

Iz recenzija

Knjiga dr Margarete Bašaragin pod nazivom **Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke** pridružuje se, sada već ne tako malom broju, historiografskih radova koji za temu imaju proučavanje istorije ženske borbe i emancipacije na jugoslovenskom prostoru. Objavljivanje ovog rukopisa sa prostora Subotice biće zanimljivo za istoričarke i istoričare, ali i za širu publiku, koja je zainteresovana da u savremenom trenutku, kada smo svedokinje i svedoci sve intenzivnijeg bujanja neofašizama, sazna detalje našeg hrabrog i herojskog antifašističkog, ženskog nasleđa.

Dr Ivana Pantelić

Nesumnjivo je da knjiga pomaže boljem upoznavanju lokalne istorije Subotice i učešću žena u njoj, u jednom kompleksnom istorijskom razdoblju u kojem žene nisu imale formalno-pravno ravnopravan status, ali su, delujući u konkretnim istorijskim uslovima, aktivno doprinosile sopstvenoj emancipaciji i istovremeno, pobedi nad fašizmom i razvoju jugoslovenskog prostora u poratnom periodu. Autorka na naučno objektivna način sagledava učešće žena u tim situacijama i tako daje poticaj afirmaciji kulture sećanja i interkulturalizmu, suprotstavljajući se istorijskom revizionizmu koji se ovih godina u našem društvu pojavljuje često, pokušavajući da antifašizmu doda kvislinške elemente zatirući svaku vezu sa Jugoslavijom i njenim nasleđem.

Dr Uglješa Belić

Ovo pilot-istraživanje u višejezičnom, višekulturnom i višekonfesionalnom gradu pokazalo je da postoje rasuti podaci u raznim arhivima i bogata memoarska građa koju treba ponovo vrednovati danas sa vremenske distance od gotovo jednog veka. Edukativni program ženskih i rodni studija kod nas danas treba da obuhvati i životne priče zaslužnih antifašistkinja i njihove doprinose i ulogu koje su imale u antifašističkom i ženskom pokretu pre svega sa stanovišta stvaranja sistema vrednosti u društvu. Tako stvaramo žensku istoriju, istoriju razvoja feminizma i ženskog pokreta kod nas. Bez kontinuiteta sa prošlošću nema ni jasne vizije budućnosti.

Prof. dr Svenka Savić

isbn 9788671882040

Udruženje „Ženske
studije i istraživanja“
www.zenskestudije.org.rs
Futura publikacije
www.neusatz.rs
office@neusatz.rs

Antifašistkinje Subotice:
skojevke, partizanke i afežeovke

MARGARETA BAŠARAGIN

Antifašistkinje Subotice:
skojevke, partizanke i afežeovke

Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke

Seriya Znamenite žene Subotice

Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije

Seriya: Životne priče Vojvodanki

Autorka: dr Margareta Bašaragin

Recenzije: dr Uglješa Belić, dr Ivana Pantelić, dr Svenka Savić

Lektura i korektura: mr Nataša Belić

Prevod na mađarski jezik: Katalin Miletić

Prevod na engleski jezik: dr Vesna Gerić

Štampa: Futura d.o.o.

Prelom, dizajn i naslovna stranica: Relja Dražić

Fotografije: Dokumentacija Ženskih studija i istraživanja, Istorijski arhiv Subotica (F: 180, F: 176, Karolj Jančo), Arhiv Vojvodine (F: 338, Branko Lučić).

Na koricama slika Ordena zasluga za narod sa srebrnom zvezdom.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

329.15:929-055.2(497.113 Subotica)

БАШАРАГИН, Маргарета, 1978-

Antifašistkinje Subotice : skojevke, partizanke i afežeovke / Margareta Bašaragin. - Novi Sad : Udruženje Ženske studije i istraživanja : Futura publikacije, 2021 (Novi Sad : Futura). - 166 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Seriya Životne priče Vojvodanki)

Tiraž 230. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija. - Abstract ; Zusammenfassung. - Registar.

ISBN 978-86-7188-204-0

a) Антифашисткиње - Суботица - Биографије

COBISS.SR-ID 53741577

Ovaj projekat realizovan je uz finansijsku podršku Rekonstrukcije Ženski fond iz Beograda.

Margareta Bašaragin

Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke

Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije
Novi Sad, 2021

Zahvaljujem Rekonstrukciji Ženski fond iz Beograda na finansijskoj podršci za projekat *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke, afežeovke*, Istorijskom arhivu Subotica (posebno Dejanu Mrkiću i Dijani Borenović), Gradskoj biblioteci Subotica (posebno Draganu Rokviću), Arhivu Vojvodine (posebno Ljiljani Bubnjević i Aleksandru Bursaću), Neli Tonković (Savremena galerija Subotica), kao i prof. dr Jeleni Popov.

Zahvalnost upućujem i recenzentima dr Svenki Savić, dr Ivani Pantelić i dr Uglješi Beliću za sve korisne sugestije i komentare.

SADRŽAJ

PREDGOVOR / 11

Žensko pitanje danas i juče / 14

1. SUBOTIČANKE IZMEĐU DVA SVETSKA RATA / 17

Subotičanke ulaze u javni život / 17

Na Velikoj skupštini / 22

Građanski i radnički ženski pokret u Kraljevini SHS/Jugoslaviji / 25

Žensko pitanje i Komunistička partija u Kraljevini / 29

Građanski i radnički ženski pokret u Subotici / 30

Štrajkačice u Subotici / 39

Subotičanke u SKOJ-u i KPJ-u tridesetih godina 20. veka / 42

Žene za mir u Subotici / 45

Zaključak prvog poglavlja / 48

2. ANTIFAŠISTKINJE SUBOTICE U DRUGOM SVETSKOM RATU / 49

Na masovnim demonstracijama (27. mart 1941) / 49

Na početku okupacije Subotice / 51

Žuta kuća / 55

Ilegalke tokom okupacije Subotice / 61

Partizanke Subotice / 63

Zaključak drugog poglavlja / 66

3. SUBOTIČANKE U ANTIFAŠISTIČKOM FRONTU ŽENA / 68

Osnovni podaci o Antifašističkom frontu žena Jugoslavije / 68

Delatnost AFŽ-a posle rata / 70

Gradski odbor AFŽ-a u Subotici / 73

Okružni odbor AFŽ-a za Suboticu / 78

Zaključak trećeg poglavlja / 81

4. ZNAMENITE SUBOTIČKE ANTIFAŠISTKINJE / 82

Lili Bek Krmpotić (Lili Beck Krmpotic) / 82

Magda Bošan Simin (Magda Boschan Simin) / 86

Klara Buljovčić Lendvai / 89

Ruža Čizme(i)k Dudašev / 91

Eta (Etela) Hedrih Kizur (Etela Hedrich Kizur) / 97

Anka Kmezić Dubajić / 101

Draginja Lendvai / 104
Sofija Malušev Spahić / 106
Bosiljka Bosa Milićević / 109
Ida Sabo (Szabó Ida) / 113
Edita Špicer Hajzler (Edita Spitzer Heisler) / 117
Laura Lola Vol Vinkler (Laura Lola Wohl Winckler) / 120

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA / 123

LITERATURA, IZVORI I VIDEO-ZAPISI / 128

Literatura / 128
Arhivski izvori / 133
Video-zapisi / 133

PRILOZI 134

Prilog 1: Spisak skraćenica u knjizi / 134
Prilog 2: Spisak tabela / 134
Prilog 3: Pojmovnik / 134
Prilog 4: „Formiranje 'sekcije žena' u Subotici”, *Radničke novine* (9. 11. 1934) / 137
Prilog 5: „Život jedne služavke”, *Stvaranje* (25. 5. 1936) / 138
Prilog 6: „Veliki osnivački zbor pokreta žena grada Subotice”, *Népszava* (2. 2. 1936) / 139
Prilog 7: „Osnutak 'Ženskog pokreta' u Subotici”, *Subotičke novine* (21. 12. 1935) / 140
Prilog 8: „Ispravka”, *Subotičke novine* (26. 1. 1936) / 141
Prilog 9: „Sednica Ženskog pokreta u Subotici”, *Népszava* (24. 12. 1939) / 143
Prilog 10: Spisak žena zatvorenih u Žutoj kući u Subotici 1941. godine / 144
Prilog 11: Anketa za knjigu Okružnog odbora AFŽ-a za Suboticu Pokrajinskom odboru AFŽ-a (1946) / 146
Prilog 12: Spisak nastradalih žena u Subotici tokom NOP-a (1946) / 150
Prilog 13: „Dvadesetpetogodišnjica Antifašističkog fronta žena. Svedoci istorije”, *Subotičke novine* (13. 12. 1967)/ 151
Prilog 14: Biografije afežeovki Subotice (15. 7. 1949) (IAS F: 78) / 152
Prilog 15: Spisak fotografija i skeniranih dokumenata / 154
Sažeci na srpskom, mađarskom, engleskom i nemačkom jeziku / 156
Imenski registar / 162
Biografija autorke / 167

Mojoj baki Mariji Marici Maričić, rođ. Marks

PREDGOVOR

Svedoci smo činjenice da se borba protiv fašizma zloupotrebljava u dnevnopolitičke svrhe i svodi na pojavu za koju više nismo sigurni ni da se dogodila. Nepobitna činjenica je i da je fašizam bio i ostao prisutan, pa je uvek iznova neophodno ukazivati na njega i njegove elemente. Posebno je važno isticati doprinose zaslužnih žena koje su delovale u duhu antifašističke borbe iz različitih nacionalnih zajednica na prostoru Vojvodine, zato što su danas nepoznate široj javnosti, a nadilazile su sve nacionalne, verske, kulturne i jezičke razlike. Njihov aktivizam počivao je na vrednostima uzajamnog poštovanja, saradnje, zajedničkog učenja i očuvanja mira.

Antifašističko i mirovno delovanje žena na prostoru Vojvodine, Srbije i nekadašnje Jugoslavije (ali i delovanja u Evropi i svetu) odvijalo se paralelno sa borbom za ženska prava, pre svega za pravo glasa. Istorija feminizma i emancipacija žena tokom prošlog veka neraskidivo su vezani za istoriju antifašizma. Oktobarska revolucija (1917) i Španski građanski rat (1936–1939) predstavljaju okosnice antifašističkog pokreta u Evropi (up. Manojlović Pintar 2017: 8). U to vreme su žene i na jugoslovenskim prostorima bile dobro organizovane – u ženskom pokretu ili u okvirima Komunističke partije – sa izraženom svešću da je žena sposobna, samostalna, umna i jednako vredna kao bilo koji muškarac.

Moje izučavanje antifašistkinja Subotice – skojevki, partizanki i afežeovki vezano je za početak istraživanja literature i arhivske građe za brošuru *Znamenite Jevrejke Subotice* (2020). Namera je bila da istražim, prikupim i objavim životne priče deset znamenitih Jevrejki koje su živile i/ili radile u Subotici tokom 20. i 21. veka, sa ciljem da njihove životne priče zažive u kolektivnom znanju i sećanju nas savremenika i savremenica danas. Podaci pokazuju da su se antifašistkinje ujedinile u borbi za slobodu, protiv imperijalizma, rasizma, nasilja – antifašistkinje su (očekivano) bile mnoge Jevrejke u prvoj polovini 20. veka, ali su tu bile i druge, kasnije partizanke, herojke i afežeovke. Do sada izostaju biografije znamenitih Subotičanki sakupljene na jednom mestu, a naročito je izostalo interesovanje za njihovo antifašističko delovanje pred, tokom i nakon Drugog svetskog rata. Zadatak je Ženskih studija da, u okviru svog edukativnog programa, stalno obrađuje temu antifašizma i antifašistkinja, čuvajući ih na taj način od zaborava.

U isto vreme saznajem da je moja prabaka Marija Mara Marks, rođ. Hornung (Lačarak, 1916 – Subotica, 1993) primila partizansku spomenicu, da je bila antifašistkinja, komunistkinja, afežeovka, zatvorenica mitrovačke kaznionice, kazamata tokom Drugog svetskog rata, logora Jasenovac. Tragajući za rasutim sećanjima na zaslužne antifašistkinje Subotice upoznajem se i sa istorijom antifašistkinja i u mom porodičnom stablu.

- Najteži dani za mene su nastupili kada sam 1942. godine ostala bez muža, pošto je on poginuo u partizanima, da sama izdržavam i vaspitavam svoju decu. Trebala sam naročito da čuvam svoju decu od uticaja nemačkih fašista. Fašisti su znali da je moj muž poginuo kao partizan... To njihovo besnilo bilo je obična pojava i prema drugim ljudima, ali mene su naročito mrzeli zbog toga što se ja kao Nemica nisam mirila sa njihovim zverstvima koja su pravili u našoj zemlji. Videvši da me ne mogu ... odvojiti od ostalih ljudi drugih narodnosti koji su samnom bili, zatvarali su me nekoliko puta, nekad u zatvoru držali po mesec dana, ali nisu uspeli da ostvare svoj cilj. Mučila sam se, ali za te svoje muke ja danas gledam vedrih očiju u ljude koji su samnom onda zajedno muke podnosili od zajedničkog neprijatelja...

(Marks Marija Mara 1950, prema Stojaković 2013: 250).

Pilot-projekat pod nazivom *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke, afežeovke* realizovala sam u okviru istoimenog projekta, uz finansijsku podršku Rekonstrukcije Ženski fond iz Beograda (15. 5. 2021 – 15. 12. 2021). Pomenuti pilot-projekat predstavlja deo dugoročnog projekta *Znamenite žene* u Udruženju „Ženske studije i istraživanja” (ŽSI) u Novom Sadu.

Od 2020. godine u Subotici postoji Podružnica „Ženskih studija i istraživanja” u kojoj realizujemo istraživanje o znamenitim ženama Subotice, gde se na empirijskom materijalu može proveravati više teorija, među kojima i rodna teorija. Do sada su objavljene dve publikacije: *Znamenite Jevrejke Subotice* (Bašaragin, 2020) i *Znamenite Jevrejke Subotice: Sonja Licht – životna priča* (Bašaragin, prired., 2021), u kojima se nalaze podaci o jednoj nacionalnoj zajednici Subotice, u kojoj danas, pored većinskog naroda, zajedno deluju mađarska, hrvatska, bunjevačka i druge nacionalne zajednice.

Cilj pilot-istraživanja jeste prikupljanje, istraživanje i publikovanje dvanaest (12) životnih priča znamenitih skojevki, partizanki i afežeovki, žiteljki Subotice koje su antifašistički i mirovno delovale tokom prve polo-

vine 20. veka. U pitanju su sledeće znamenite Subotičanke:

Lili Bek Krmpotić (Lili Beck Krmpotic), Magda Bošan Simin (Magda Boschan Simin), Klara Buljovčić Lendvai, Ruža Čizme(i)k Dudašev, Eta (Etela) Hedrih Kizur (Etela Hedrich Kizur), Anka Kmezić Dubajić, Draginja Lendvai, Sofija Malušev Spahić, Bosiljka Bosa Milićević, Ida Sabo (Szabó Ida), Edita Špicer Hajzler (Edita Spitzer Heisler), Laura Lola Vol Vinkler (Laura Lola Wohl Winckler).

Cilj je, u širem kontekstu, bio da ukažem i skrenem pažnju subotičke, ali i šire javnosti u Vojvodini, Srbiji i regionu, na ulogu i doprinose Subotičanki feminističkoj borbi, neraskidivo vezanoj za antifašističko, političko i društveno delovanje u prvoj polovini 20. veka.

Izdvajamo tri vremenska perioda:

1. 1918–1941: od osnivanja zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do izbijanja Drugog svetskog rata;
2. 1941–1945: period okupacije i borbe u Drugom svetskom ratu i
3. 1944–1953: od organizovanja Antifašističkog fronta žena u Subotici do ukidanja Antifašističkog fronta žena u SFRJ.

U istraživanju su korišćeni empirijski podaci iz nekoliko izvora: 1. memoarska arhivska građa (IASF 176 MG 148); 2. arhivski rukopisi (IAS 176 82, Merković 1956/57, Simin 1983); 3. arhivska građa o AFŽ-u u Subotici (IAS F 78, F 282, F 209, AV 338);¹ 4. objavljena literatura osamdesetih godina 20. veka o ženama Subotice u periodu između dva svetska rata (Dubajić 1984a) i tokom Drugog svetskog rata (Dubajić 1984b, Simin 1984); 5. objavljena sećanja subotičkih antifašistkinja (Dubajić, Urban, Hajduk Vojnić 1985; Simin 1958, 2003).

.....
¹ Pojedini podaci o subotičkim antifašistkinjama ostali su delimično nepotpuni iz nekoliko razloga: ograničenog pristupa pojedinim arhivima u vreme kada je istraživanje sprovedeno (Arhiv Jugoslavije u Beogradu zbog epidemiološke situacije) (na primer, godine smrti Anke Kmezić Dubajić i Ruže Čizmek Dudašev). Potom, kutija fonda 209 Istorijskog arhiva Subotica „Sreski odbor (gradski odbor) Saveza ženskih društava SO GO SŽD Subotica 1953–1959” ne postoji, već je sačuvan samo njen opis (iako je uredno zavedena u katalogu IAS).

Žensko pitanje danas i juče

Na samom početku treće decenije 21. veka čini se da su žene u našem društvu dostigle određeni stepen ravnopravnosti u odnosu na muškarce. Danas uživaju ista *zakonska* prava kao i muškarci – mogu da se školuju na svim nivoima, rade i za to budu plaćene, po sopstvenom izboru stupaju u brak i odlučuju o porodici, slobodno se kreću, izražavaju svoje stavove, misli i osećanja, stvaraju umetnička dela, imaju pravo glasa, itd. Formalno-pravne dokaze za navedeno nalazimo u Ustavu Republike Srbije i mnogobrojnim donetim zakonima. Sumnja u realno stanje i „funkcionisanje ravnopravnosti” postoji, pa je sve što sam navela podložno detaljnijoj proverii.

Mnogobrojna istraživanja različitih feministički orijentisanih istraživačica, naučnica i ženskih udruženja i inicijativa, ali i zvaničnih institucija i tela donose podatke da puna ravnopravnost po rodu i polu još uvek ne postoji. Tako je, na primer, usvajanje Zakona o rodnoj ravnopravnosti (20. 4. 2021), kojim se, između ostalog, reguliše i garantuje javna i službena upotreba rodno osetljivog jezika (ROJ) izazvalo niz negativnih reagovanja – zvaničnih saopštenja, izjava u medijima i skupova u organizaciji Odbora za standardizaciju srpskog jezika i Matice srpske, Odeljenja za književnost i jezik. Protivnici/e odlučno odbijaju upotrebu ROJ-a. Negiraju i ignorišu višedecenijsku tradiciju i činjenicu da su domaće istraživačice i ekspertkinje u interdisciplinarnim istraživanjima odnosa roda i jezika objavile niz empirijskih i teorijskih radova i priručnika kojima su ukazale da je ROJ ključan za dostizanje rodne ravnopravnosti u domenu jezika, ali i za veću vidljivost žena i njihovih dopsinosa nauci, kulturi, umetnosti i društvu uopšte (up. Savić i sar. 2008, Savić i Stevanović 2019, Cvetinčanin Knežević i Lalatović 2019 i dr.).

Druga nedoumica jeste zapravo bojazan da jednom dostignuta prava nisu zauvek data i da neće biti dostupna budućim generacijama žena. Setimo se samo nekoliko primera iz regiona kada su u pitanju reproduktivna prava žena. Ili primera ukidanja Centra za ženske studije na Univerzitetu u Novom Sadu. Time je onemogućeno ženama (i muškarcima) da uče i istražuju o ženama, njihovoj istoriji, ženskom znanju i iskustvu o ženama za žene i jasno pokazuju stav prema statusu i značaju rodni i ženskih studija na akademiji (up. Savić 2020).

Nesporna je činjenica da su se za svoja prava žene morale boriti. Sve do sredine prošlog veka na prostoru Srbije važio je Srpski građanski zakonik koji je ograničavao položaj i prava žena (u Kneževini Srbiji, kasnije

Kraljevini Srbiji, Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji bio je u upotrebi više od sto godina 1844–1946). Žene nisu imale pravo glasa, niti su mogle ravnopravno da učestvuju u svim sferama javnog života. Stupanjem u brak žena je gubila poslovnu sposobnost i ponovo bi bila u statusu maloletnice, jer nije imala pravo nasleđivanja imovine, niti pravo da njome raspolaže posle braka. Žena, takođe, nije imala ni puna roditeljska prava (up. Pantelić 2011a).

Kako je ta borba izgledala na širem jugoslovenskom prostoru opisano je u nizu radova, zasnovanih na istraživanjima koja su pokazala da su istorijska dešavanja i promenljivi društveni konteksti direktno uticali na udruživanje, i u širem smislu političko delovanje žena za ostvarivanje svojih prava (up. Božinović 1996; Isić i Gudac Dodić 2011; Jorgić 2018, Jorgić Stepanović 2021, Kecman 1978, Pantelić 2011a, 2011b, 2014, 2020; Perović 1998; Stefanović 2000; Stojaković 2007, 2012 i dr.). Istovremeno beleže i da organizovanje žena i borba za emancipaciju imaju svoju, žensku istoriju, ali daju i svoje doprinosе istoriji razvoja feminizma i ženskog pokreta kod nas.

U postojećoj literaturi jasno se razlikuje nekoliko faza pomenutih istorija:

1. Žene se organizuju i ulaze u javnu sferu najpre u udruženjima sa nacionalnim i verskim predznakom (19. i početak 20. veka, Velika narodna skupština);
2. Javljaју se prve organizacije žena sa jasnim feminističkim programom (druga decenija 20. veka);
3. Između dva svetska rata teku paralelno dve struje u ženskom pokretu: liberalno-građanska i socijalističko-komunistička koje u nekim aktivnostima i međusobno sarađuju;
4. Žene se angažuju politički – priključuju se partizanskom pokretu (ali i u manjem broju Ravnogorskom i pokretu Združena borbena organizacija rada (ZBOR))² i učestvuju u Narodnooslobodilačkoj borbi.
5. Nakon Drugog svetskog rata žene deluju i rade u okviru Antifašističkog fornta žena (AFŽ) u koji su uključene i neke aktivistkinje iz međuratnog perioda okupljene u Omladinskoj sekciji Ženskog pokreta; istovremeno postoji i proces isključivanja žena u javnoj sferi koje su delovale van okvira AFŽ-a.

.....
² O ovome detaljnije u knjizi Ljubinke Škodrić, *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. (Beograd: Arhipelag, Institut za savremenu istoriju, 2020).

Tekst prati razvoj ženske istorije i istorije feminizma u višejezičkom i višenacionalnom gradu na severu države, u Subotici, prema utvrđenim vremenskim fazama, uz napomenu da su hronološki sled i program delovanja fluidni. Pratim i kontinuitet saradnje i međugenracijsko povezivanje među akterkama ovih procesa, onoliko koliko raspoloživa građa to dozvoljava.

U svemu tome centralno mesto zauzima antifašističko i mirovno delovanje žena, kao njihov značajan doprinos životu u miru i slobodi koju u današnjici uživamo.

Namera mi je dvojaka – da na primeru Subotičanki pokažem kako su feminističko i mirovno delovanje žena bili međusobno povezani, ali i da od zaborava otrgnem zaslužne antifašistkinje Subotice – skojevke, partizanke i afežeovke kroz pojedinačne životne priče.

Proces udruživanja žena u Subotici, njihovo istupanje u javnu sferu društva, organizovano i otvoreno feminističko delovanje za ostvarivanje ženskih prava i njihovo mirovno, antiratno i antifašističko delovanje prikazujem u širem kontekstu, vojvođanskom i jugoslovenskom (delimično srpskom), s kraja 19. i detaljnije u prvoj polovini 20. veka.

1. SUBOTIČANKE IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Subotičanke ulaze u javni život

Subotica je sve do završetka Prvog svetskog rata bila u sastavu Habzburške monarhije (1918), kada i Vojvodina postaje deo Kraljevine Srbije (potom Kraljevine SHS, kasnije Jugoslavije). Drugačiji politički, društveni, ekonomski i kulturni kontekst u odnosu na Kneževinu (Kraljevinu) Srbiju dugoročno je uticao i na angažovanje žena u javnom i političkom životu.

Popisi stanovništva, koje su sprovodile gradske vlasti u prvim decenijama 20. veka o etničkom sastavu (Tbl. 1), neki istraživači danas smatraju delimično netačnim, jer kriterijum nije bio maternji jezik, nacionalna ili verska pripadnost, već su se popisi sprovodili po „jeziku koji je obično u upotrebi” (Jelić 1987: 39, Napomena). Zato se govori o jezičkom sastavu stanovništva tog perioda (Györe i Pfeiffer 2017: 103).

Tbl. 1: Etnički sastav stanovništva grada Subotice (1919, 1921, 1931) (prema Mačković 2011: 126).

Narodnost / materinski jezik	Gradski popis 1919.	Državni popis 1921.		Državni popis 1931.
Mađara	19.870	27.561*		41.401* 39.108**
Srba	8.737			10.054*
Bunjevaca	65.135			44.892**
Hrvata				900*
Njemaca	4.251	2.349*		2.865*
Židova	3.293			3.739*
Srpskohrvatski jezik maternji		71.085 ³		53.835

³ „HAS, F: 47. II 44/1928. Po maternjem jeziku i narodnosti je bilo 71.085 Jugoslovena, 523 ostalih Slavena, 2.349 Nijemaca, 27.561 Mađžara, 191 ostalih narodnosti. To su podaci koje gradska vlast dostavlja za potrebe publikacije *Matica živih i mrtvih Srba, Hrvata i Slovenaca*” (Mačković 2011, 126).

muških				48.703
ženskih				51.355
domaćinstava				24.466
Ukupno	101.286	po prijethodnim ⁴ rezultatima 70.737	po konačnim rezultatima 60.699	100.058 102.133**

* izvedeni podaci⁴

** po podacima gradskih vlasti u 1934.⁵

Tbl. 2: Struktura stanovništva prema etničkoj ili nacionalnoj pripadnosti (2011) (prema Grad Subotica 2012: 19–20).

Grad			Okrug	
	Broj	Udeo u ukupnom stanovništvu (%)	Broj	Udeo u ukupnom stanovništvu (%)
Srbi	38.254	27,02	50.472	27,00
Albanci	383	0,27	486	0,26
Bošnjaci	216	0,15	225	0,12
Bugari	76	0,05	80	0,04
Bunjevci	13.553	9,57	13.772	7,37
Vlasi	2	0,00	2	0,00
Goranci	151	0,11	165	0,09
Jugosloveni	3.202	2,26	3.426	1,83
Mađari	50.469	35,65	76.262	40,80
Makedonci	482	0,34	541	0,29
Muslimani	334	0,24	413	0,22
Nemci	260	0,18	314	0,17
Romi	2.959	2,09	3.342	1,79
Rumuni	67	0,05	76	0,04
Rusi	76	0,05	87	0,05
Rusini	172	0,12	456	0,24
Slovaci	158	0,11	282	0,15
Slovinci	169	0,12	227	0,12
Ukrajinci	46	0,03	81	0,04
Hrvati	14.151	10,00	14.536	7,78
Crnogorci	1.349	0,95	3.654	1,95
Ostali	580	0,41	756	0,40

.....
⁴ „Razlika nastaje uslijed otcijepljenja dijelova Tompe, koji nakon povlačenja granice ostaju Mađarskoj” (Mačković 2011, 126).

⁵ „HAS, F: 275.51/1934” (Mačković 2011: 126).

Neopredeljeni	11.815	8,35	13.393	7,17
Regionalna pripadnost	2.067	1,46	2.464	1,32
Nepoznato	563	0,40	1.394	0,75
Ukupno	141.554	100	186.906	100

Višejezičnost i višekonfesionalnost različitih nacionalnih zajednica predstavljaju obeležje multikulturne sredine Grada i tradicije zajedničkog (su)života. Pomenuta obeležja menjala su se po intenzitetu, ali ne po svom sastavu. Naime, kako se iz tabela (Tbl. 1, Tbl. 2) vidi, menjao se broj, ali ne i sastav stanovništva. Višejezična i multinacionalna sredina Grada vremenom se pokazala kao plodno tlo za ideje i ideale zasnovane na opštim ljudskim vrednostima i principima ljubavi i brige za bližnje, solidarnosti i humanosti.

Podaci iz literature beleže da su Subotičanke ušle u javni život još sredinom 19. veka, kada se najpre udružuju Jevrejke, osnivajući svoju Žensku sekciju (1852) (Petrović 1928: 89). Ovo je i prvo žensko udruženje na prostoru današnje Republike Srbije. Zatim se postepeno formiraju i ostala ženska dobrotvorna udruženja sa izrazitim nacionalnim i verskim predznakom (Tbl. 3), čije su osnovne delatnosti bile humanitarni rad, pomaganje siromašnih i obrazovanje ženske omladine (što se podudara sa osnovnim delatnostima ženskih društava tog perioda i u Vojvodini, i Kneževini, i Kraljevini Srbiji).

Tbl. 3: Ženske organizacije u Subotici (osnovane: 1852–1925) (prema Petrović 1928)

Godina	Naziv	Osnovna delatnost
1852.	Jevrejska ženska zadruga i pučka kuhinja	karitativni rad, besplatna prehrana sirotinje
1872.	„Szeretet“ Subotička ženska zadruga	higijensko čuvanje naroda od plućnih bolesti
1878.	Dobrotvorna zajednica Srpkinja	potpomaganje siromašnih i održavanje Ženske zanatlijske škole
1897.	Udruženje evangelističkih žena	karitativni rad
1910.	Prva subotička ženska zadruga	karitativni rad
1911.	Katoličko devojačko društvo I	prosvetno-karitativni rad
1919.	Dobrotvorna zajednica Bunjevačka	potpomaganje siromašnih
1921.	Katoličko devojačko društvo Sv. Roke	prosvetno-karitativni rad

1922.	Patronaža Sv. Roke	karitativni rad
1925.	Hrvatska katolička Orlica	prosvetno-telesni odgoj katoličke ženske omladine
1927. ⁶	Sekcija žena u okviru nezavisnih sindikata	radna prava žena
1928.	Sekcija mladih radnika i radnica	radna prava

Autorka Kecman potvrđuje da se „prvi organizovani ženski pokret” pojavio upravo u Vojvodini, u vreme Austrougarske monarhije. Tada su žene učestvovala u svim „nacionalnim akcijama” već od 1860, a 1867. osnovana je prva ženska organizacija u Novom Sadu⁷ koja je imala statut (Kecman 1978: 6). Prvo žensko udruženje u Srbiji koje se zalagalo za prava žena (pravo glasa) osnovano je 1875. u Beogradu pod nazivom „Žensko društvo” (Tbl. 4) (Kecman 1978: 7).

Žene su postale vidljive u javnoj sferi upravo osnivanjem društava i „dobile priliku da, nezavisno od političkih organa, državnih i drugih institucija u koje su pristup imali samo muškarci, organizovano sudeluju u nacionalnim i društvenim zbivanjima” (Stefanović 2020: 57).

Tbl. 4: Ženske organizacije u Beogradu i Novom Sadu⁸ [osnovane: 1852–1935]

Godina	Naziv	Mesto	Osnovna delatnost
1865.	Jevrejska ženska sekcija	Beograd	karitativni rad
1867.	Prva novosadska ženska organizacija	Novi Sad	karitativni rad, zbrinjavanje dece
1869.	Ženski omladinski odbor	Novi Sad	karitativni rad, obrazovanje i vaspitanje ženske omladine
1874.	Jevrejsko žensko društvo	Beograd	karitativni rad
1875.	Žensko društvo ⁹	Beograd	socijalno-humanitarni rad, prosvetovanje ženske omladine, pravo glasa žena

⁶ Subotički hroničar Kosta Petrović ne beleži Sekciju žena u okviru nezavisnih sindikata i Sekciju mladih radnika i radnica (1928).

⁷ U literaturi nije zabeležen naziv ove organizacije.

⁸ Tabela je napravljena na osnovu podataka preuzetih iz nekoliko radova: Kecman 1978, Božinović 1996, Stojaković 2012, Viličić i dr. 2015, Stojaković i Isakov 2007, a predloženi spisak moguće je dopuniti.

⁹ Pre ovog Društva u Srbiji (bez Vojvodine) postojala su samo prigodna ženska udruženja koja su pomagala kulturne i društvene ustanove (Kecman 1978: 7).

1875.	Neusatzer Frauenverein – Jevrejsko dobrotvorno žensko društvo	Novi Sad	karitativni rad
1880.	Dobrotvorna zadruga Srпкиnja Novosatkinja	Novi Sad	socijalno-humanitarni i prosvetni rad
1895.	Srpsko-jevrejsko društvo	Beograd	zajednički humanitarni rad
1899.	„Kneginja Ljubica“	Beograd	materijalna i moralna pomoć prosveti i crkvama
1903.	Kolo srpskih sestara	Beograd	dobrotvorni rad
1903.	Žensko radničko društvo „Svest“	Beograd	radna prava žena
1903.	Novosadsko evangelističko dobrotvorno društvo „Tabitha“	Novi Sad	karitativni rad
1904.	Materinsko udruženje	Beograd	briga za majku i dete, prava majki
1906.	Srpski ženski savez	Beograd	prosvećivanje žena, feminizam, širenje prava žena
1906.	Udruženje srpskih studentkinja	Beograd	proučavanje ženskog pitanja
1906.	Društvo ženskih sokola	Novi Sad	žene i sport
1910.	Sekretarijat žena socijaldemokrata	Beograd	izjednačavanje privatnih i političkih prava žena
1919.	Sekretarijat žena socijalista (komunista)	Beograd	agitaciono-prosvetni rad
1919.	Narodni ženski savez Srba, Hrvata i Slovenaca	Beograd	razvijanje humanog, etičkog, kulturnog, feminističkog, socijalnog i nacionalnog rada
1919.	Društvo za prosvećivanje žene i zaštitu njenih prava – Ženski pokret	Beograd	prosvećivanje žena i ostvarivanje građanskih i političkih prava
1919.	Matica naprednih žena – sekcija Matice srpske	Novi Sad	ženska prava, obrazovanje žena
1921.	Sindikalno udruženje učiteljica i zabavlja	Novi Sad	radna prava žena
1922.	Udruženje studentkinja Beogradskog univerziteta	Beograd	emancipacija žena, budenje „svesti“
1923.	Alijansa feminističkih društava u državi SHS (od 1926. Alijansa ženskih pokreta)	Ljubljana	politička prava žena, pravni položaj žene majke, radnice

1927.	Ženska stranka	Beograd	politička prava žena, pravni položaj žene majke, radnice, saradnja sa drugim pol. partijama
1927.	Udruženje univerzitetski obrazovanih žena	Beograd	napredovanje žena u službi, promena položaja žene u građanskom pravu
1928.	Liga žena za mir i slobodu		ujedinjenje žena u miru, protiv rata
1935.	Omladinska sekcija Ženskog pokreta	Beograd	

Na Velikoj skupštini

Po završetku Prvog svetskog rata počinje političko angažovanje žena i njihovo uključivanje u borbu za sticanje određenih prava, prvenstveno prava glasa i prava na obrazovanje i rad.

Beogradska istoričarka književnosti, Ana Kolarić, analizirajući žensku štampu (*Žena*, urednica Milica Tomić) s početka 20. veka, konstatuje da je „položaj Srпкиnja u Vojvodini bio [...] povoljniji, pošto je solidna privredna i kulturna razvijenost ugarskog društva pozitivno uticala na tamošnji život” (Kolarić 2017: 103). Obrazovanje žena je bilo element emancipacije žena, koja se „shvatala kao bitan element formiranja nacije” (Kolarić 2017: 99), što je bilo važno za zemlje u kojima je proces stvaranja nacije bio u toku, a jedna od njih bila je svakako i Srbija.

Tako su dobrostojeći i ugledni Srbi u Ugarskoj s početka 20. veka omogućavali svojim suprugama da koriste ove pozitivne društvene i kulturne tekovine, na različite načine, jer „uloga žene u srpskom društvu u Ugarskoj takođe je bila tesno povezana sa nacionalnom borbom” (Kolarić 2017: 104). Međutim, iz feminističkog pristupa upitno je koliko je ova povezanost bila opravdana. Autorka Kolarić (2017: 97) zaključuje da je feministički pokret u Vojvodini bio zajednički (dakle ne samo većinskog naroda), ali da su specifičnosti mesta i vremena određivali njihovu praktičnu primenu.

U novijoj historiografiji posebno se ističe privremeno pravo glasa koje su neke žene u Vojvodini kratko imale po završetku Prvog svetskog rata. Naime, posle kapitulacije Austrougarske i Nemačkog carstva u Vojvodini su raspisani izbori za Veliku narodnu skupštinu, a pravo glasa imali su svi/e građani i građanke stariji/e od 20 godina, a „žene su uzele masovnog učešća” (Dragić 2019: 86). Na Skupštini u Novom Sadu 25. novembra

1918. glasalo je i sedam žena poslanica zajedno sa ostalih 757 poslanika da se delovi Austrougarske – Banat, Bačka i Baranja – pripoje Kraljevini Srbiji i, zajedno sa njom, budućoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (up. Radosavljević 2021). Sedam uglednih i obrazovnih građanki: Novosađanka Milica Tomić (Novi Sad, 1859 – Beograd, 1944), Pančevka Marija Jovanović (Begeč, 1853 – Pančevo, 1939) i pet Subotičanki: Mara Đorđević Malagurski (Subotica, 1894 – Beograd, 1971), Manda Sudarević (Subotica, 1882 – ?, 1977), Katica Rajčić (Subotica, 1889 – Subotica, 1967), Olga Stanković (Subotica, 1865 – Subotica, 1957) i Anastazija Taza Manojlović (Subotica, 1889 – Palić, 1974) (up. Spasović 2018, Kujundžić Ostojić 2018, Vuletić 2020).

Skupština ipak nije njima poverila javnu funkciju – nijednu od njih nije izabrala za članicu Velikog narodnog saveta ili Narodne uprave, a isto tako „njima nije bila poverena dužnost da svojim potpisom overe zapisnik o radu Skupštine” (Šimunović-Bešlin 2018: 65). Simbolične predstavnice imale su takođe i simboličnu funkciju. Pravo glasa za žene nije postalo zakonodavna regulativa i praksa u novoformiranoj državi, što dovodi do zaključka da se i ovde radilo o političkoj (zlo)upotrebi žena za više, nacionalne ciljeve.

U *Ženskom rokovniku*¹⁰ za 2018, posvećenom „hrabrim ženama Vojvodine 19. i 20 veka”, pronalazimo biografije žena za koje se u uvodnom tekstu tvrdi da su „prve feministkinje na tlu Vojvodine bile borkinje za nacionalna prava” (Vuletić 2018): Savke Subotić, Drage Dejanović, Katarine Milovuk, Milice i Anke Ninković, Julke Ilijć, Adel Nemešnji, Milice Tomić, Zorke Janković, Eržike Mičate, Mileve Marić, Vladislave Bebe Polit, Katarine Marinković Lengloval. Istoj temi posvećen je i *Ženski rokovnik* za 2020. sa tekstovima odabranih dvanaest žena: Marija Jovanović, Milica Tomić, Olga Stanković, Manda Sudarević, Katica Rajčić, Anastasija Manojlović, Mara Đorđević Malagurski, Julka Ilijć, Mr Jelica Rajačić Čapaković, Ida Sabo, prof. dr Branka Lazić i Verona Adam Bokroš.

Biografije zaslužnih žena mogu dobro poslužiti za analizu načina na

.....
¹⁰ Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova Vlade AP Vojvodine, od 2016. Pokrajinski sekretarijat za socijalnu politiku, demografiju i ravnopravnost polova, štampa *Ženski rokovnik* sa ciljem promovisanja rodne ravnopravnosti (od 2004. godine). Tematski sadržaji u vezi sa ciljevima rada Sekretarijata (npr. žene na selu, preduzetnice, sportistkinje, Romkinje i dr.) raspoređuju se u dvanaest meseci jedne kalendarske godine tako da se na kraju godine dobije celina poruke o radu Sekretarijata. Od 2018. uočavamo diskontinuitet u sadržaju koji dobija političko obeležje, jer afirmiše neku grupu žena u Vojvodini u sadašnjosti ili iz nekog istorijskog perioda (Savić i Bašaragin 2020).

koji žene dolaze u Parlament – pripadanje mužu (poznatom muškarcu)¹¹ ili samosvesne, visoko obrazovane žene. Otuda su i tekstovi u *Rokovniku* šaroliki i po odbiru podataka koji čine biografiju određene ženske osobe, ali i po formi i izboru jezika. Činjenica je da su delegatkinje bile prisutne na Velikoj skupštini jedino zato što su bile supruge poznatih partijskih prvaka (tada radikalne ili demokratske opcije), da su se kao supruge dobrostojećih muževa bavile dobrotvornim radom u tadašnjoj Ugarskoj – zajednici raznih naroda, među kojima su Srbi bili jedna od manjina, što je bila inače šema građanskog sloja u Austrougarskoj monarhiji (Savić, Bašaragin 2020).

Isti model zadržan je i u monografiji *Žene u parlamentarnom životu Vojvodine 1928–2018* (Ombudsman, Novi Sad 2018). Sa jedne strane, afirmiše se pomenuta politička opcija, a sa druge se vrlo malo vodi računa o načinu na koji se o ženama saopštava (diskriminatorno je određivati žene prema bračnoj pripadnosti, i tada i sada, jer je to privatna sfera svake osobe).

Promovisanjem pojedinih žena polako se stvara stereotip za sećanje. Na taj način se ističe činjenica da je prisustvo žena na Velikoj skupštini bilo izuzetno važno za njihovu emancipaciju, u doba kada su bile samo supruge političara, a ne i feministkinje. Danas se pomenute žene javno i zvanično afirmišu kao znamenite.

.....
¹¹ Tako se u *Ženskom rokovniku* za 2020. godinu odrednice o ženama formiraju na sledeći način: **Olga Stanković** (Subotica, 1865–1957), [...] bila je *supruga* Vojislava Stankovića, direktora tadašnje Hrvatske zemaljske banke u Subotici [...], bila je poslanik na istorijskom zasjedanju. **Manda Sudarević** (1882–1977), [...] *supruga* Vranje Sudarevića, velikog župana Subotice... kao *žena lekara*, Manda Sudarević znala je dosta o medicini. [...] malo podataka je zabeleženo o radu Mande Sudarević. **Katica Rajčić** (Subotica, 1889–1967) [...] bila je *supruga* Aleksandra Rajčića, koji će posle Prvog svetskog rata biti zamenik gradonačelnika Subotice. **Anastasija Manojlović** (Subotica, 1889 – Palić, 1974), [...] bila je *supruga* dr Dušana Manojlovića iz poznate porodice Manojlović u Subotici. [...] bila je potpredsednica Gradske dobrotvorne organizacije, gde je za svoj rad dobila orden „Dobro delo” 1937. godine. **Mara Đorđević Malagurski** (Subotica, 1897 – Beograd, 1971), poznata etnografkinja i književnica, rođena u [...] bunjevačkoj porodici Malagurski. **Julka Ilijć** (Vršac, 1855–1939), liderka pokreta žena [...] *udajom* za Branka Ilijća, pravnog zastupnika Srpskih narodno-crkvenih fondova [...] započinje aktivan novosadski period života [...] dvadesetak godina kasnije učestvuje u osnivanju Ženske stranke u Novom Sadu (Savić i Bašaragin 2020).

Građanski i radnički ženski pokret u Kraljevini SHS/ Jugoslaviji

Oktobarska revolucija u Rusiji (1917) i završetak Prvog svetskog rata imali su velikog odjeka i na jugoslovenskim prostorima. U Kraljevini SHS se jedno za drugim osnivaju razna udruženja, neka sa izrazito nacionalnim predznakom, a neka sa, gledano iz današnje perspektive, izuzetno modernim idejama poput internacionalizma, bratstva i sestrinstva, zajedništva, ravnopravnosti, solidarnosti, humanosti, slobode i mira, prosperiteta svih bez obzira na klasu, rasu, veru, naciju, jezik, poreklo.

U literaturi se ističe da žene u novoj državi nisu uživale sva politička prava, pa se „usred gladi, socijalnih sukoba, masovnih štrajkova, pretnji na granicama [...] ujedinjuju, ali pri tom ostaju dosledne podeli na *građanski* i *radnički* ženski pokret” (Božinović 1996: 105). Počev od 1919, ali i tokom čitavog perioda međuratne Jugoslavije, pored ranije formiranih, humanitarnih društava, javljaju se i prve feminističke organizacije koje se zalažu za politička prava žena (Pantelić 2011b: 19). U aprilu 1919. godine osnivaju se istovremeno „Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava” i „Sekretarijat žena socijalista (komunista)” u Beogradu.

Jugoslovenske feministkinje u liberalno-građanskom ženskom pokretu zastupale su političko-partijsku neutralnost i verovalle „da se jednakost žena i muškaraca može postići pravnim sredstvima i postepenom socijalnom reformom” (Stefanović 2020: 68). Komunistkinje i socijalistkinje u radničkom pokretu smatrale su da će „ukidanje klasnog društva, odnosno konačna pobjeda socijalizma, doneti punu emancipaciju svima obespravljenima, uključujući i žene” (Stefanović 2020: 68).

Upravo je podjela na građanski i radnički ženski pokret u međuratnom periodu dobro došla ideološkim strukturama nakon Drugog svetskog rata. Vladajuća Komunistička partija Jugoslavije isticala je ulogu *radnica* (socijalistkinja i komunistkinja) u klasnoj borbi, čiji su sastavni deo bile emancipacija i izjednačavanje prava žena sa muškarcima, kako bi se prevazišle razlike između klase proleterijata (ugnjjetavanih) i buržoazije (vladajućih), ukinula privatna svojina, nestale razlike između fizičkog i intelektualnog rada. „Na mesto starog građanskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa asocijacija u kojoj je slobodan razvoj svakog pojedinca uslov slobodnog razvoja za sve” (Marks, Engels 2017 [1848]: 73).

Božinović (1996: 106) iznosi podatke kako su socijaldemokratkinje Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, od 21. do 23. aprila 1919, u vreme

kongresa ujedinjenja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) (SRPJ(k)) održale konferenciju na kojoj su se ujedinile u jedinstven *žen-ski socijalistički pokret* Jugoslavije i osnovala **Sekretarijat žena socijalista (komunista)**¹². Socijalistkinje su prihvatile program partije koji zahteva i punu i neograničenu jednakost za sve muškarce i sve žene, bez obzira na veru, narodnost i zanimanje i opšte pravo glasa. Statut Sekretarijata isključuje svaku posebnu organizaciju žena i smatra sebe delom partijske celine, tehničkim/izvršnim odborom u agitaciji i organizovanju žena. Ovo ostaje osnovni zvanični stav Komunističke partije Jugoslavije prema ženskim inicijativama i udruživanjima sve do njenog raspada (krajem 20. veka). Glavni zadatak Centralnog sekretarijata žena bio je agitaciono-prosvetni: osnivanje agitacionih biblioteka, organizovanje agitaciono-funkcionerskih kurseva za žene, planskih predavanja, zborova, konferencija, kružooka i sl.

Pantelić (2011b: 34) navodi da je u Srbiji ovaj pokret 1920. godine imao 817 članica. Te godine pokrenut je i list *Jednakost* kao organ žena socijalista (komunista) Jugoslavije (izlazio je u tiražu od 4.000 do 5.000 primeraka, a finansiran je pretplatom i dobrovoljnim priložima žena). Posle Obznane (29. 12. 1920)¹³ i zabrane Komunističke partije, Sekretarijat žena prestao sa radom, ali je postojao u okviru Nezavisne radničke partije Jugoslavije.

Društvo za prosvetavanje žene i zaštitu njenih prava (od 1927. Alijansa ženskih pokreta u Kraljevini SHS, a od 1929. godine Alijansa ženskih pokreta u Kraljevini Jugoslaviji) je prvo žensko društvo koje je imalo jasnu feminističku agendu i građanski karakter (up. Barać 2015, Božinović 1996, Pantelić 2011, Stojaković 2012 i dr.). Osnovano je u Beogradu. Potom se takva društva formiraju i u Sarajevu, Zagrebu, Ljubljani i drugim gradovima. Neda Božinović (1996: 133) navodi da je cilj ovih društava bio „da se bave prosvetanjem žena i da rade na ostvarivanju njihovih građanskih i političkih prava. Izričito su se odrekle humanitarnih aktivnosti”. U njemu su delovale istaknute feministkinje toga doba „koje su i po svojim pozivima već stupile u javni život” (Božinović 1996: 113): Zorka Kasnar Karadžić, Katarina Bogdanović, Mileva Milojević, Vera Jovanović, Alojzija Štebi, Darinka Stojanović, Isidora Sekulić, Maga Magazinović, Katarina Lebl Albala i mnoge druge.

.....
¹² Osnivanje Ženskog radničkog društva „Svest” (1903) prvi je pokušaj radnica da se samostalno organizuju i formulišu svoje specifične zahteve (zabrana noćnog rada za žene i decu, jednakost zarade i jednake mogućnosti za obrazovanje i rad muškaraca i žena) u okviru radničkog pokreta. Njegov rad vezujemo za ličnost Stojanke Canke Dragneve (1873–1905). Njenim odlaskom za Nemačku i smrću 1905. godine Društvo prestaje sa radom (Stefanović 2020: 58).

¹³ Vladin dekret kojim je zabranila rad KPJ (Jorgić Stepanović 2021: 229).

Društvo je izdavalo časopis *Ženski pokret / Женски покрет / Žensko gibanje*, prvi feministički ženski časopis na prostoru srpskohrvatskog (i slovenačkog) govornog područja (up. Barać 2015, Svirčev 2018). Izlazio je od 1920. do 1938. godine, u tiražu od 1.500 primeraka. Društvo i časopis nastojali su da okupe „što više žena, bez obzira na njihovu političku, socijalnu ili nacionalnu pripadnost”, trudeći se „da u svoje redove privuče što više žena srednjeg sloja [...] profesorke, učiteljice, službenice sa srednjim i višim obrazovanjem” (Božinović 1996: 113). Program Društva (i časopisa) obuhvatao je borbu za žensko pravo glasa, poboljšanje položaja žena u zakonima i politikama, emancipaciju i obrazovanje žena. Međutim, ovi zahtevi nisu podrazumevali „rušenje postojećeg državnog poretka, niti revolucionarnu akciju. [...] Zbog toga je radikalni građanski feminizam mogao u Kraljevini da deluje nesmetano kroz svoj časopis” (Barać 2015: 33).

Za istoriju feminizma i ženskog pokreta u Srbiji od važnosti je i osnivanje **Srpskog narodnog ženskog saveza (SNŽS)** (1906)¹⁴. Osnovne ideje programa rada jesu sledeće – da se žene „moraju organizovati tako da bi se, pored humanitarnog rada, mogle baviti i feminizmom i raditi na otkrivanju problema žena, naročito zaposlenih, uključujući i radnice, da bi mogle raditi na širenju njihovih prava, na njihovom osvešćivanju i kulturnom uzdizanju” (Delfa Ivanić 1912, prema Božinović 1996: 78). Društvo je zatražilo prijem u jedno od dva postojeća međunarodna mirovna ženska društva – Međunarodni ženski savez (*Internacioanl Council of Women* – ICW, osnovan 1888. u Vašingtonu, SAD) i Međunarodna alijansa za žensko pravo glasa (*The International Women Suffrage Alliance* – IAW, osnovana 1904. u Engleskoj). Oba su, naročito posle Prvog svetskog rata, kao svoje aktivnosti isticala borbu za mir i međunarodnu saradnju. Nažalost, ostalo je nejasno kojem je društvu Savez pristupio prvo, jer se u zapisnicima i izveštajima mešaju podaci (Božinović 1996: 75–79).

Od samog osnivanja Saveza postojao je unutrašnji sukob u vezi sa uključivanjem pitanja ženskog prava glasa u program Saveza.¹⁵ U međuratnom periodu, na inicijativu Alijanse ženskih pokreta, „rukovodstvo

.....
¹⁴ U njegov sastav ušli su Beogradsko i Kragujevačko žensko društvo, Kolo srpskih sestara, „Kneginja Ljubica”, Srpsko-jevrejsko društvo i Materinsko udruženje (Jorgić Stepanović 2021: 130). Prva predsednica bila je Savka Subotić, a potom Katarina Milovuk (Božinović 1996: 78).

¹⁵ Savez je i pre toga imao parvo glasa u programu. Katarina Milovuk, Delfa Ivanić, Draga Ljočić i dr. bile su sifražetkinje. U časopisu *Domaćica* iz 1910. pisale su o ženskom pravu glasa. Katarina Milovuk je još 1897. godine podnela zahtev Kasacionom sudu da se pod treminom „građanin” u izbornom zakonu podrazumevaju i žene, a 1902. zahtevala je pravo glasa za sve zaposlene žene (up. Božinović 1996: 79–80).

Saveza je pristalo da uvrsti borbu za žensko pravo glasa u svoje ciljeve, pod obrazloženjem da će se na međunarodnim tribinama izlagati problem srpskog naroda i njegova borba za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje” (Jorgić Stepanović 2021: 130).

Na inicijativu Srpskog narodnog ženskog saveza u novoj državi Kraljevini SHS je osnovan **Narodni ženski savez Srpkinja, Hrvatica i Slovenki (NŽSSHS)**, koji je okupio oko dve stotine pedeset različitih ženskih društava i organizacija (Jorgić Stepanović 2021: 130). Prvi kongres **Narodnog ženskog saveza Srpkinja, Hrvatica i Slovenki** održan je 1919. (23. septembra), a na njemu su bile prisutne delegatkinje iz pedeset ženskih udruženja i njihovih podružnica iz cele Jugoslavije. Izvan Saveza ostale su crkvene ženske organizacije. Cilj Saveza je bio da „radi na razvijanju humanog, etičkog, kulturnog, feminističkog, socijalnog i nacionalnog rada, da prati rad nacionalnih i međunarodnih ženskih društava i da u inostranstvu predstavlja sve ženske organizacije” (Božinović 1996: 109).

Program Saveza se, pod uticajem međunarodnih ženskih organizacija sa kojima je saradivao, stalno dopunjavao zahtevima feminističkih organizacija iz sveta. Tako su u program uvršteni i pacifistička agenda, pristup ženama radu u političkim partijama i svim profesijama i mnogi drugi zahtevi, pored prava glasa. Unutar Saveza vladalo je stalno razmimoilaženje – pojedine organizacije-članice insistirale su na humanitarno-prosvetiteljskom i nacionalnom programu rada i nisu prihvatale feminističku orijentaciju Saveza (Božinović 1996: 111).

Kao značajnu izdvajamo činjenicu da je Savez 18. maja 1925. godine uputio zahtev Narodnoj skupštini za izjednačavanje muškaraca i žena u naslednom pravu, ali je u Skupštini pomenuti zahtev odbačen (Pantelić 2011b: 24). Tadašnje političke partije, naime, nisu podržavale političku aktivnost žena, niti su u svoje programe unosile pitanje položaja žena. Zbog toga je 1927. godine grupa intelektualki u Beogradu osnovala Žensku stranku. Ona nije imala značajniji uspeh, pošto je uvođenjem diktature 1929. zabranjena kao i ostale političke partije i nije obnovila rad po njenom ukidanju (Pantelić 2011b: 22).

Društva Ženskog pokreta koja su zastupala feminističke ideje (up. Tbl. 4) su se 1926. godine izdvojila od ženskih udruženja, posvećenih isključivo humanitarnom radu (Pantelić 2011a), te je na skupu u Bosanskom Brodu odlučeno da članice Alijanse ženskih pokreta mogu biti samo društva Ženskog pokreta. Članice Alijanse bile su najaktivnije u radu **Narodnog ženskog saveza Srpkinja, Hrvatica i Slovenki**, naročito u vezi sa postizanjem pune ravnopravnosti žena (Božinović 1996: 118).

Borba feminističkih organizacija za pravo glasa privremeno prestaje tokom Šestojanuarske diktature. Međutim, 1931. godine kralj Aleksandar Karađorđević donosi tzv. Oktroisani ustav, a po odredbi člana 55. rešavanje ženskog prava glasa definisalo bi se posebnim zakonom, koji bi se naknadno doneo. Ovakav stav vlasti pokrenuo je žensko javno mnjenje pa je tako 21. novembra 1931. osnovan časopis *Jugoslovenska žena* posvećen upravo ovom pitanju (Pantelić 2011b: 25).

Namera mi nije da predstavim osnivanje i rad svih feministički orijentisanih ženskih društava u međuratnom periodu kod nas, jer to prevazilazi obim i svrhu ove knjige. Dve ženske organizacije iz međuratnog perioda Društvo za prosvetavanje žene i zaštitu njenih prava i Sekretarijat žena socijalista (komunista) imale su veliki uticaj na Subotičanke, koje su, kako će se pokazati, delovale zajednički, saradujući u periodu između dva svetska rata.

Žensko pitanje i Komunistička partija u Kraljevini

Brojne članice i članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), simpatizeri i simpatizerke su, zajedno sa vođama, još od Obznane (1920) često hapšeni, podvrgavani torturi i osuđivani na višegodišnje robije. Rad Komunističke partije Jugoslavije je zabranjen, pa ona od 1921. godine pa do rata deluje isključivo ilegalno. Šestojanuarska diktatura (1929) pojačala je progone i vršila dodatni pritisak, pa je KPJ pozvala narod na oružanu pobunu protiv diktature. Prvu polovinu 1929. godine obeležila je serija oružanih okršaja između komunista i komunistkinja i policije, najčešće u uličnim sukobima (up. Jorgić Stepanović 2021: 230–231). Po donošenju Oktroisanog ustva, Komunistička partija Jugoslavije obnavlja svoj rad, isključivo ilegalan, sa agendom borbe protiv nacizma i fašizma kao glavnim protivnicima radničke klase. Da bi okupila što šire društvene slojeve uputila je juna 1935. svoje članstvo da se „legalizuje” i „da razvije svoju aktivnost u sindikalnim, omladinskim, profesionalnim, ženskim i drugim organizacijama” (Božinović 1996: 120). Tada se stvarao Antifašistički narodni front.

U partijskim komitetima ponovo se osnivaju komisije za rad sa ženama „sa uputstvom da se komunistkinje i simpatizerke učlanjuju u postojeće ženske, sindikalne, omladinske i druge organizacije” i da se osnivaju nove (Božinović 1996: 121). Počinje saradnja sa Ženskim pokretom. Prva Omladinska sekcija osniva se početkom 1934. u Zagrebu, godinu dana kasnije u Beogradu, a potom i u drugim gradovima. Ženski pokret je time dobio

mogućnost da u svoj rad uključi feministički podmladak, a antifašistkinje (komunistkinje) mogućnost za legalan rad (Kecman 1978: 318–325).

Autorka Pantelić (2011b: 34) navodi da se Komunistička partija Jugoslavije zalagala za zakonsko i praktično izjednačavanje polova, ali da je učešće žena u njenom radu, barem na početku, bilo „gotovo simbolično”. Navodi primer da je pred održavanje Trećeg kongresa zabranjene Komunističke partije Jugoslavije (17–22. maj 1926) od 3.000 članova bilo je svega pedeset žena. Autorka takođe naglašava da je između 1921. i 1931. godine Komunistička partija Jugoslavije posvećivala malu pažnju „radu sa ženama” i da tek po ukidanju diktature, između 1931. i 1936. „rad sa ženama postaje nešto masovniji”, dok su aktivnosti žena uopšte bile usmerene „ka borbi za žensko pravo glasa” (Pantelić 2011b: 35).

Ista autorka ukazuje da se tridesetih godina javlja i tzv. salonski komunizam. Ugledne, obrazovane žene su materijalno pomagale Komunističku partiju Jugoslavije, krile po svojim stanovima komuniste/kinje i pomagale organizaciju partijskih sastanaka. Naglašava, međutim, da je najveći broj žena uključenih u rad KPJ poticao iz nižih društvenih slojeva, jer je „Cilj Komunističke partije Jugoslavije bio da privuče i što veći broj žena, pa je zato javno isticao ekonomsku, društvenu i političku jednakost među polovima” (Pantelić 2011b: 22).

Građanski i radnički ženski pokret u Subotici

Grad Subotica je posle Prvog svetskog rata izrastao u kulturni centar Kraljevine. Subotički hroničar Konstantin Kosta Petrović (1891–1965), starešina Sokolskog društva u Subotici i glavni gradski arhitekta, beleži 1928. godine, između ostalog, sve prosvetne, sportske, kulturne institucije i organizacije. Tako, u Subotici u međuratnom periodu postoje Pravni fakultet (1920–1941), Muška (1747) i Ženska gimnazija (1925), Trgovačka akademija (1907), Učiteljska škola (1871), Gradska muzička škola (1859), tri građanske škole, tri zanatlijske škole i osamdeset dve osnovne škole i zabavišta. Tu je i dvadeset osam raznih sportskih udruženja, četiri pevačka udruženja, devet čitaonica i kasina, tri radničke prosvetno-kulturne organizacije, pet udruženja univerzitetske omladine. Zdravstveno-socijalna zaštita takođe je razvijena, jer postoje i četiri bolnice, trinaest apoteka, tri kupatila, šest ženskih dobrotvornih udruženja (up. Tbl. 3). Jedanaest novina se objavljuje na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku, zatim je tu i dvanaest štamparija i osam knjižara (up. Petrović 1928). Za bogat kul-

turno-prosvetni život zaslužna je jezička, nacionalna i verska raznolikost građana i građanki Subotice, onda i danas.

O Subotičankama u međuratnom periodu pisano je 80-ih godina prošlog veka, u vreme zajedničke države Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), kada su važile i bile propagirane drugačije ideološko-društvene vrednosti. Jezik kojima je o njima saopštavano ima dve glavne karakteristike. Stil odlikuju dugačke i složene rečenice, jezičke konstrukcije i marksistička terminologija (drugarice i drugovi, omladina, šovinistički i fašistički nastrojeni elementi, napredni ljudi, itd.). U vremenu SFRJ, svi tekstovi i govori za javnost bili su strogo cenzurisani i kontrolisani.¹⁶ Drugo, ROJ se tek delimično poštuje. Za imenovanje žena autori upotrebljavaju ženski gramatički oblik u pojedinim slučajevima (omladinke, članice, radnice i sl.). Dosledno se, međutim, za identifikaciju žena koristi ključ pripadnosti muškarcu: supruga komunista, sestra borca, što predstavlja jednu od vrsta diskriminacije.

Subotički autor, u to vreme direktor Istorijskog arhiva Subotica, Milan Dubajić na osnovu arhivske građe objavljuje podatke da je 1919/1920. godine više desetina Subotičanki pripadalo revolucionarnim sindikalnim organizacijama i učestvovalo u „klasnim akcijama” i da je među komunistima bilo i trideset četiri komunistkinje (Dubajić 1984a: 451). Magda Simin, savremenica i učesnica zbivanja tokom Drugog svetskog rata u Subotici, takođe tvrdi da su žene u većem broju učestvovala u aktivnostima revolucionarnog radničkog pokreta u Subotici između dva svetska rata i to „podjednako Bunjevke, Srпкиnje i Mađarice” (Simin 1984: 486).

Radnice su u međuratnom periodu u Subotici bile zaposlene u tekstilnoj, drvnoj i prehrambenoj industriji grada, zatim kao grafičarke, fotografkinje, trgovačke pomoćnice, ali su radile i kao seljanke i bezemljašice u okolnim mestima (up. Ćaković 1975, Dubajić 1984a, Simin 1984). U svim fabrikama i radionicama žene su u to vreme bile plaćane manje nego muškarci (Dubajić 1984a: 463).

Ostali su sačuvani podaci o udruživanju i organizovanju subotičkih radnica. Dvadesetih godina prošlog veka radnice i omladinke su se okupljale u Radničkom domu (koji se nalazio na adresi Tolstojeva 18). Najčešće su bile članice hora i kulturno-umetničkog društva koje se 1927. podelilo na KUD „Sloboda”, u okviru nezavisnih sindikata i CRSOJ i „Abrašević” u okviru Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije (URSSJ). Dubajić (1984a: 452) tvrdi da se na osnovu fotografija može zaključiti da su u radu ovih društava učestvovala i žene.

.....

¹⁶ Tako sam u rukopisu Magde Simin iz IAS (F 176, 82.5, 1983) pronašla precrtane delove koji nisu ušli u objavljen prilog (Simin 1984).

Zgrada nekadašnjeg Radničkog doma, Tolstojeva 18
(dokumentacija ŽSI)

Isti autor izveštava kako su se Subotičanke organizovale u okviru radničkog pokreta u međuratnom periodu, kasnije pod idejnim i logističkim uticajem Komunističke partije. Autorka Čaković (1975: 21) navodi da je proces uključivanja komunista i komunistkinja u Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije u Kraljevini počeo 1933. godine i da se razvijao postepeno.

Tbl. 5: Radničke organizacije u Subotici u koje su uključene žene (1927–1936) (prema Dubajić 1984a, Merković 1956/57, Simin 198)

Godina	Naziv
1927. (1933)	Sekcija žena u okviru nezavisnih sindikata
1928.	Sekcija mladih radnika i radnica pri sindikatima
1928.	Esperanto klub
1928.	Radnička samopomoć
1936.	Podružnica kućnih pomoćnica

Sekcija žena je formirana 1927. godine u okviru nezavisnih sindikata, a godinu dana kasnije je pri sindikatima formirana i **Sekcija mladih radnika i radnica**.

Maja 1928. osnovan je **Esperanto klub** (Radničko društvo esperantista) čije su članice bile i subotičke omladinke i žene, a klub je bio mesto

okupljanja i rada nezavisnih sindikata, u to vreme zabranjenih (Dubajić 1984a: 452). Lazar Merković¹⁷ (1956/57) navodi da je Esperanto klub imao internacionalni karakter koji je omogućavao „razvijanje osećaja međunarodne solidarnosti i suzbijanja šovinističkih tendencija”. U njegovom radu učestvovala su i žene – organizovano su se dopisivale sa esperanistima/kinjama iz Kine, SSSR-a, Holandije, Švajcarske, Francuske, itd., i tako saznavale o političkoj situaciji u svetu.

Septembra 1928. godine osniva se **Radnička samopomoć**, takođe u okviru nezavisnih sindikata, a na inicijativu komunista/kinja, sa ciljem da se pomogne nezaposlenim radnicima/ama i deci zaposlenih radnika/ca. Prema navodima Merkovića (1956/57) u predstavništvu ove organizacije bile su većinom žene. Predsednica je bila „Matijevića”, a „duša organizacije” Ana Marija Baš (članica KP od 1929). Tu se 1929. godine otvara i obdanište za radničku decu, gde je radila i Sofija Malušev Spahić (up. u ovoj knjizi) (Dubajić 1984a: 452). Radnička samopomoć funkcionisala je i za vreme Šestojanuarske diktature i na neki način zamenila zabranjeni Radnički dom i nezavisne sindikate. Održavaju se predavanja o higijeni, zdravlju, idejno se deluje i vrbuje (Dubajić 1984a: 452–453). Osnivaju se prve čitalačke grupe, odvija se politički rad sa ženama, tu radi i prvi marksistički kružok koji čine žene. Članstvo čini nekoliko stotina muškaraca i žena, a najaktivnijih je oko dvadeset (Merković, 1956/57).

Centri naprednog omladinskog pokreta između dva rata postoje i na Pravnom fakultetu, u Ženskoj i Muškoj gimnaziji, na Trgovačkoj akademiji, u Sokolani, u udruženju napredne Jevrejske omladine KEN, u Mađarskom kulturnom udruženju Nepker¹⁸, pa i u Udruženju reformatorske omladine KIE (Simin 1983: 2).

Uoči Drugog svetskog rata omladinke i žene Subotice se sve masovnije i organizovanije uključuju u radnički i revolucionarni pokret. Krajem 1933. godine obnavlja se i nanovo osniva **Radnička sekcija žena**. Merković (1956/57) izveštava da je osnovana po nalogu Mesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije sa zadatkom da se bavi „isključivo problemom žena radnica”.

¹⁷ Lazar Merković (Subotica, 1926 – Subotica, 2016), subotički novinar, književnik, istraživač i savremenik Drugog svetskog rata. Svojevremeno (oko 1970) preuzeo je niz spisa od nekadašnjih aktivistkinja AFŽ-a sa obavezom da napiše istoriju AFŽ-a u Subotici u toku Drugog svetskog rata i posle njega. Istorija nije napisana (IAS F 78, F 282), a pojedini delovi rukopisa čuvaju se u subotičkom arhivu (IAS F 176).

¹⁸ *Nepker* (mađ. Népkör, narodno kolo, krug) je mađarski kulturni centar osnovan 1871. (Kulturális kalauz 2021).

Podaci iz međuratne periodike u Subotici govore da je subotički kulturno-prosvetni odbor sindikalnih organizacija formirao Sekciju žena 6. septembra 1934. godine. O osnivanju pišu *Radničke novine*¹⁹ u vesti pod naslovom „Formiranje 'sekcije žena' u Subotici” iz novembra 1934. (Prilog 4). Tu je naznačeno:

Njen je zadatak, da okupi u svoju sredinu sve žene radnice i nameštenice, a naročito one koje do sada nisu bile u svojim stručnim organizacijama; da ih klasno vaspitava održavanjem naročitih predavanja o problemu žene u današnjici; da radnice i nameštenice otrgne iz krugova u kojima se danas kreću, a koji su za njih štetni, pa da ih tako priveže uz stručne organizacije.

(*Radničke novine*, 9. 11. 1934)

Aktivistkinje Sekcije su sistematski obilazile fabrike „gde su agitirale za ulazak radnica u sindikat, za prava žena, za jednake plate” (Merković 1956/57). Privlačile su najviše seljanke i kućne pomoćnice. Uoči Drugog svetskog rata Sekcija je okupljala 250 do 300 žena (Čaković 1975: 22). Čaković priznaje da su joj „pristupile i neke intelektualke i napredne građanke” (Čaković 1975: 22). U okviru Sekcije postojala je i „leteća biblioteka” za žene, a svaka članica je uplaćivala mesečni iznos od pet dinara za nabavku „napredne beletristike” i propagandne literature, dok se jedanput nedeljno na zajedničkom sastanku diskutovalo o pročitanoj (Čaković 1975: 22–23).

Podružnica kućnih pomoćnica osniva se sa namerom da se žene učlane u sindikate i na taj način bore za poboljšanje svog materijalnog položaja. Prvi pokušaj učinile su u septembru 1933, a 29. marta 1936. održale su osnivačku skupštinu, uz učešće 50–60 kućnih pomoćnica koje su izabrale Inicijativni odbor. Cilj Podružnice bio je borba za poboljšanje ekonomskog i socijalnog položaja žena (Dubajić 1984a: 463).

U tekstu „Život jedne služavke”, objavljenom u listu *Stvaranje* (Prilog 5),²⁰ jedna služavka/kućna pomoćnica govori o svom mučnom i teškom položaju:

.....
¹⁹ *Radničke novine*, organ Komunističke partije Jugoslavije (Sekcije Komunističke internacionale) izlaze 1897–1941. u Beogradu. Vlasnici i odgovorni urednici su: Dragoljub Petrović, Negoslav Ilić, Dušan Đorđević, a izdavač Komunistička partija Jugoslavije (Arhiv Jugoslavije 2021).

²⁰ *Stvaranje. Polumesečni list za društvena, kulturna i ekonomska pitanja*. God. 1, br. 1. Subotica, 25. maj 1936. Urednik Petar Vuković, štampano u Štampariji Fišer, Subotica na 4 strane. Izašao je samo jedan broj, jer je list bio zabranjen. Stvarni urednici *Stvaranja* bili su: Balint Vujkov i Blaško Vojnić Hajduk (Kujundžić 1969: 786).

Pre neki dan ostala sam bez mjesta. Sada se nalazim na putu. Nemam gde. Što ću? Da tražim drugo mjesto, gde će se sa mnom isto tako postupati kao do sada?

Mjesto gde sam bila morala sam napustiti, jer su me sinovi gazde napastovali i preko noći uznemivaravali. [...]

Preklinjala me i molila da se ne žalim policiji i za nagradu, da ću dobiti jednu novu haljinu. Zar misli da ću se prodati njenome sinu za krpu. Sram je bilo. Bogomoljka, koja pije krv siromasima, koja iskorišćuje mlade devojke i pripomaže razvitku prostitucije. Zar je to Kristova nauka? Zar zato ide u crkvu? Potrebno joj je da smiri savest. Sigurno već ima žrtava, koje je uspela za njene sinove pridobiti, a zatim kada više nisu bile potrebne, bacila ih je na ulicu. Vidite da me je naterala da napustim ovu kuću.

Dokle ćemo mi siromašne žene biti nezbrinute i kako će se dugo postupati ovako sa nama? Sve dokle mi zajednički ne povedemo borbu za naša prava. Zato stupajmo sve u organizacije, koje rade na poboljšanju našeg života.

(Stvaranje, 25. maja 1936, str. 3)

Sasvim je jasno da radnice i građanke u Subotici između dva svetska rata međusobno saraduju. Tokom perioda SFRJ vladala je komunistička ideologija koja je na ovu saradnju gledala na specifičan način. Naime, uloga žena iz radničke klase je isticana, dok su nipodaštavane građanke. Tako Merković (1956/57) piše:

S obzirom da je ona (Ženska radnička sekcija, prim. aut.) bila sastavljena isključivo od radnica, morale smo pozvati u pomoć /makar samo za predavače iz područja prava i medicine/ i intelektualke slobodnih profesija, pravnice i lekarke, koje su nam svakog drugog petka održale predavanja iz tih oblasti. I na taj način rad te Sekcije umnogome se proširuje, interesovanje prelazi okvire sindikata, jer ove intelektualke i domaćice, nisu mogle postati članovi sindikata. I tako se pokazala kao neophodnost osnivanje Ženskog pokreta za građanski soj. Ovo je interesantno i tipično za Suboticu, da je iz radničke sredine nastala klica za potrebu osnivanja 'Ženskog pokreta'.

Pred kraj 1935. godine Subotičanke su pokrenule veliku akciju priključivanja **Ženskom pokretu** i „građankama” – „u njega su ušle i prihatile ga omladinke i žene iz Sekcije žene organizovane pri sindikatima” u Subotici (Dubajić 1984a: 459). O ovom događaju izveštavale su tadašnje novine

*Népszava*²¹ (*Glas naroda*) (Prilog 6). Iz vesti „Veliki osnivački zbor Pokreta žena Subotice” saznajemo da su zbor održale u velikoj većnici Gradske kuće i da je bio izuzetno posećen, pošto „velik deo publike nije mogao ni ući, nego je zauzeo mesto u holu i na galeriji...” Zbor je otvorila i vodila subotička nastavnica Ivka Skaljar. Prva je govorila Alojzija Štebi (urednica časopisa *Ženski pokret*, Beograđanka) koja je naglasila da:

[...] glavni cilj pokreta treba da bude prosvetavanje žena, kao i izjednačavanje njezinih prava sa pravima muškaraca. Žena može samo u tom slučaju biti istinski jednaka ličnost sa muškarcem ako stekne svoja prava i na političkom polju i može imati svoju reč u upravljanju državom i društvenim životom.

Zbor je vođen dvojezično na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku. Govornice na srpskohrvatskom jeziku bile su Subotičanke: nastavnica Desanka Blagojević, Kajka Karakašević (koja je pročitala pravila) i Natalija Ivković. Na mađarskom jeziku su govorile Subotičanke: zubarka dr Kata Poljaković i Eta Hedrih Kizur. Uloga Ete Hedrih Kizur, krojačice, na ovom događaju je bila od izuzetne važnosti, jer je nastupala „u ime radnica”. U tekstu ovih vesti ostalo je zabeleženo da je ona:

[...] opisala rađanje ženskog pokreta ističući priključenje radnih žena pokretu i objašnjavajući da se za ciljeve ženskog pokreta borba može voditi samo u jedinstvu. U sadašnjoj fazi istorije u opasnosti od imperijalističkog rata treba se boriti protiv fašizma koji nipodaštava ženska prava.

(*Népszava*, Veliki osnivački zbor Pokreta žena grada Subotice, 2. 2. 1936, br. 5, str. 2, istakla M. B.).

Nažalost, originalni transkripti ili izveštaji sa ovog Zbora nisu sačuvani, pa je ovo jedini zabeleženi izvor koji nam pomaže da pratimo feministički i antiratni angažman ne samo Ete Hedrih Kizur, već i ostalih članica – radnica i građanki – u ovom periodu.

Na Zboru je formiran Inicijativni odbor na predlog Kate Poljaković:

.....
²¹ Novine *Népszava* (*Glas naroda*) osnovao je 1873. godine Jakab Majer-Rubčić (Jakab Mayer-Rubcsics) (1844 Talhajm, Saksonija – Budimpešta, Austrougarska, 1894) pod pseudonomom Viktor Kulföldi (Kulföldi Viktor) u Budimpešti. Izdavala ih je Sociodemokratska partija Mađarske. List Narodnog fronta u Subotici pokrenut jula 1935. (Tadić 1963: 116). Pošto su izlazile na mađarskom jeziku, i ova vest je napisana na istom jeziku. U Istorijskom arhivu Subotica nalazi se prevod na srpski (srpskohrvatski jezik) bez imena prevođioca/teljke koji direktno prenosim i koristim.

Za predsednicu je izabrana Desanka Blagojević, za potpredsednika Natalija Ivković, za tajnika Kata Poljaković, za blagajnicu Kajka Karakašević, za drugu tajnicu Slavka Čehić. Izabrano je dvadesetočlano rukovodstvo bez obzira na nacionalnu i društvenu pripadnost.

(*Népszava*, Veliki osnivački zbor Pokreta žena grada Subotice, 2. 2.1936, br. 5, str. 2)

Ubrzo po osnivanju organizovano je nekoliko predavanja: dr Galfi je držala predavanje o tuberkulozi, a dr Kata Poljaković o zahtevu za opšte pravo glasa (Dubajić 1984a: 460).

Kako je subotička javnost reagovala na osnivanje podružnice Ženskog pokreta ostalo je zabeleženo i u *Subotičkim novinama*²². Najpre je anonimni autor potpisan kao 'Mister John' izjavio sledeće u tekstu pod naslovom „Osnutak 'Ženskog pokreta' u Subotici” iz decembra 1935. (Prilog 7):

Uvijek smo mislili i govorili da se naše Bunjevke još nisu emancipirale, da nisu moderne osim u upotrebi ruža, pudera i kozmetike. No, na naše ne malo iznenađenje protivno se ispostavilo. Ni Amerikanke nisu modernije!

Ton autora u vezi sa udruživanjem žena u borbi za emancipaciju je ironičan i poseduje nacionalno obeležje.

Potom sledi deo koji problematiku smešta u šire političke okvire:

Društvo će se boriti za slobodu, prosvjetu i ravnopravnost subotičkih žena. A nekoje mlade članice, koje još misle da bi im se mogla sreća nasmitati, pa da im baci pod papuču kakvog ravnopravnog i izjednačenog muškarca, pokreću pitanje slobode braka – slobodne ljubavi i druga pitanja koja „teško sputavaju” žensku slobodu.

Za glavne neprijatelje ženske slobode i prosvete smatraju katoličke popove [...].

(*Subotičke novine*, 21. prosinac 1935, str. 5)

'Slobodna ljubav' ovde je direktna asocijacija na komunizam i komunističko društvo, tačnije na koncept 'nove žene' Aleksandre Kolontaj,²³ bolj-

.....
²² *Subotičke novine* počele su da izlaze 1. januara 1893. na bunjevačkom jeziku. Prvi izdavač je bio Mladen Karanović (Kolozsi 1973: 170). Od 1920. do 1941. izlazile su pod raznim nazivima sedmično, dvosedmično i mesečno, a subotički sveštenik i antifašista Blaško Rajić njihov je izdavač i odgovorni urednik (sa nekoliko prekida). U današnjem obliku izlaze od 26. juna 1956. (up. Kolozsi 1979).

²³ Aleksandra Mihajlovna Kolontaj (rus. Алекса́ндра Миха́йловна Коллонта́й) (Sankt

ševičke teoretičarke žene (koja se danas smatra marksističkom feministkinjom, up. Jorgić Stepanović 2021: 241). Ona je uvidela da upravo žene mogu odigrati bitnu ulogu u revoluciji, a kroz političku i društvenu borbu dolazi do stvaranja identiteta nove žene. Zahteva ravnopravnost muškaraca i žena kako u društvenim tako i u ličnim odnosima. Prema njoj, ljubav mora biti slobodna i zasnovana na prijateljskom poverenju i međusobnom razumevanju, oslobođena svih ograničenja (Bujaković 2019). Tu ideju iznosi u svojim proznim delima: *Nova žena* (1913), *Novi moral i radnička klasa* (1919)²⁴, *Slobodna ljubav* (1923) i dr.

Na vest ironičnog „anonimnog autora” reagovala je dr Kata Poljaković, predsednica Ženskog pokreta u Subotici, januara 1936. (Prilog 8) u ime svih članica „bez obzira na Zakon o štampi, u hažar istine i u cilju što bolje obavještenja cjelokupne javnosti”. Obraća se „Presvjetlom Gospodinu Blašku Rajiću,²⁵ prelatu, uredniku i izdavaču lista ‘Subotičke novine’, katoličkom svešteniku i uglednom intelektualcu toga vremena sa namerom da da ispravku.

Sasvim jasno kazuje cilj Ženskog pokreta u Kraljevini:

Istina je da u cijeloj našoj zemlji postoji pokret u cilju postignuća ženskog prava, o što boljem prosvjećivanju žene, o vaspitanju žene u što svjesniju građanku, o sticanju građanskih i političkih prava, kao i o zaštiti postojećih prava žena.

.....
Peterburg, 31. mart 1872 – Moskva, 9. mart 1952) bila je ruska revolucionarka, feministkinja, diplomatkinja i dugogodišnja ambasadorica Sovjetskog Saveza u Norveškoj i Švedskoj. Delovala je ilegalno u radničkom pokretu, a 1908–1917. živela je u emigraciji. Godine 1917. izabrana je za članicu Centralnoga komiteta Ruske socijaldemokratske radničke stranke (bolševika), a 1917–1919. bila je članica Veća narodnih komesara. Bila je najistaknutija žena u novoj sovjetskoj vladi i osnivačica tzv. Ženskog odeljenja (Отдел по Работе Среди Женщин, Женский отдел) 1919. godine. Cilj ove organizacije bilo je poboljšanje životnih uslova žena u sovjetskoj Rusiji, borba protiv nepismenosti, informisanje o radnim uslovima nakon Revolucije i slično. Žensko odeljenje naposljetku je zatvoreno 1930. Zauzimala se za reforme tradicionalnih običaja i institucija (pojednostavila je proceduru za sklapanje i rastavu braka, poboljšala položaj žena i vanbračne dece, uvela sistem državne brige o deci). Od 1945. bila je savetnica Ministarstva spoljnih poslova SSSR-a. Bavila se i publicistikom, a objavila je i zbirku kratkih priča (Anonim 2021).

²⁴ Prevod na srpskohrvatski se pojavio 1922. (Jorgić Stepanović 2021: 241).

²⁵ Blaško Stipan Rajić (Subotica, 1878 – Subotica, 1951), sveštenik, književnik i političar. Učestvuje na Velikoj narodnoj skupštini (1918, prisajedinjenje Srpske Vojvodine), a kao član Bunjevačko-šokačke stranke na izborima 1920. ulazi u Ustavotvornu skupštinu. Na početku Drugog svetskog rata je uhapšen i zatvoren u budimpeštanski franjevački samostan zbog mirovnog i antifašističkog angažmana. Svom redovnom župničkom životu u Subotici se vraća aprila 1943. godine i organizuje otpor okupatoru i prvi ilegalni Narodnooslobodilački odbor (Croinfo 2021).

(Subotičke novine, 26. siječanj 1936, str. 5)

Potom podvlači da:

Nikada i ni u kakvoj prilici, nije napisana, niti usmeno izražena volja o kakvoj „slobodnoj ljubavi“, niti pak o kakvoj „slobodi braka“. [...]

Naprotiv kao osnovna linija izražena je izbjegavanje uvlačenja svakog verskog pitanja u ma kakvu diskusiju, jer pokret je: pokret svijju žena, svih religija [...]

(Subotičke novine, 26. siječanj 1936, str. 5)

Ove ispravke doktorke Poljaković završavaju se komentarem koji je potpisan sa „Uredništvo“ i u kom se nanovo ističe nemoralno i nehrišćansko ponašanje članica, a sama dr Poljaković dodatno omalovažava i unižava.

Dvojako vrednovanje feminističkih inicijativa u subotičkoj javnosti koje sam ovde pokazala, u vremenu kada žene nisu imale ni pravo glasa, neslavno podseća na našu svakodnevicu. Reč feminizam danas je obojena negativnom konotacijom i retko ćemo je susresti u javnim glasilima svih oblika i vrsta, čak i kada su afirmativni po pitanju prava žena. Nekako se ustalio izraz, prihvatljiviji i manje preteći, „borba za rodnu ravnopravnost“ ili „emancipacija žena“. Tema je za promišljanje – da li je u pitanju kompromisno rešenje između institucionalnih struktura i aktivistkinja feministički nastrojenih ili nešto drugo. U svakom slučaju, otvoreno zalaganje za feminističke ideje u javnosti, naročito putem masovnih medija, nije percipirano kod šire publike kao prihvatljivo, a kamoli podrazumevajuće.

Ovaj momenat značajan je u procesu beleženja feminističkog i antifašističkog delovanja Subotičanki, pošto će se lik Blaška Rajića ponovo javiti u deceniji koja sledi i to u sećanju jedne znamenite antifašistkinje Ruže Čizmek Dudašev.

Štrajkačice u Subotici

Radnice su tridesetih godina prošlog veka bile u izuzetno nepovoljnom položaju, a takođe i seljanke i bezemljašice u Kraljevini. Dva su osnovna razloga za to. Period Šestojanuarske diktature poklopio se sa periodom velike ekonomske krize, čiji početak se vezuje za slom berze u Njujorku, oktobra 1929. Ekonomskom krizom koja je stigla i do Kraljevine najviše je bilo pogođeno poljoprivredno stanovništvo, koje je činilo većinu. U teškom položaju bili/e su i radnici i radnice. Zbog toga dolazi do masovnih

štrajkova (Jorgić Stepanović 2021: 76).

Pravni položaj žena u Kraljevini je u to vreme bio vrlo neujednačen, jer su u različitim delovima zemlje važile različite zakonodavne prakse.²⁶ Iako su neke od njih bile naoko povoljnije za žene i dalje su odavale sliku duboko patrijarhalnog društva u kom su žene bile u gotovo obespravljenom položaju. Nepovoljne i ugnjetavačke pravne regulative ticale su se naslednog, imovinskog, porodičnog, bračnog prava i dr. Posebno je bio težak i opterećujući položaj žena radničke klase (što važi za čitavu radničku klasu u odnosu na građansku klasu): „Žene nisu bile obespravljene samo kao radnice, već i kao žene. Bez obzira na klasnu pripadnost, one nisu bile izjednačene sa muškarcima (Kecman 1978: 1). Serije štrajkova u celoj Kraljevini nisu mimoišle ni Suboticu.

Zbog svirepog eksploatiranja radnika/ca, dečjeg rada, niskih nadnica, nedostatka osnovne socijalne i zdravstvene zaštite, često je dolazilo do štrajkova koji su inicirali/e i podržavali/e upravo komunisti/kinje i skojevci/ke u Subotici. Beležimo čitav niz štrajkova između 1934. i 1936. godine, kada su štrajkovali/e zaposleni/e u tekstilnoj, drvnoj, pekarskoj industriji i sl.

U literaturi su ostali zabeleženi podaci o štrajkovima u Subotici, koji se ističu po učešću radnica: štrajk u Fabrici čarapa i trikotaže „Fako” (jul 1935); u Fabrici tepiha „Meka” (1936), u Menčikovoj platnari (avgust 1936), koji je trajao jedanaest nedelja, a učestvovalo je više od tri stotine žena; u štrajku drvodeljaca, maja 1936, učestvovalo je oko sto pedeset radnica poletirerki (Ćaković 1975: 24).

Najuspešniji i najmasovniji bio je štrajk sa više od 10.000 poljoprivrednih radnika/ca i bezemšljaša/ica 1936. godine. Štrajkači/ice su se okupile oko Gradske kuće. Ida Sabo (up. u ovoj knjizi), učesnica, svedoči o ovom događaju:

– Jedan detalj iz ovog štrajka trajno mi se urezao u sećanje. Policajci i žandarmi su pokušali da zaustave jednu veliku grupu radnika i siromašnih

.....
²⁶ Autorka Jorgić Stepanović (2021: 142) navodi ukupno šest građanskopravnih, odnosno porodično-pravnih područja koje su postojale u Kraljevini SHS/Jugoslaviji: 1. Srbija sa Makedonijom, gde je važio Srpski građanski zakonik iz 1844; 2. Crna Gora sa Opštim imovinskim zakonikom iz 1888. koji ne sadrži odredbe iz porodičnog prava; 3. Vojvodina sa Međumurjem, gde se primenjuje nekodifikovano mađarsko pravo, uz Zakon o braku iz 1894; 4. Slovenija, Dalmacija, deo Istre sa Prekomurjem sa Austrijskim građanskim zakonikom iz 1811. sa novelama iz 1914, 1915. i 1916; 5. Hrvatska sa Slavonijom takođe sa Austrijskim građanskim zakonikom (1811), ali bez novela; 6. Bosna i Hercegovina, gde se primenjivao Austrijski građanski zakonik (1811), potom šerijatsko pravo za muslimansko stanovništvo, a od 1929. i Zakon o uređenju šerijatskih sudova.

seljaka koji su dolazili iz Tavankuta. Međutim, pošto su na čelu kolone išle žene, žandarmi se nisu usudili da pucaju u masu. Za celo vreme trajanje štrajka poljoprivrednih radnika policija i žandarmerija su faktički bile nemoćne, jer nisu imali dovoljno smelosti da se silom suprotstave štrajku i štrajkačima (Sabo 1985: 275).

Ida Sabo svedoči i da je u tom periodu štrajkova u Subotici organizovana kuhinja za štrajkače/ice u Domu sindikata (u Zagrebačkoj ulici), a za nabavku hrane i pripremanje obroka bile su zadužene omladinke:

- Svakodnevno smo mi, većinom omladinke, sa korpama odlazile na gradsku pijacu da prikupljamo poljoprivredne proizvode i hranu za kuhinju. Međutim, na pijacu su takođe izlazili i poslodavci koji su nastojali da nagovore proizvođače i prodavce da ne daju robu štrajkačima. Ali pošto su se na pijacama uglavnom nalazili sitni prodavci, koji su delili istu sudbinu sa proleterijatom, jedva životareći, i oni su se solidarisali sa štrajkačima (Sabo 1985: 275–276).

Zgrada Doma sindikata na početku Zagrebačke ulice, koja je srušena.
(IAS F: 180)

Subotičanke u SKOJ-u i KPJ-u tridesetih godina 20. veka

Litaratura potvrđuje da su KPJ i SKOJ delovali udruženo tridesetih godina prošlog veka. Vođeni su idejama klasne borbe za poboljšanje položaja radnika i radnica, društvene promene ka uspostavljanju komunističkog društvenog uređenja, jednakosti svih bez obzira na rasu, klasu, nacionalnu pripadnost i internacionalnog bratstva, odnosno sestrinstva.

SKOJ je, isto kao i KPJ, naglašavao značaj i vodio borbu za ženska prava, ali nije imao ženske sekcije „niti poseban program rada za 'žensko pitanje', jer se smatralo da se radi o sastavnom delu borbe radničke klase” (Martinov, Nežić 2014: 103). Ovakav stav zadržao se do samog kraja organizovanog rada i delovanja SKOJ-a, kao i same Komunističke partije Jugoslavije (up. *Građanski i radnički ženski pokret u Kraljevini SHS/Jugoslaviji* u ovoj knjizi).

Martinov i Nežić (2014: 20) napominju da danas postoji malo podataka o delovanju SKOJ-a u Vojvodini. Navode da je uoči održavanja Prvog kongresa (1920) ukupan broj članova/ica u Vojvodini bio oko 1.000. Najviše je bilo Subotičana i Subotičanki – subotički SKOJ bio je četvrti po brojnosti u Kraljevini, iza Beograda, Zagreba i Sarajeva. O komunistkinjama i skojevkaama u Subotici saznajemo takođe iz literature koja je objavljena osamdesetih godina prošlog veka. Od velike je važnosti svedočenje samih akterki, skojevki i komunistkinja (up. Poglavlje 4.). Tako, Ida Sabo (1985: 273), tada subotička skojevka, saopštava da su komunisti vrlo brzo 1933/34. osvojili pozicije u subotičkom sindikalnom pokretu. Mladi komunisti i mlade komunistkinje su u to vreme raznosili letke radnicima/ama u fabrikama i radionicama i nagovarali ih da se organizuju u sindikate. Vrlo često je dolazilo do sukoba sa policijom.

Merković (1956/57) iznosi podatke da je još 1929. godine članica Komunističke partije bila Ana Marija Baš, koja je delovala najviše u okviru Radničke samopomoći. Okupljala je čitalačke grupe, davala zadatke, vršila kurirsku službu, skrivala ilegalce/ke. Oko sebe je okupljala brojne simpatizerke: intelektualke, radnice, seljanke „pa i tzv. 'gospođice'” od kojih se neke kasnije priključuju Komunističkoj partiji Jugoslavije. Posle „provale” beži iz Jugoslavije i učestvuje u Španskom građanskom ratu. Bila je i zatočnica logora, a nakon poraza u Španiji odlazi u Belgiju, gde je za vreme Drugog svetskog rata bila borkinja pokreta opora. Posle rata nastanjuje se u Mađarskoj i tamo provodi ostatak života.

Od istog autora saznajemo da su 1932. godine u KPJ primljene: Ruža Gros, Pava Malušev, lekarke dr Klara First i dr Agnes Cvetković Kadaš.

Partijska ćelija sastavljena isključivo od žena postoji već od 1934, a među njima su i Margita Šimoković (učenica), Mancika Đerđ (krojačica), Jelisa-veta Đerđ (politirerka), Ruža Šešter (modistkinja). Tokom vremena, krug žena se širio i sve više njih se uključuje u rad Komunističke partije. Prema autoru Dubajiću (1984a: 461–462) teško je utvrditi broj žena koje su 1936. godine bile u Komunističkoj partiji zbog nepotpunih podataka.

Merković (1956/57) je sačuvao i imena subotičkih skojevki: Ester Gros, Marija Kardoš, Kata Brear i „mnoge mnoge druge”. Skojevka organizacija se proširila sa radničke na studentsku, srednjoškolsku i seosku omladinu. Tokom četvrte decenije 20. veka mladi/e skojevci/ke u Subotici delovali su u svim legalnim udruženjima, kulturnim i sportskim organizacijama, odnosno na svim mestima gde se omladina okupljala – Nepkeru, Bunjevačkom kolu (Bunjevačka matica), sokolskoj organizaciji i dr. Radnička omladina se okupljala i u Sindikatu. Tamo je postojala biblioteka, pa su se od 1934. godine organizovale čitalačke grupe, mahom marksističke literature (Sabo 1985: 277–278).

Sve ove organizacije objavljivale su novine u čijem publikovanju su učestvovala i žene.²⁷ U Nepkeru je izlazio časopis *Híd*²⁸ na mađarskom jeziku, a u njemu je radila Lola Vol (up. u ovoj knjizi). Časopis je imao „vaspitnu ulogu” kao glasilo revolucionarnog radničkog pokreta. Objavljivani su prilozi poznatih teoretičara marksizma, umetnika, književnika i publicista, ali i radnika/ca (Sabo 1985: 278–279). Bunjevačko omladinsko društvo izdavalo je već pomenuti časopis *Stvaranje*, u kome su aktivne bile Mara Budanović i Klara Buljovčić (up. u ovoj knjizi) (Dubajić 1984a: 461). U Radničkom kulturno-umetničkom društvu, koje je delovalo u okviru Sindikata, postojali su dramska sekcija, hor, šah klub, itd, i u njemu su se okupljali/e većinom mladi/e. Ovim oblikom delovanja Komunistička partija Jugoslavije je „širila svoju ideologiju i razvijala materijalistički pogled na svet” (Sabo 1985: 279).

Lazar Merković (1956/57) ističe i **Omladinski pokret** (osnovan 1936) kao zajedničku organizaciju studentske i radničke omladine u Subotici u

²⁷ Sve novine u to vreme su štampane u Fišerovoj štampariji (Simin 1983: 32).

²⁸ Časopis na mađarskom jeziku *Híd* (*Most*) osnovala je 1934. u Subotici Omladinska sekcija mađarskog kulturnog udruženja Nepker (mađ. Népkör) kao književnokulturni časopis. Redakciju od 1935. preuzima grupa levo orijentisanih mađarskih studenata/kinja. Tada je časopis transformisan. Redakcija je bila bliska Komunističkoj partiji, pa je časopis promovisao i narodnofrontovske, antifašističke i socijalne teme. Vodeća ličnost i glavni urednik bio je Otmar Majer, koji će pred rat postati i sekretar Okružnog komiteta KPJ u Subotici. U *Híd-u* objavljuju drugi istaknuti komunisti poput Pap Pavla i Karolja Čeha, učesnika Oktobarske revolucije i učitelja iz Ade (Martinov, Nežić 2014: 68).

čijem radu su učestvovala i mnoge žene. U samom rukovodstvu nalazile su se dve žene: Ida Sabo i Terika Bartuš, a od članica ćemo navesti: Bosu Milićević (up. u ovoj knjizi), Anku Dubajić (up. u ovoj knjizi), Cilu Tikvicki, Idu Sabo, Galju Rakoši i druge. Omladinski pokret okupljao je omladinke i iz Žednika. U njihovoj organizaciji organizovan je i zbor protiv rata i nezaposlenosti, na kojem je Mira Morača govorila o ženskom pravu glasa.

Ida Sabo svedoči o radu ove organizacije i ističe njen antifašistički karakter:

- Sredinom tridesetih godina, možda je to bilo 1936. godine, formiran je Antifašistički front subotičke omladine. Zajedno su ga osnovale radnička i studentska omladina. Zboru koji je održan u prostorijama bioskopa „Lifka” prethodilo je nekoliko sastanaka na Pravnom fakultetu. Na samoj osnivačkoj skupštini, u ime radničke omladine, govorila sam ja. Kao predstavnici radničke omladine u Odbor su izabrani: Lajčo Lendvai, Mihalj Baranji, Andraš Kizur, Terezija Bartuš i ja. Studente su zastupali drugovi Durutović i Botić, koji su više puta dolazili k meni. (Sabo 1985: 284).

Sabo (1985: 284) nadalje saopštava da se tada se govorilo o „potrebi okupljanja i zbivanja svih antifašističkih snaga”, „borbe protiv nadirućeg fašizma”. Pokret je 1937. godine doneo Rezoluciju vojvodanske studentske omladine u kojoj su se zahtevali „potpuna ravnopravnost svih naroda i pokrajina, posebno Vojvodine, zatim potpuna sloboda i jednakost nacionalnih manjina”. Ovom Rezolucijom omladina se pozivala da, „bez obzira na versku, nacionalnu i stalešku pripadnost” doprinese borbi protiv fašizma.

Glavne aktivnosti skojevki i komunistkinja tokom tridesetih godina obuhvatale su i prikupljanje Crvene pomoći i pomoći borcima i borkinjama u Španskom građanskom ratu. **Crvena pomoć** je bila poseban delokug rada u ilegalnom pokretu – prikupljana je novčana pomoć za žrtve policijskih progona i za potrebe Partije. U leto 1934. godine Crvena pomoć je imala četiri ćelije u kojima je radilo dvanaest osoba, većinom komunistkinja, skojevki i članica Sekcije žena: Eta Kizur, Margita Đerđ, Ida Sabo, Kata Brear Hedrih, Pava Nador, itd. Prikupljena novčana sredstva su se koristila i za štampanje letaka (Dubajić 1984a: 461).

U Subotici je 1936. godine organizovana akcija prikupljanja pomoći za borbu španskog naroda protiv fašizma. U ovoj akciji učestvuju i Subotičanke: Cilika Tikvicki, Viktorija Balažević, Sofija Malušev Spahić, Klara Buljovčić Lendvai, Bosiljka Bosa Milićević, Ivanka Jakšić Jovanović, Eta Hedrih i mnoge druge.

Žene za mir u Subotici

Kraj četvrte decenije 20. veka odlikuje ekspazivni fašizam, nacizam i zveckanje oružjem koje lebdi u vazduhu. Subotičanke nisu mogle ostati neme na sve što se u okruženju dešavalo. Njihove opomene i upozorenja su jasna, a one zahtevne i glasne u nastojanju da im se omogući javno političko delovanje. Da bi mirovno i antiratno delovale moraju se izjednačiti u svojim pravima, pre svega aktivnom i pasivnom pravu glasa, sa muškarcima. Danas raspoložemo podacima o pomenutim aktivnostima Subotičanki koji su sačuvani u arhivskoj novinskoj građi.

U prvom i jedinom broju lista *Stvaranje* (*polumesečni list za društvena, kulturna i ekonomska pitanja*) 25. maja 1936. godine, u tekstu „Žene protiv rata” Jugoslovenska sekcija Internacionalne lige žena za mir i slobodu „poziva sve dobronamerne i svesne žene, ljude i omladinu” da učestvuju na konferenciji „prijatelja i pobornika mira na kojoj će govoriti članovi počasnog odbora za *Apel*, inače istaknuti pacifisti, o značaju akcije za mir i borbe protiv rata”. Pomenuta konferencija je održana 26. maja 1936. godine, a Jugoslovenska sekcija prikupljala je potpise za *Apel* koji je upućen Vladi.

Liga žena za mir i slobodu osnovana je još 1928. sa „ciljem da ujedini žene protivne svim ratovima, svakoj eksploataciji čoveka i svim oblicima nasilja, da radi na opštem razoružanju, za rešavanje svih sporova mirnim putem, zajedničkom saradnjom, ostvarivanjem ekonomskog, socijalnog, političkog stanja zasnovanog na pravdi, bez obzira na pol, rase, klasu i vere, da oblikuje javno mišljenje za mir, a protiv rata” (Božinović 1996: 119).

U članku potpisnice apeluju na Ženski pokret u Subotici:

Geslo rada treba da bude „Dole rat i fašizam”. Potpomognite svoje drugarice, koje rade na očuvanju sveta od katastrofe, koja preti svakog momenta da će se desiti. Stupite na front da bi zajednički sprečili gnusna dela reakcionarnog fašizma.

„Žene protiv rata”, Stvaranje, 25. maj 1936. godine
(IAS F 176 : 61)

Krajem 1939. godine u Subotici je započeta kampanja za novo vođe-
nje Ženskog pokreta. Manifestacioni zbor je održan 17. decembra 1939.
godine. Bilo je prisutno oko dve stotine osoba. Govorila je Ela Almuri iz
Beograda, urednica lista *Žena danas*, advokatica iz Subotice Julka Đelmiš,
profesorica Kristina Petrović, profesorica Zora Matijević i studentkinja
prava Mira Bujić. Autor Dubajić (1984a: 465) primećuje da su govorni-
ce ukazale „na težak i neravnopravan položaj žena u društvu i na značaj
predane borbe za opšte pravo glasa”. Učesnice su prisutnima pročitale i
Rezoluciju upućenu predsedniku Vlade Dragiši Cvetkoviću.

List *Népszava* izveštava o ovom događaju (Prilog 9), a kao glavne teme
ističe zalaganje za mir i ulogu žena u njegovom uspostavljanju, sa posebnim
akcentom na ravnopravno učešće žena u kreiranju politika mira:

*Najinteresantniji govor je održala Zora Matijević, profesor građanske
škole. Govorila je o današnjoj pobožnoj i sretnoj Evropi, koja je uvek bila
propovednik mira, a uporedo sa tim vodi neprekidno rat i drži narode pod
jarmom. Baš i zbog toga je potrebno da se i žene uvrstaju u borbene redove,
ali za pravi mir. U svom govoru se osvrnula na one primedbe koje nagla-
šavaju političku nezrelost žena i pita koliko su zreliji oni muškarci koji su*

svojim glasanjem poduprli Vladu maja 1935. i decembra 1938. godine i da baš zbog ovih muškaraca vučemo kola reakcije. Jednako plaču danas nemačke, engleske, finske i francuske majke čije su sinove imperijalizam i vlade bez pameti oterale na klanicu. Završavajući je naglasila da stanovništvo cele Jugoslavije zauzima stav pored ovog pokreta.

(*Népszava*, 24. 12. 1939, br. 14, str. 5; prevod IAS)

Da se antiratno i feminističko delovanje Subotičanki nastavilo otkrivaju nam stranice *Narodnog glasa*²⁹ (10. 12. 1939), gde u članku „Dajte nam prava!” čujemo glas Subotičanki iz Ženskog pokreta. One zahtevaju i upozoravaju:

Žena sa pravom traži da ona bude pitana o ratu i miru. Ona u ratu pored drugih tereta podnosi najveće žrtvu: daje sina, muža, brata. Ona mrzi svaki rat koji donosi narodima ropstvo i bedu. Zato i zahteva da i ona o tom ratu odlučuje.

[..]

Zato složno za izjednačavanje žena sa muškarcima, jer je to veliki prilog miroljubivim težnjama i korak ka lepšoj i boljoj budućnosti radnog naroda.

(*Narodni glas*, 10. 12. 1939, str. 6)

Građanski ženski pokret u Jugoslaviji prestao je sa radom po izbijanju Drugog svetskog rata.

.....
²⁹ *Narodni glas* je izlazio na srpskohrvatskom jeziku od novembra 1939. do januara 1940. godine (Dubajić 1984a: 465).

Zaključak prvog poglavlja

Postojeća literatura beleži da organizovanje žena i borba za emancipaciju imaju svoju, žensku istoriju, ali i svoje doprinose istoriji razvoja feminizma i ženskog pokreta kod nas. U prvoj fazi ovih istorija, između ostalih, i Subotičanke se udružuju i ulaze u javnost, najpre Jevrejke u Ženskoj sekciji (1852), a potom i Srпкиnje, Bunjevke, Hrvatice, Mađarice. Osnivaju dobrotvorna udruženja nacionalnog i religioznog karaktera.

Učešće pet uglednih i obrazovanih Subotičanki na Velikoj narodnoj skupštini (25. 11. 1918. u Novom Sadu) danas se promovise sa jednom namerom – da se napravi stereotip za sećanje koliko su one bile važne za emancipaciju žena, a bile su supruge političara, a ne feministkinje. Kao simbolične predstavnice imale su simboličnu funkciju, a privremeno pravo glasa za žene nije postala zakonska praksa u budućnosti.

Tokom druge decenije prošlog veka na jugoslovenskom prostoru niču i prve organizacije žena sa jasnim feminističkim programom. Danas raspoložemo brojnim podacima iz subotičke međuratne periodike i pojedinim objavljenim radovima iz osamdesetih godina prošlog veka koji ukazuju na živu aktivnost Društva za prosvetavanje žena i zaštitu njenih prava u Subotici. Ova liberalno-građanska struja u ženskom pokretu ima paralelan tok sa socijalističko-komunističkom i one u nekim aktivnostima saraduju i ovde u Subotici, naročito u pogledu političkog angažovanja žena u cilju dostizanja istih zakonskih prava koje poseduju muškarci. Zalažu se za mir i ističu ulogu žena u njegovom uspostavljanju kroz ravnopravno učešće žena u kreiranju politika mira. Radnice i intelektualke postaju skojevke i komunistkinje i svesno i savesno ulaze u borbu protiv nadirućeg fašizma.

Činjenica je da je subotička međuratna periodika bogata podacima koji mogu produbiti informacije i znanja o aktivnostima feministički i antifašistički nastrojenih Subotičanki. Smtaram da je neophodno dodatno istražiti i dopuniti rezultate ovog pilot-istraživanja.

2. ANTIFAŠISTKINJE SUBOTICE U DRUGOM SVETSKOM RATU

Na masovnim demonstracijama (27. 3. 1941)

Na prve radio-vesti da su Beograđani i Beograđanke izašli/e na ulice i zahtevali/e ostavku vlade Cvetković-Maček, Subotičani i Subotičanke počeli/e su da se okupljaju na ulicama grada. Velika povorka krenula je sa Pravnog fakulteta koji je bio tradicionalno sedište skojevske omladine. Povorci se priključuju i učenici Muške gimnazije. Profesorica srpskohrvatskog jezika u Ženskoj gimnaziji i razredni starešina 6a Ivanka Jakšić Jovanović³⁰ izvela je svoje učenice. U povorci se nalaze i učenice Trgovačke akademije, novinarka Ksenija Jovelić, a i skojevke: Kristina Sič Kopunović, Giza Jenei Nemet, Agnesa Sabo, Edita Špicer, Magda Seneš Rudić i druge (Simin 1984: 469).

Svi su uzvikivali/e parole: „Bolje rat nego pakt!” i „Bolje grob nego rob!”! Demonstranti i demonstrantkinje okupili/e su se i pred subotičkim zatvorom, u kome su bili politički/e zatvorenici/e: rukovodstvo SKOJ-a i KPJ (Janković-Radović 1975: 98). Istoga dana u popodnevним časovima slavili/e su u Sokolskom domu raskid pakta Kraljevine sa Nemačkom.

.....
³⁰ Rodom iz Kikinde (21. 7. 1909), sestra španskog borca Ivana Jakšića. Sakupljala je pomoć za borce i borkinje u Španskom građanskom ratu (Simin 1983: 5). Po oslobođenju Subotice postala je prva direktorka Ženske gimnazije u Subotici, kasnije profesorica Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (Simin 1983: 14). Diplomirala je 1932. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu, grupa Jugoslovenska i uporedna književnost sa teorijom književnosti. Doktorirala 1959. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Tema: *Mileta Jakšić, život i književni rad*. Bila je zaposlena na Institutu za jugoslovenske književnosti i opštu književnost (danas Odsek za srpsku književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu) od školske 1957/58. do 1971. kada odlazi u penziju (*Filozofski fakultet u Novom Sadu* 1984: 74–80).

Pravni fakultet, Zgrada nekadašnjeg Pravnog fakulteta, danas Hemijsko-tehnoška škola, Maksima Gorkog 53 (Dokumentacija ŽSI)

Ženska gimnazija, Zgrada nekadašnje Ženske gimnazije, danas OŠ „Ivan Goran Kovačić“, Maksima Gorkog 29 (dokumentacija ŽSI)

27. mart, Demonstracije 27. marta 1941. u Subotici (Njegovan 2012)

Na početku okupacije Subotice

Okupatorska vojska, pod komandom Mikloša Hortija³¹, ulazi u Suboticu 12. aprila 1941. godine. Subotica je pretvorena u bojište – hapšenja, pljačkanja i ubijanja u svakom delu grada. Okupatori su streljali svaku osobu koja je pružala otpor. I dan-danas kraj levog ulaza u Gradsku kuću u centru grada stoje neobeleženi tragovi metaka kojima su streljani/e naši sugrađani i sugrađanke.

Streljani ispred Gradske kuće (IAS F: 180)

.....
³¹ Mikloš Horti od Nadbanje (mađ. Vitéz Nagybányai Horthy Miklós) (Kendereš, Austrougarska 1868. – Estoril, Portugalija, 1957) bio je austrougarski admiral i regent Mađarske. Uveo je Mađarsku u rat na strani Hitlera i učestvovao u agresiji na Jugoslaviju i SSSR. Odgovoran je za istrebljenje Jevreja i zločine nad civilima. U Jugoslaviji je proglašen za ratnog zločinca zbog masovnih likvidacija srpskog, jevrejskog i romskog stanovništva u Vojvodini. Posle rata sudilo mu se na Nirnberškom procesu, a ostatak života proveo je u Portugaliji (Gažević 1972: 496).

Neobeleženi tragovi metaka na ulazu u Gradsku kuću (dokumentacija ŽSI)

Danas ne možemo sa sigurnošću utvrditi broj žena koje su učestvovalе u radu komunističkih ćelija i skojevskih aktiva (kako su tada nazivali/e pojedinačne grupe komunista i komunistkinja, odnosno skojevaca i skojevki) po okupaciji Subotice, niti tačan broj samih ćelija, aktiva i čitalačkih grupa, pa ni mesto njihovog delovanja. Vrlo je teško utvrditi koliki je bio udeo svih ovih aktivnosti na osnaživanje i aktiviranje brojnih žena u prostoru grada. Pa ipak, ostali su sačuvani neki parcijalni podaci, rasutni po raznim svedočenjima akterki i aktera toga vremena i u podacima Istorijskog arhiva Subotica, koji su delom i objavljeni (Dubajić 1984a, 1984b, Simin 1984).

Tokom prvih ratnih dana van Subotice su se nalazile mnoge komunistkinje i skojevke koje su svojim delovanjem obeležile međuratni period. Tako je Eta Hedrih otišla uoči rata u Beograd (gde joj je suprug bio zatvoren), a za njom je otišla i Magda Tikvicki Gotesman. Ida Sabo pred rat odlazi u Sloveniju. Sofija Malušev Spahić u Zagreb, gde živi sa suprugom i maloletnom ćerkom (da navedem samo nekoliko od mnogih slučajeva). I tako, kako Magda Simin piše: „Žene Subotice su dale svoj doprinos NOB-u u mnogim drugim krajevima Jugoslavije. Tu spadaju i žene iz kolonističkih naselja u okolini Subotice, koje su 1941. godine raseljene i internirane [...]” (Simin 1983: 8) (misli se na Anku Kmezić Dubajić i druge, prim. aut.).

Simin (1984: 470–471) navodi da su po okupaciji Subotice žene bile

uključene u nekoliko vrsta tzv. ilegalnog rada: 1. umožavale su ilegalni materijal (letke, brošure, novine i sl.) – tzv. partijska tehnika, 2. prenosile su poruke i ilegalni materijal – tzv. kurirska služba i 3. prikupljale Crvenu, odnosno Narodnu pomoć.

Za prve dve delatnosti bila je zadužena Lola Vol (up. u ovoj knjizi). Bila je zaposlena u kancelariji jedne fabrike u Subotici i tu je motivisala radnice da se priključe sindikatu i Komunističkoj partiji Jugoslavije. Sarađivala je sa Lili Bem³² i Milom Brkić koje su joj iz Novog Sada donosile letke i proglose Partije. Po Lolinom nalogu taj materijal je umnožavala radnica Železničke štamparije Viktorija Balažević sa suprugom Rokom Šimokovićem u svom stanu. Kasnije je letke štampala i Edita Špicer (up. u ovoj knjizi), tada šesnaestogodišnja učenica, sa Đorđom Hajzlerom, u organizaciji SKOJ-a – i to kontinuirano od jeseni 1940. do jeseni 1941. (Simin 1984: 470, Simin 1983: 11).

Od samog početka okupacije svaka partijska ćelija i svaki skojevski aktiv, ali i simpatizeri/ke pokreta otpora, prikupljali su pomoć u novcu, hrani, sanitetskom materijalu, lekovima, odelu za uhapšene, ilegalce/ke, zarobljene i njihove porodice (Simin 1983: 12). Komitet Crvene, kasnije Narodne pomoći, vodila je Magda Rac. Ona je sarađivala sa Sonjom Marinković³³ iz Novog Sada (Simin 1984: 471). Magda Rac, tada dvadesetšestogodišnja stenodaktilografkinja, radila je u redakciji dnevnog lista na mađarskom jeziku *Napló*³⁴, a bila je i dugogodišnja saradnica *Híd*-a. Komitetom Narodne pomoći rukovodila je do jeseni 1941, kada ju je gestapovska policija uhapsila i sprovela u Žutu kuću (Simin 1984: 471).

Na samom početku rata okupatorska vojska i vlast napravili su nove logore u kasarni na Palićkom putu, u Bačkoj Topoli i u Aleksandrovu, u kojima su bili smešteni tzv. kolonisti, naseljeni u Suboticu i njenu okolinu

.....
³² Livija Lili Bem (Segedin, 8. 9. 1919 – Novi Sad, 25. 11. 1941), skojevka i komunistkinja, učesnica Narodnooslobodilačke borbe; učestvovala je u organizovanju udarnih grupa u Novom Sadu. Prilikom provale u pokretu upala je u zasedu mađarskih žandara (20. 9. 1941). Osuđena je na smrt i obešena u kasarni u Futoškoj ulici u Novom Sadu (Belić 2019: 30).

³³ Sofija Sonja Marinković (Straževica, Pakrac, 3. 4. 1916 – Bagljaš, Zrenjanin, 31. 7. 1941), skojevka, komunistkinja, borkinja, narodna herojka. Bila je članica Mesnog komiteta SKOJ-a i predsednica Narodne pomoći za Vojvodinu, zbog čega je više puta zatvarana. Aktivno je učestvovala u pripremi ustanka u Vojvodini. Prilikom prelaska Dunava na putu za Beograd je uhapšena (14. jul 1941). Posle dve nedelje strahovitih mučenja, streljana 31. jula 1941. u Bagljašu. Za narodnu herojku proglašena oktobra 1943. (Belić 2018: 66).

³⁴ *Bácsmegyi Napló* (*Dnevnik Bačke županije*), kasnije samo *Napló*, je dnevni list na mađarskom jeziku koji je izlazio 1921-1941. Urednici L. Vukov, L. Stipić i braća Fenjveš (Rokvić 2020: 137, fusnota 285).

posle Prvog svetskog rata. Za ove zarobljenike/ce i njihove porodice Subotičanke su prikupljale pomoć (Simin 1984: 471), a unosile su im pakete hrane, odeće i obuće, poruke i ilegalni materijal (brošure, letke, knjige) (Merković 1956/57).

Uz to su prikupljale odeću, lekove i sanitetski materijal, jer su očekivale dolazak sovjetskih padobranaca. Za čuvanje odela bili su zaduženi Lajčo i Draginja Lednvai (up. u ovoj knjizi). Lekove su prikupljale sestre Jovelić – Ksenija i Jagoda, Tereza Hegediš i druge (Simin 1984: 473).

Navodi iz literature potvrđuju da je u Subotici mnogo lekarki i intelektualki pripadalo pokretu otpora i učestvovalo u ilegalnom radu i akcijama SKOJ-a i KPJ: lekarka dr Klara First, zubarka dr Kata Poljaković, dečja lekarka dr Irena Frank, pravница dr Irena Vajs i druge. Inženjerka hemije dr Jolan Hojman³⁵ držala je za žene kurs iz prve pomoći (Simin 1984: 473). Ovi podaci o uključenosti članica i aktivistkinja predratnog ženskog pokreta u antiratne aktivnosti govore u prilog tezi kontinuiteta ženske feminističke i antifašističke borbe.

Autorka Simin (1984: 474), u to vreme aktivna skojevka i komunistkinja u Subotici, napominje da danas ne postoje tačni i pouzdani podaci o broju članica Komunističke partije Jugoslavije 1941. godine. Osim Lole Vol i Magde Rac, tu su još Marica Gros, Magda Simin, Viktorija Balažević, Galja Rakoši. Svaka od njih je „držala na vezi” (bila u stalnom kontaktu, prim. aut.) jedan ili više aktiva SKOJ-a. Ista autorka (Simin 1984: 473–476) iznosi podatke da je u gradu Subotici bilo dvanaest skojevskih aktiva, da su bili organizovani po kvartovima u gradu, ali da nije u svakom od njih bilo omladinki. Skojevki je bilo svega 20–25. Takođe navodi i njihova imena i skojevske grupe u kojima se delovale. Tako je Draginja Lendvai delovala kao skojevka u aktivu kojim je rukovodila Marica Gros; Tereza Mihajlović je bila u fabričkoj gurpi (u fabrici čarapa „Fako”) Ruže Milodanović; Klara Lendvai radila je za pokret u Železničkoj štampariji; Edita Špicer je imala svoju čitalačku grupu učenica u kojoj su bile: Lili Bek, Jagoda i Ksenija Jovelić, Bežika Levai, Nora Čilag i druge.

Sve ove grupe i aktivni radile su po direktivi Komunističke partije Jugo-

³⁵ Dr Jolanda Hojman (Jolán Heumann) (Subotica, 1901 – Zagreb, 1978), hemičarka, univerzitetska profesorica, istraživačica i naučna radnica. Godine 1941. je osuđena na pet godina robije. Boravi u zloglasnom ženskom zatvoru Marijanostri (mađ. Márianosztra) u Mađarskoj, u koncentracionim logorima Dahau (nem. Dachau) i Bergen-Belzen (nem. Bergen-Belsen) u Nemačkoj. Nakon Drugog svetskog rata radi na Institutu za nuklearne nauke „Boris Kidrič” u Vinči (1950–1957) i kao vanredna profesorica analitičke hemije na Farmaceutskom fakultetu Univerziteta u Beogradu; bila je upravnik Instituta za neorgansku i analitičku hemiju, a redovna profesorica postaje 1964. godine na istom fakultetu (Bašaragin 2020: 24).

slavije i praktično izvodile diverzantske akcije i pripremale oružani ustanak (Simin 1984: 476). Mesni komitet SKOJ-a je krajem leta, početkom jeseni 1941, dobio za zadatak da prikuplja oružje i pronalazi nove sigurne kuće (Simin 1983: 29).

Prve diverzantske akcije, koje su za cilj imale da onesposobe ili onemoguću neprijateljsku vojsku, bile su bacanje eksera po Palićkom putu (koju je vodio Otmar Majer) i priprema paljenja letine (direktiva Komunističke partije Jugoslavije je bila da se letina ne sme predati okupatoru; akciju je vodio Josip Liht u Subotici). U pomenutim akcijama učestvovala su i skojevke šesnaestogodišnje Edita Špicer i Lili Bek (up. u ovoj knjizi).

Simin je prikupila i objavila svedočenje Edite Špicer o akciji paljenja letine:

- Odabrali smo jedan salaš na nekom velikom imanju gde su jedna pored druge bile poređane mnoge kamare žita. Pretpostavljali smo da će se jedna od druge zapaliti. Sa Čantavirskog puta se moglo jednim sporednim putem izaći na salaš. Iako ovaj nije bio daleko od puta, nekoliko dana kasnije, u akciji, omladincima je bilo ipak teško da se vrate kući, toliko je svetlost od vatre obasjala ceo kraj. Za akciju sam kupila još kućinu koja je podeljena drugovima (Edita Špicer, prema Simin 1984: 477).

Žuta kuća

Posle akcije paljenja letine i drugih diverzantskih akcija okupatori su počeli da hapse skojevke i skojevce, komuniste i komunistkinje. Najpre su ih odvodili u Gradsku kuću, inače sedište policije, a zatim i u istražni zatvor u Bačkoj Topoli, koji su osnovali mađarski agenti (tamo su odveli i Otmara Majera) (SimiPred zatvor u Gradskoj kući dolazile su žene svakodnevno i to ne samo majke, sestre i supruge, i donosile hranu, odeću i prenosile poruke (Merković 1956/57).

U logoru, u kasarni na Palićkom putu zatvorene su od ranije kompromitovane komunistkinje i skojevke (zajedno sa svojim drugovima): Ruža Gros Klauber, Zora Rakoši, Ica Ber, pomenuta profesorica Ženske gimnazije Ivanka Jakšić Jovanović, potom profesorica srpskohrvatskog jezika Bojana Rakić i profesorica engleskog jezika Jelena Ognjenov – Baki, takođe iz Ženske gimnazije (Simin 1983: 13). Žene su predstavljale podjednaku opasnost za okupatore kao i muškarci, i u zatvorima su tretirane na isti način kao i oni.

Pošto se zatvor u Bačkoj Topoli pokazao 'nepodobnim' za okupatore, u Subotici je osnovan tzv. Centar kontraobaveštajne službe u Žutoj kući. Žuta kuća u Subotici danas je spomenik kulture od velikog značaja. Sagrađena je krajem 19. veka (1880–1883) prema projektu subotičkog arhitekta Titusa Mačkovića, kao jednospratna neorenesansna građevina. Prvobitna namena zgrade bila je da služi kao Novčani zavod. Nalazi se u samom centru Subotice u Štrosmajerovoj ulici. Danas je tu smešten Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku (Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar).

Žuta kuća u Subotici, Štrosmajerova 11 (dokumentacija ŽSI)

Okupatori su tokom septembra, oktobra i novembra 1941. godine u Žutoj kući zatvorili više stotina muškaraca i oko stotinu žena (Simin 1983: 36). Magda Simin (1984) je u svojim svedočenjima zabeležila ukupno devedeset i šest imena žena koje su krajem 1941. i početkom 1942. bile zatočene i krvnički mučene u Žutoj kući (Prilog 10). Agenti, specijalno školovani u posebnim gestapovskim školama, batinali su žene i muškarce kundacima, cokulama, stezali im lobanje kaiševima, polugama, stavljali pendreke u vaginalne otvore žena, stezali mošnice muškarcima... Zatvorenice i zatvorenici su svakoga dana od četiri sata ujutru do deset sati naveče bili/e prinuđeni/e da sede licem okrenutim prema zidu, nepomično i bez

glasa, a između njih i iza njihovih leđa nalazili su se naoružani žandari. Nije im bilo dozvoljeno da se pomere, niti da progovore... Čupali su im kose, udarali glavama o zidove. Ucenjivali su ih životima dece i članova porodice (Simin 1958: 11–43; 1983: 37).

Lili Bek (1998)³⁶, zatvorenica, svedoči o mučenjima u Žutoj kući:

- Onda su me vezali za klupu i morala sam da skinem cipele i čarape, i to je bila njihova specijalnost, žandarmerije, da tuku po tabanima sa gumenom palicom. Na klupi koja nije imala naslone ruke su nam bile vezane nazad i dole kod članka noge uz klupu. I batinaš je prekoračio preko te klupe i gumenom palicom tukao tabane sve dotle dok ne priznaš nešto. Drugi, koji je bio takozvani pismeniji, detektiv, on je vodio zapisnik. Međutim, meni ništa nisu izvukli i zato je zapisnik ostao prazan, ali su me pretukli gadno. Jedan je seo tu na stomak, dok me je drugi tukao. A onda su me skinuli. Do dvadeset i nekoliko batina sam brojala, a posle više nisam mogla. Možda sam malo i pala u nesvest. [...] Onda su me odvezali. To je bilo jako interesantno za njih takozvani medvédtánz – ples medveda. Pošto su tabani bili toliko pretučeni da se krv podlila i onda su oni uzeli jedan žilet i presekli su kožu u istisli onu usirenu krv. I onda namazali sa jednom mašću. To je užasno štipalo i bolelo, noga je odmah ovako otekla. Ali je onda jedan detektiv seo, palicu držao ovako i mi smo preko toga trebali da skačemo. Sa onakvim tabanima. Ali to je bilo za njih interesantno, oni su se tome smejali. Valjda im je dosadilo to, pa su rekli da obučem cipele. Međutim, cipele su bile vrlo, dosta su mi bile male te cipele u kojima sam bila uhapšena, i čvrste, sportske cipele, i ja to naravno nisam mogla, jer noga je potpuno otekla, nisam mogla da navučem. Ali oni su silom mene uhvatili i stisli nogu u te uske cipele. Ja sam sve zvezde videla, ali to nije bilo ništa. I onda su me izbacili i bacili opet u tu sobu. (Beck 1998, 56'31"–59'17", transkribovala M. B.).

Žuta kuća bila je sedište Gestapoa i mučilište sve do kraja Drugog svet-skog rata. Prebijanja i vešanja bila su svakodnevnica.

U spomen na nastradale žrtve 1967. godine je postavljena spomen-plo-ča desno od ulaza sa natpisom:

Žuta kuća – svedok tvojih sećanja, deo tvoje svesti 1941–1944.

.....
³⁶ Film *Survivors of the Shoah – Visual History Foundation SLATE*, date 5th May 1998, Testemony of the Survivor Lili Krmpotic Beck, interviewer Marika Krpež, Novi Sad, Serbia.

Spomen-ploča na Žutoj kući (dokumentacija ŽSI)

Godine 2019. je u unutrašnjosti zgrade postavljena spomen-ploča žrtvama 1944/45.

Preki sud je novembra 1941. osudio Lolu Vol i Magdu Rac na smrt. Lola je obešena 18. novembra zajedno sa svojim drugovima Lazarom Bačićem, Miklošom Gersonom, Odenom Kornštajnom, Konstantinom Lakenbahom, Ištvanom Lukačem, dr Kalmanom Majerom, Miklošem Majerom, Otmarom Majerom, Gelertom Perlom, dr Adolfom Singerom, Antunom Šuturovijom, Rokom Šimokovićem, Miklošem Švalbom, Šimetom Tikvic-kim.

Vešanje u Žutoj kući (dokumentacija ŽSI)

I danas se ispred zgrade suda u Subotici nalazi spomenik „Balada vešanih” (Balada o vešanima, mađ. *Akaszottak balladaja*), delo vajara Nandora Glida³⁷. Spomenik je otkriven u Subotici 18. novembra 1967. godine.

³⁷ Nandor Glid (mađ. Glied Nándor) (Subotica, 1924 — Beograd, 1997) je bio jugoslovenski vajar, jevrejskog porekla. Učesnik Narodnooslobodilačke borbe tokom Drugog svetskog rata. Svi članovi porodice su mu stradali u koncentracionim logorima u Nemačkoj. Autor je brojnih spomenika u SFRJ i inostranstvu: spomenik stradalim Jugoslovenima u logoru Mauthauzenu (1958), spomenik stradalima u logoru Dahau (Dachau 1968), Sto za jednog (Kragujevac, 1980), Brdo sećanja (Jerusalim), Menora u plamenu (Beograd, 1990). Odlikovan je Ordenom bratstva i jedinstva sa srebrnom zvezdom i Ordenom zasluga za narod sa srebrnim zracima (Gaon 2011: 63).

Balada vešanih (mađ. Akasztottak balladaja) Nandora Glida (dokumentacija ŽSI) (levo)

Dvojezična spomen-ploča sa imenima obešenih (dokumentacija ŽSI)

Na spomen-ploči stoji zapisano:

Na ovom mestu su 18. novembra 1941. godine rukom fašističkog okupatora obešeni članovi

Komunističke partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije.

A fasiszta megszállók ezen a helyen végezték ki 1941 november 18-án a jugoszláv kommunista párt és a jugoszláv kommunista ifjúsági szövetség tagjait.

Subotica polgári

I u grču svirepe smrti odole svest smelih.

A kegyetlen halál görcsének is ellenáll a bártak öntudata.

Gradani Subotice 18. novembra 1967.

Sud je pomilovao Magdu Rac. Dobila je deset godina robije zato što je kao rukovoditeljka rada sa ženama organizovala „prikupljanje hrane, odeće, lekova za partizane i što je učestvovala u organizovanju sanitetskih tečajeva” (Cvetić 1975: 804). Ostale drugarice prebačene su iz Žute kuće u Sudski zatvor u Subotici. Marta 1942. godine sudilo im se pred Vojnim sudom – njih trideset osuđeno je na robiju od šest meseci do petnaest godina. Sve žene sa izrečenim kraćim vremenskim kaznama uključile su se tokom Drugog svetskog rata u ilegalni pokret. Poslate su u logore i zatvo-

re: Marijanostru, Komarom, koncentracioni logor u Bačkoj Topoli, sabirne centre u Budimpešti, zatvor u Segedinu, Bergen-Belsen, Ravensbruku, Dahau, Armiji. Lekarka Ruža Blau Francetić iz Bačke Topole uspela je da pobege i priključi se partizanima (Simin 1984: 480–481).

Ilegalke tokom okupacije Subotice

Okupatorska vlast masovno je hapsila, deportovala, streljala i vešala skojevce i skojevke, komuniste i komunistkinje, njihove simpatizere i simpatizerke, ali i jevrejsko, srpsko i romsko stanovništvo. Zbog toga su se i skojevke i komunistkinje povlačile u ilegalu, skrivale i privremeno pritajivale, kao i njihovi partijski drugovi (Dubajić 1984b: 486). Kradom su slušale/i radiovesti i širili/e informacije sa frontova.

Pred kraj prve godine rata (1941) u predgrađe Subotice (u Aleksandrovo) dopiru prvi glasovi o Narodnooslobodilačkoj borbi i partizanskim odredima. Vesti o zloglasnoj Novosadskoj raciji (januar 1942) izazvale su opravdan revolt prema okupatoru (Merković 1956/57). U opštem pokolju i stradanju nevinih i antifašistkinje Subotice se odlučno suprotstavljaju neprijatelju i organizuju svoje aktivnosti.

Danas nema dovoljno podataka o tome kako su se subotičke antifašistkinje ilegalno organizovale u Narodnooslobodilačkom pokretu (najviše podataka donosi Merković, 1956/57). Možemo, ipak, načiniti hronologiju dešavanja. U Vojvodini su se tokom zime 1942. godine pripadnici i pripadnice Komunističke partije Jugoslavije ponovo povezali/e i obnovili/e svoje aktivnosti. Ilegalni materijal i štampa ponovo su počeli da stižu do Subotice, a prenosile su ga i tajno delile i žene: Dobra Stevanov, Spasenija Pančić i Ruža Dudašev (Merković 1956/57). Tokom 1942. Nemačka je mobilisala muškarce i slala na frontove ili u radne logore. Zbog toga antifašisti i antifašistkinje u Subotici počinju da formiraju baze sa skrivanje vojnih dezertera.³⁸ Prvu bazu izgradili/e su u Subotici kod Marije i Roze Nimčević, potom u kući Zagorke Ognjanov. Kasnije su se baze kopale i okolnim subotičkim mestima Bikovu, Tavankutu i dr. (Merković 1956/57).

U Aleksandrovu se tokom 1943. godine komunisti ponovo udružuju

.....
³⁸ Baza je prema definiciji „centar, polazište za vojne operacije” (Klajn, Šipka 2006: 176). Baze o kojima je reč predstavljale su (zabačene) sigurne kuće, skrovišta ili prostorije, često su bile ukopane u zemlji, u kojima se se skrivale osobe od neprijateljskih vlasti, pobege iz zatvora, dezertirale iz neprijateljske vojske ili su pripadale partizanskom pokretu.

u partijsku organizaciju (formiraju Sreski komitet), u koju ulazi i jedna žena – Spasenka Pančić. Skojevska organizacija obnavlja svoj rad, a u mešnom komitetu se nalaze i Marija Prčić, Nevenka Segeđčev i Nedeljka Zastavniković. Iste godine antifašisti i antifašistkinje osnivaju i prve ilegalne Narodnooslobodilačke odbore (NOO) u II kvartu, zatim i IX, X i XI. U Sreskom NOO bile su angažovane i Spasenija Džigurski Pančić (domaćica) i Julka Đelmeš (advokatica) (Merković 1956/57).

Zahvaljujući više puta pomenutom autoru Merkoviću (1956/57) danas raspoložemo podatkom da su Subotičanke formirale prvu žensku borbenu grupu, takođe tokom 1943. sa bazom u kojoj su skrivale ilegalce i ilegalke (a sačuvana su imena Mariške i Kriste Džavić).

Antifašistkinje Subotice još su tokom ratnih godina pomagale italijanske zarobljenike (u jesen 1943. godine, posle kapitulacije Italije, kroz Suboticu je prošao veliki transport gladnih i bolesnih italijanskih ratnih zarobljenika). Pisale su i antiratne parole po javnim zgradama („Živela Komunistička partija Jugoslavije”, „Svi u partizane, sve za partizane”, „Živeo SSSR” i dr.) (Merković 1956/57).

Subotički partizani i partizanke (IAS F: 180)

Istoričar i direktor Istorijaskog arhiva Subotica Dubajić (1977–1993) (1984b: 488) ističe jedno ime – Ružu Čizmek Dudašev, koja je bila vrlo aktivna tokom okupacije. U proleće 1943. godine saradivala je sa povernikom Komunističke partije Jugoslavije Milanom Džanićem, koji je imao

zadatak da formira rukovodstvo Narodnooslobodilačke borbe. On je primio Ružu u SKOJ i dao joj zadatak da uspostavi ilegalne omladinske grupe. Ruža Čizmek Dudašev se najpre povezala sa svojim vršnjakinjama i uključila ih u ilegalne aktivnosti pokreta otpora – Marija Stilinović, Kata Baš (koje su izašle iz zatvora 1942), zatim Olga Nikolić, Barbara Sekelj, Erika Ninkov, Tereza Ninkov i druge. Ruža je formirala četiri grupe kojima je predavala letke i pripremala ih za izvršenje drugih zadataka.

Miloš Lisulov i drugarice, april 1945. godine [IAS F: 176, 265]

Partizanke Subotice

Literatura potvrđuje učešće žena u partizanskom pokretu i Narodnooslobodilačkoj vojsci (NOV) na jugoslovenskom prostoru od samog početka (maj 1941). U pitanju su komunistkinje, skojevke i predratne feministkinje (up. Božinović 1996, Cvetić 1975, Pantelić 2011b, Škodrić 2015 i dr.).

Ivana Pantelić (2011b: 35) procenjuje da je do kraja rata na teritoriji Jugoslavije bilo oko 100.000 žena u NOV-u, da je tokom rata poginulo ili umrlo njih 25.000, a ranjeno 40.000. U Srbiji je, prema podacima Nede Božinović (1996: 144), „zbog aktivnog rada za NOP, u toku rata streljano, zaklano, obešeno i na drugi način umoreno preko 1.500 žena-aktivistkinja”. Žene su u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskom pokretu

učestvovala kao lekarke, dobrovoljne bolničarke, kurirke i borkinje. Nisu zauzimale više komandne ili političke dužnosti u vojsci, niti je u najvišem rukovodstvu Komunističke partije Jugoslavije (Politbirou) bilo žena. Sa druge strane, za vreme rata oko 2.000 žena dobilo je oficirski čin, a Ordenom narodnog heroja odlikovane su 93 žene i 1.241 muškarac (Pantelić 2011b: 36; 2014: 252).³⁹

Na osnovu istraživanja koje je autorka Pantelić sproveda⁴⁰, motivi žena za priključivanje partizanskom pokretu bili su raznovrsni: ljubav prema nekom muškom članu porodice (Išle su u partizane za braćom, očevima, muževima, momcima), rodoljublje, odbrana zemlje, borba protiv fašizma, uspostavljanje socijalne pravde, zbog neravnopravnog položaja žena u Kraljevini i dr. (Pantelić 2011b: 43–46). Ista autorka skreće pažnju na činjenicu da pitanje ravnopravnosti žena u početku nije isticano kao jedan od ciljeva Narodnooslobodilačkog rata. Međutim, od samog početka rata partizanke su imale pravo glasa i pravo vršenja političkih dužnosti u narodnim odborima i obavljale su odgovorne komandne dužnosti u partizanskim jedinicama. Tako su partizanke dobijale novu ulogu u novom društvu i postajale „neka vrsta političke i društvene avangarde među ženama” (Pantelić 2011b: 32).

O subotičkim partizankama postoji veoma malo podataka. U sačuvanoj prepisci aktivistkinja subotičkog AFŽ-a iz 1946. godine, a u vezi sa prikupljanjem podataka za „almanah žena Jugoslavije u Narodnooslobodilačkoj borbi”, koji je planirao Centralni odbor AFŽ-a Jugoslavije (Prilog 11) one ističu:

Napominje se, da i pored velikog uloženog truda podaci nisu potpuni, te zato ni priloženi tabelarni statistički pregled ne odgovara stvarnosti, jer

.....
³⁹ Partizanke su u većem procentu učestvovala u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije i dobile su više odlikovanja u poređenju sa borkinjama u Crvenoj armiji (u kojoj je učestvovalo 800.000 žena; odlikovana je svaka četvrta, ali je samo njih 89 dobilo Orden heroja SSSR), u Grčkoj narodnooslobodilačkoj armiji (ELAS-u) ili britanskoj vojsci (Pantelić 2011b: 36–46).

⁴⁰ Istraživanja „Društvena emancipacija partizanki posle Drugog svetskog rata” sprovedla je Ivana Pantelić u okviru projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u XX veku: između demokratije i diktature* (projekat broj 177016, finansijska podrška Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije 2010). Cij je bio da predstavi položaj „žene pobjednice” u srpskom društvu neposredno posle Drugog svetskog rata. Za metodološki pristup koristi narativnu istoriju, tj. metodu polustrukturiranog intervjua. Razgovor je vodila sa partizankama: Branom Perović Nešković, Olgom Ninčić Humo, Nevenkom Petrić Lalić, Hertom Haas, Danom Milosavljević, Dragicom Vitolović Srzentić, Razumenkom Petrović Popović, Verom Đukić Plavšić, Zorom Blagojević, Marom Nacev Drljević, Olgom Živković, Jelenom Deretić Katalinić, Milom Gazepovom Paunović i Bojanom Đorđević, tokom 2007. i 2008. godine.

je, na primer, učesnica u N.O.P za vreme okupacije bilo mnogo više nego što ima predatih biografija. Nepotpunosti je razlog taj, što mnoge drugarice iz raznih motiva nisu dale svoje biografije i to baš one koje su najveće aktivistkinje, i borci od 1941. g. tako da one nisu ni ušle u anketu.

Prema nepotpunim podacima koje su poslale afežeovke te 1946. godine, Subotičanke su u Narodnooslobodilačkoj vojsci učestvovala (Prilog 11 i 12) kao bolničarke (14), partizanke (30) i kurirke (6); o oficirkama nisu imale podatke. Tu je i podatak o vremenskom priključivanju vojsci: 1941 – dve žene; 1942 – sedam žena; 1943 – četiri žene i 1944 – petnaest žena (što je ukupno 28 borkinja, a ne 30, prim. aut.) iz subotičkog okruga. U ovom izveštaju nema pojedinačnih imena žena.

Nepoznata partiznaka iz Subotice (IAS F 176)

Lazar Merković (1956/57) navodi i imena pojedinačnih partizanki i učesnica Narodnooslobodilačke vojske. Izveštava da su dva dana nakon dolaska II Bačko-baranjskog partizanskog odreda u Suboticu primljeni novi partizani iz Subotice i okoline. Među njima su bile i tri žene: Marica Gros (radnica, kao sekretarka štaba), Anka Sekulić Evetović (radnica, kao

kurirka odreda) i Jelica Šešević (seljanka). Ovaj odred se potom podelio u četiri grupe koje su do oslobođenja grada izvršile nekoliko ratnih dejstava. Akcija koja je ostala zapamćena je bacanje električne centrale u vazduh (10/11. septembra 1944). U njenom pripremanju učestvovalo je nekoliko žena, a zabeleženo je ime Matije Jaramazović. Pozvala je na večeru žandarmerijskog kapetana koji je stanovao u blizini Električne centrale i tako sprečila razotkrivanje napada. Nakon ove akcije ranjen je čuveni subotički partizan Jovan Mikić Spartak (atletičar i učesnik Olimpijskih igara u Berlinu 1933), a lekarsku pomoć mu je pružila dr Livija Hercog.

Subotičanke su kao partizanke učestvovala i na drugim frontovima u okupiranoj Jugoslaviji. Tako je dr Margita Hercl, subotička antifašistkinja i lekarka, tokom Drugog svetskog rata bila upravnica Odredske bolnice u Čemernici, blizu Banjaluke u Bosni. Poginula je januara 1942. kada je četnička vojska napala bolnicu u kojoj je dr Hercl radila (Belić 2018: 53; Bašaragin 2020: 20–21; Bašaragin i Gajić 2020: 367).

Anka Kmezić Dubajić, koju je odlikovalo vojno rukovodstvo SFRJ brojnim priznanjima kao herojku Sremskog fronta, potpuno je ostala nepoznata subotičkoj javnosti, ali i javnosti van Subotice (up. u ovoj knjizi). Uoči oslobođenja, na teritoriji Subotičkog sreza, oko hiljadu žena pomagalo je ili učestvovalo u Narodnooslobodilačkom pokretu (Merković 1956/57).

Zaključak drugog poglavlja

O stradanjima Subotičanki tokom Drugog svetskog rata najviše je sačuvanih sećanja u knjigama koje je objavila Magda Bošan Simin (1958, 1983, 1984, 2003), ali i svedočenjima drugih svedokinja i mučenica (npr. Lili Beck 1998). Patnje i zverstva koje su pretrpele u Žutoj kući, po zatvorima i logorima u Subotici i okolini ne smemo zaboraviti. Neophodno je neprestano se prisećati njihovih aktivnosti i gajiti poštovanje prema njihovim žrtvama.

Ne znamo tačan broj Subotičanki, a ni sva njihova imena, koje su okupatori pogubili, proterali, koje su nastradale po logorima u Nemačkoj i Mađarskoj. Naš je zadatak da ovome posvetimo posebnu važnost i izvršimo detaljna istraživanja sa namerom da sećanje na njih postane naše zajedničko znanje koje ćemo preneti budućim generacijama.

Tokom Drugog svetskog rata, subotičke antifašistkinje su učestvovala u Narodnooslobodilačkom otporu i borbi. One su se međusobno osnaži-

vale i organizovale: skrivale po svojim kućama partizane, dezertere neprijateljske vojske, nasilno mobilisane; prikupljale su hranu, odeću, lekove za ranjene i nastradale odvajajući od svojih usta; prenosile su poruke, zabranjene letke, štampu, proglase i tajno ih delile svaki put riskirajući da ih okupatori uhapse i ubiju.

Mnoge od njih pripadale su partizanskom pokretu, učestvovala u borbi, bile bolničarke, kurirke. Bile su ranjavane, ginule su na bojištu, hapsila ih je neprijateljska vojska, streljala, vešala, silovala, tukla.

Izuzetno je važno detaljnije istražiti koje su to subotičke antifašistkinje dale svoj doprinos za oslobođenje Subotice i čitavog jugoslovenskog prostora i na koji način. Naročito je važno da utvrdimo iz kojih razloga one same nisu želele da budu ovekovečene u planiranom „Almanahu žena Jugoslavije u Narodnooslobodilačkoj borbi” AFŽ-a.

3. SUBOTIČANKE U ANTIFAŠISTIČKOM FRONTU ŽENA

Osnovni podaci o Antifašističkom frontu žena Jugoslavije

Prva zemaljska konferencija Antifašističkog fronta žena (AFŽ) održana je u jeku Drugog svetskog rata od 5. do 7. decembra 1942. godine u Bosanskom Petrovcu (Božinović 1996: 146, Jorgić Stepanović 2021: 265, Stojaković 2007: 6) uz učešće 166 delegatkinja iz svih krajeva okupirane Jugoslavije, osim iz Slovenije i Makedonije.⁴¹ Delegatkinje su bile članice Komunističke partije Jugoslavije, aktivistkinje predratnog Ženskog pokreta, omladinke koje su postale aktivne tokom rata, i partizanke (Pantelić 2011b: 39). Prema autorki Božinović (1996: 147) tada se dogovaraju o najvažnijim zadacima AFŽ-a: učvršćivanje već postignute ravnopravnosti, pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci kroz razvijanje bratstva među narodima, uključivanje žena u oružane akcije radi stvaranja samosvesnih žena, angažovanje žena u narodnoj vlasti i preuzimanje poslova iz oblasti prosvete, zdravstva i zbrinjavanje dece, razvijanje političke svesti žena i njihovo kulturno uzdizanje.

AFŽ u Srbiji na oslobođenim teritorijama u toku rata polako širi svoju organizaciju. Između 1943. i 1944. godine u pojedinim krajevima aktivistkinje organizuju okružne, sreske i opštinske odbore.⁴² Afežeovke u Vojvodini se organizuju najpre u Sremu (maja 1943. osnivaju sreske odbore i održavaju Sresku konferenciju), a po formiranju okružnih odbora u Bačkoj i Banatu održavaju Pokrajinsku konferenciju AFŽ-a 1. i 2. januara 1945. godine (Božinović 1996: 146).

AFŽ postaje masovna organizacija. Prvi kongres AFŽ-a održan je od 16. do 18. juna 1945. u Beogradu, neposredno po oslobođenju. Na njemu

⁴¹ Slovenke su „zbog nepredviđenih okolnosti” zakasnile, a Makedonke „nisu uspele da se probiju kroz okupiranu teritoriju” (Božinović 1996: 146).

⁴² Mesni i sreski odbori AFŽ-a bili su povezani sa SKOJ-em i NOO. U mesnim odborima AFŽ-a bar jedna članica je bila skojevka, a u mesnim NOO je bar jedna žena uvek bila punopravna članica. Broj afežeovki u mesnim odborima kretao se od 3 do 9. Najaktivnije su birane u sreske odbore, a iz sreskih najaktivnije delegirane u okružne odbore. Ukoliko nije formiran mesni odbor AFŽ-a, obično je zadatke preuzimala komunistkinja – članica Mesnog komiteta KPJ. Članica KPJ određena da rukovodi AFŽ-om imala je položaj predsednice ili sekretarke (Stojaković 2007: 7).

je učestvovalo oko 960 delegatkinja i oko pet stotina gošći iz zemlje, predstavnice ženskih organizacija iz savezničkih zemalja (SSSR, Velike Britanije) i antifašistkinje iz Italije, Albanije, Čehoslovačke i Mađarske. Glavne teme su bile „kako da žene pomognu vlastima u obnovi zemlje i organizovanju svakodnevnog života” (Božinović 1996: 154). Na osnovu novih izbornih zakona, žene prvi put učestvuju na opštim izborima za Ustavotvornu skupštinu 11. novembra 1945. godine (31. januara je proglašena Federativna Narodna Republika Jugoslavija, FNRJ). U Ustav je ušla sledeća odredba „Žene su ravnopravne sa muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života” (Božinović 1996: 155). Ovaj član Ustava novoosnovane države gotovo je u potpunosti preuzet iz 122. člana Ustava SSSR-a iz 1936. godine (Jovanović 2008: 287, prema Pantelić 2011b: 50).

Plenum AFŽ-a Jugoslavije održan je ubrzo – 24. do 26. februara 1946. Na njemu su afežeovke, između ostalog, najpre konstatovale da su se u rad AFŽ-a uključile i predratne feministkinje, pa su izrazile i bojazan od skretanja u feminizam. Smatrale su da su ženske organizacije u ranijem, kapitalističkom sistemu bile uglavnom humanitarnog i prosvetnog karaktera, te da su odvrćale žene od borbe za promenu društvenog sistema, što se smatralo jedinim ispravnim putem za ostvarivanje ravnopravnosti žena (BožinovDrugi kongres održale su od 25. do 27. januara 1948. godine. To je treće veliko okupljanje predstavnica AFŽ], sa 826 delegatkinja, kao i gošćama iz Italije, Grčke, Francuske, Poljske, Albanije, Mađarske, Rumunije, Bugarske, Čehoslovačke i predstavnicama Međunarodne demokratske federacije žena. Pantelić (2020: 81) podvlači da je kongres „imao konstitucionni karakter, pošto su delegatkinje, posle šest godina delovanja organizacije, usvojile Statut”. Prema njemu su aktivistkinje definisale AFŽ „kao masovnu, demokratsku, antifašističku organizaciju koja okuplja najšire slojeve jugoslovenskih žena. Potvrđena je subordinacija na liniji KPJ – NF – AFŽ. Konačno, formalizovano je zatečeno ustrojstvo organizacije, stvoreno po uzoru na federalno uređenje socijalističke Jugoslavije” (Pantelić 2020: 82). Na drugom kongresu AFŽ-a otvorile su pitanje masovnosti i samostalnosti ove organizacije.

Treći kongres Antifašističkog fronta žena Jugoslavije održan je 28. i 29. oktobra 1950. godine u Zagrebu (Božinović 1996). Na njemu je otvoreno pitanje stapanja AFŽ-a sa Narodnim frontom.

Na četvrtom kongresu Narodnog fronta (januar 1953) delegati i delegatkinje su se bavili/e i organizacionim pitanjima AFŽ-a. Božinović (1996: 169–170) ukazuje da je na ovom kongresu odati puno priznanje AFŽ-u za sav njegov rad na prosvetivanju i osveščivanju žena. Konstatovano je

da AFŽ nije dovoljno menjao svoj sadržaj i metode rada, da je u mnogim krajevima poseban politički rad sa ženama postao ili suvišan ili je morao da se menja. Zaključeno je da je potcenjivanje žene, kao i prepreke za njeno oslobođenje, leže u zaostaloj svesti, posebno članova Narodnog fronta, pa zatadak političkog osveščivanja žena preuzima upravo Narodni front. (Na tom Kongresu je Narodni front promenio ime u Socijalistički savez radnog naroda).

Septembra 1953. godine afežeovke su održale poslednji, Četvrti kongres AFŽ-a na kom je on 'samoukinut'. Božinović (1996: 171) iznosi navode iz referata *Mesto i uloga ženskih organizacija* koje je Vida Tomšič⁴³, predsednica AFŽJ, pročitala i koji je tada usvojen. Istakla je da je „AFŽ postao kočnica za rad među ženama, pa su nužne promene u organizaciji samih žena, kao i u organizaciji i formama političkog rada među njima”. Takođe, „vezivanje političkog rada za posebne ženske političke organizacije dovelo bi do odvajanja žena iz zajedničkog života, do pogrešnog shvatanja da se za ostvarivanje prava žena žene moraju boriti same protiv ostalog društva” (Božinović 1996: 171). Na ovom kongresu aktivistkinje su istovremeno osnovale Savez ženskih društava (SŽD), ali nisu donele nikakvu odluku o ciljevima, niti o obliku organizacije (Božinović 1996: 173).

Delatnost AFŽ-a posle rata

Pantelić (2011b: 38) primećuje da je AFŽ bilo telo „koje je ženama omogućilo da se samostalno politički organizuju i da kroz njega pokušaju da aktiviraju što veći broj žena”. Upravo je nezavisno političko delovanje žena plašilo Komunističku partiju Jugoslavije, pa je ona nastojala da delatnost AFŽ-a stavi pod svoju kontrolu i ograniči je (up. Batinić 2020, Božino-
.....

⁴³ Vida Tomšič (rođ. Bernot) (Ljubljana, 1913 — Ljubljana, 1998), slovenska komunistkinja i partizanka, jedna od organizatorki ustanka u Sloveniji, učesnica Narodnooslobodilačke borbe i narodna herojka Jugoslavije; ministarka za socijalnu politiku u prvoj slovenačkoj vladi posle rata; predsednica Kontrolne komisije NR Slovenije i članica Izvršnog veća NR Slovenije; poslanica Savezne i Republičke skupštine; obavljala je dužnost sekretarke Narodne skupštine FNRJ, predsednice Skupštine SR Slovenije, predsednice Veća naroda Skupštine SFRJ, članica Saveta Federacije, a od 1974. godine članica Predsedništva SR Slovenije. Od 1978. redovna profesorica za porodično pravo na Pravnom fakultetu u Ljubljani. Odlikovana Partizanskom spomenicom 1941. godine, Ordenom narodnog heroja Jugoslavije i dr. Izabarana za predsednicu AFŽ-a na Drugom i Trećem kongresu (Wikipedia 2021e, https://sh.wikipedia.org/wiki/Vida_Tom%C5%A1i%C4%8D. Pristupljeno 23. 10. 2021).

vić 1996, Pantelić 2011b, Jorgić 2018, Jorgić Stepanović 2020 i dr.). Tako Pantelić (2011b: 57) ističe da Komunistička partija Jugoslavije u instrukcijama AFŽ-u posle završetka rata naglašava potrebu „organizovanja rada sa ženama u okviru Narodnog fronta”, potom da odbori AFŽ-a „postanu sekcije odbora Narodnog fronta”. Pošto su se u rukovodstvu AFŽ Jugoslavije nalazile istaknute članice Komunističke partije Jugoslavije i bivše partizanke, one nisu dolazile ni u sukob sa vlastima, niti su protivurečile politici Partije.

Batinić (2020: 256) tvrdi da je AFŽ *jedina* rodnospecifična organizacija u partizanskom pokretu koju je formirala Komunistička partija Jugoslavije. Imala je dvostruki cilj: 1) da mobilise žene u pozadini da daju podršku partizanskom pokretu i 2) da pomogne u preobražavanju velikog broja žena u ravnopravne i zaslužne drugarice modernog socijalističkog društva. Za ostvarivanje drugog, tzv. revolucionarnog cilja, AFŽ postaje vaspitač žena i agitator njihovih prva, odnosno posrednik u ženskom prosvetljenju i podizanju njihove političke svesti. Organizacija AFŽ-a je mogla da se osloni na vođstvo članica Partije koje su već imale iskustvo u ovoj vrsti aktivizma kao učesnice Alijanse ženskih pokreta. Batinić smatra da je to nedvosmisleno bio element kontinuiteta sa predratnim feminističkim pokretom.

U Jugoslaviji se posle rata uspostavlja jedan novi režim koji iz jedne staljinističke faze sa centralnim planiranjem, petogodišnjim planom industrijalizacije, kolektivizacijom i zadrugama na selu prerasta u originalni socijalistički eksperiment sa uvođenjem samoupravljanja i postepenom decentralizacijom (Batinić 2020: 259). Komunističkoj partiji Jugoslavije je tokom ovog perioda bio potreban AFŽ, jer je obnova opustošene države i stvaranje novog društva zavisilo od razvoja i muškog i ženskog industrijskog proleterijata. Sa druge strane, KPJ je smatrala da su žene zaostaliye i inertnije u odnosu na muškarce, pa se brinula da će postati „lak plen kontrarevolucionarne propagande”. Zato je bilo potrebno usmeravati žene i držati ih pod kontrolom. Isto tako smatrala je da žene treba da budu vaspitačice budućih naraštaja, generacija odgajanih u duhu bratstva i jedinstva (Batinić 2015: 217–218, prema Batinić 2020: 259).

Posebno obrazovanje je, prema stavovima Komunističke partije Jugoslavije, bilo potrebno ženama, jer su one smatrane „zaostaliyim, pasivnijim, intertnijim i potlačenijim polom” (Batinić 2020: 257). Naročito je zaostala i nepismena seoska žena bila otelotvorenje onoga što je trebalo menjati u socijalizmu, a AFŽ je imao vodeću ulogu u kulturnom preporodu. Zato AFŽ organizuje čitav niz kulturno-prosvetnih programa. Tu su, pre svega, analfabetski tečajevi, ali i propagandni kulturno-prosvetni sadržaji na

konferencijama i u AFŽ štampi. Postojali su i tzv. 'politički' AFŽ kursevi koji su za cilj imali stvaranje novog kadra aktivistkinja, a bili su namenjeni seoskim ženama koje su bile posebno odane pokretu. AFŽ je u ratu dao veliko priznanje upravo ženama sa sela. Davao je politički značaj tradicionalnim ženskim poslovima (tkanje, vez, šivenje i sl.) kao legitimnom načinu za narodno oslobođenje. Seoske žene su hvaljene kao ratne junakinje, dobile su mogućnost autorstva i pristup javnom prostoru (Batinić 2020: 258). Kulturno prosvjećivanje žena obuhvatalo je i obrazovanje o vođenju domaćinstva i podizanje higijenskih i društvenih standarda. Posebnu važnost imala je tema „majka i dete”. Batinić (2020: 260) tvrdi da je AFŽ „preuzeo zadatak modernizacijske intervencije u najprivatnijem domenu – u kući i porodici – gde su, verovalo se, tradicija i zastarela shvatanja najukorenjeniji”.

Da bi Komunistička partija Jugoslavije ženama prenela „političke poruke”, vodeći računa o „kulturološkim razlikama i specifičnostima koja je svaka republika SFRJ imala”, AFŽ je štampao svoje listove u republičkim centrima i Vojvodini (Stojaković 2012: 39). U Vojvodini su afežeovke, pored lista *Žena danas* (Beograd, 1943–1981), glasila AFŽ Jugoslavije, čitale i listove *Vojvođanka u borbi* (Srem, 1944), *Zora* (Beograd, 1945–1961), *Glas žena* (Novi Sad, 1948–1950) na srpskohrvatskom jeziku, *Dolgozó Nő* (Újvidek, 1946–1951) na mađarskom jeziku i *Femeia nouă* (Vršac, 1950–1953) na rumunskom jeziku (Stojaković 2012: 39).

Naslovna stranica časopisa Dolgozó Nő [AV F: 338.6.3.10]

Gradski odbor AFŽ-a u Subotici

O formiranju i aktivnostima subotičkog AFŽ-a raspoložemo arhivskim podacima fonda o Gradskom i Sreskom odboru (IAS F: 78, F: 209), potom onima iz dnevne štampe (*Subotičke novine*, 1967), objavljenom radu istoričara Dubajića (1984b) i arhivskim rukopisima (Merković 1956/57).

U ovom pilot-istraživanju nisam uspela da dođem do podataka iz fonda IAS F: 209 „Sreski odbor (gradski odbor) Saveza ženskih društava SO GO SŽD Subotica 1953–1959”, pošto kutija ne postoji, iako ju je Arhiv uredno katalogizovao. Naime, u opisu ovog fonda, koji potpisuje Eržebet Apro (Subotica, 15. 8. 1980) stoji sledeće:

Povodom proslave Osmog marta 7.03.1954. godine održana je svečana akademija gde je Sabo Ida pročitala referat „8. III u svetlosti petnaestogodišnjice AFŽ-a” SŽD je nosilac proslave „8. marta”. 1959. godine proslava se odvijala u okviru 40-godišnjice osnivanja KPJ i SKOJ-a, te su i programi proslave obeležili učešće žena u radničkom pokretu, NOB-u i posleratnoj izgradnji. Aktivistkinje su skupljale podatke o ženama, učesnicima u NOB-u, i izveštaj je podnet na sednici Saveza ženskih društava 23. i 24. 1. 1959. godine (Vidi izveštaji – 1959. i „Izvod iz elaborata o radu žena u toku NOB-a”).

[...]

Sačuvano je i nekoliko fotografija o aktivistkinjama, od kojih ima takvih koje su snimljene pre oslobođenja. Čuvaju se zajedno sa predmetom „Izvod iz elaborata o radu žena u toku NOB-a” (Izveštaji iz 1959. godine).

(Apro 1980, IAS F 209, istakla M. B.).

Iz navedenog vidimo da su Subotičanke vodile računa o svojim prethodnicama, brinule su za pisanje ženske istorije i istorije žena i naglašavale kontinuitet saradnje aktivistkinja predratnog perioda, tokom Drugog svetskog rata i u okvirima AFŽ-a. One su pre više od šezdeset godina ispisivale istoriju ženskog pokreta u Subotici, ali ona je danas negde zagubljena.

Iz raspoloživih izvora saznajemo da su aktivistkinje osnovale prvi ilegalni inicijativni gradski odbor AFŽ-a u Subotici maja 1944. godine, u kući Pauline Poljaković (tetke Ruže Čizmek Dudašev). Za predsednicu su izabrale Miru Vakanjac, Ružu Čizmek Dudašev za sekretarku, a članice su bile Jagoda Jovelić, Kata Pavluković i Stanka Njegovan (Dubajić 1984b:

495). U narednim mesecima osnivaju organizacije AFŽ-a u pojedinim delovima Subotice III, IV, VII, VIII, XII kvartu, a po oslobođenju i u drugim kvartovima i okolnim mestima u Subotici. Afežeovki je bilo oko sto šezdeset na dan oslobođenja Subotice (IAS F:78).

O osnivanju subotičkog AFŽ-a svedoče same aktivistkinje u članku „Svedoci istorije”, objavljenom u *Subotičkim novinama* (13. decembar 1967, br. 48, str. 8) (Prilog 13).

Mira Vakanjac:

„Sećam se kao da je juče bilo. [...] Sastale smo se u kući Pauline Poljaković, Ruža Dudašev, Kata Pavluković, Jagoda Jovelić, Stanka Njegovan „Koka”, ja...

Tamo smo po direktivi Mesnog komiteta Komunističke partije oformile prvi ilegalni inicijativni Gradski odbor AFŽ-a. Bila sam izabrana za prvog predsednika Odbora, a Ruža Dudašev za prvog sekretara.

Žene su radile u trojkama. Želele smo, a to nam je bio i zadatak, da okupimo što više žena. Kroz organizaciju AFŽ-a širio se brzo duh NOB-a, žene su nam se u velikom broju priključivale.

13. oktobra 1944. godine, odmah po oslobođenju Subotice, na inicijativu Gradskog odbora sazvan je u Muzičkoj školi zbor svih organizovanih žena. Toga dana jednoglasno smo odlučile da Inicijativni odbor uzme funkciju Odbora AFŽ-a na oslobođenoj teritoriji. Uskoro je osnovan i Sreski odbor AFŽ-a, a za pojedine terene bile su zadužene drugarice Kata Budinčević, Draginja Lendvai, Viktorija Vojnić, Anica Vojnić, Ruža Jovelić.

(Subotičke novine, br. 48, 13. decembar 1967, str. 8).

Merković (1956/57) napominje da su afežeovke osnovale prvi mesni odbor AFŽ-a u Aleksandrovu nešto ranije, marta 1944. godine. Ovaj podatak ne pronalazim u do sada objavljenoj literaturi. U ovom odboru su se nalazile: Spasenija Pančić, sekretarka (domaćica), Persida Segedinčev, predsednica (domaćica), Ljubinka Ilić (učenica) i Marija Prčić kao članice Odbora.

U sačuvanim dokumentima o radu Gradskog odbora AFŽ-a Subotice se najčešće spominje organizacija AFŽ Subotice ili AFŽ Sreza Subotice, kako je ispisano štambilj, zatim su česti nazivi Gradski odbor AFŽ i AFŽ grada Subotice (IAS F 78). Dakle, svoju gradsku organizaciju i rukovodeći organ afežeovke različito nazivaju, ali uvek podrazumevaju delatnost organizacije AFŽ-a u gradu i okolnim mestima.

Subotičke afežeovke (IAS F: 180, autor Karolj Jančo)

O aktivnostima pojedinih afežeovki tokom rata ostao je jedino podatak autora Dubajića (1984b: 487) da je Ruža Čizmek (tada zadužena za VII i VIII reon AFŽ-a) prikupila u leto 1944. godine za Narodnooslobodilački pokret izvesne količine nakita, zlatnika i novca, koje je po oslobođenju predala rukovodstvu NOP-a.

Gradska organizacija AFŽ-a u Subotici radila je u okvirima Narodnog fronta. Naročito prve godine po osnivanju, a u nekim oblastima i kasnije, više stotina afežeovki se dobrovoljno i bez naknade brinulo o ranjenima, povratnicima/cama iz zarobljeništva, nemačkih i mađarskih logora i zatvora. Prale su rublje, kuvale hranu, spremale, sakupljale priloge, otvarale i radile u dečjim obdaništima, itd. (IAS, F: 78).

Kata Budinčević govori o aktivnostima subotičkog AFŽ-a:

Žene su bile zaista mnogo angažovane u toku rata i posle oslobođenja. [...]

Aktivistkinje AFŽ-a, najpre njih 141, a kasnije mnogo više, bili su organizatori i nocioci najrazličitijih aktivnosti. Tako su radile na pružanju pomoći bolnicama i izbeglicama, na opismenjavanju, organizovanju raznih kurseva, tečajeva i sekcija, slanju pomoći na sve strane, angažovale su se i u izbornim agitacijama, popisivanju stanova, otkupljivanju perja i uni-

štavanju gubara. Propagirale su novčanu štednju, a bile su i nosioci svih dobrotvornih humanitarnih akcija, proslava i prigodnih priredbi. Njihova masovnost bila je njihova najveća snaga.

(Subotičke novine, br. 48, 13. decembar 1967, str. 8).

Klara Lendvai seća se i odlaska na prvu Pokrajinsku konferenciju AFŽ-a: Nikada neću zaboraviti naš prvi odlazak na Pokrajinsku konferenciju AFŽ-a u Novi Sad. Pun vagon žena iz Subotice, Bajmoka, Tavankuta...

Sećam se isto tako i januara 1945. godine, kada je naš Odbor organizovao prihvatanje izbegličke dece iz Hrvatske. Na hiljade mališana našlo je u našem gradu utočište od januara do aprila te godine.

Žene su tada bile nesebične. Davale su jastuke, čaršave, pokrivače, veš, pekle su kolače i kuvale čaj za pridošlu decu.

Sabirna akcija za opremanje bolnica za oslobodilačku vojsku i Crvenu armiju okupila je 2.000 žena koje su dale 7.700 dobrovoljnih radnih dana. Žene Tavankuta opremile su sanitetski voz za ranjenike.

Sećam se, zatim, kako smo na predlog pokojne dr Pačkić osnovala prvu bolnicu za tuberkuloznu decu „Pionir”. Ta ustanova jedino je imala svoju samoupravu. Izdržavale su je žene iz svih mesta u Opštini, a njihove predstavnice sačinjavale su prvu upravu.

Prosvetarski rad, naročito organizovanje čitalačkih časova privukao je u našu organizaciju veliki broj žena.

(Subotičke novine, br. 48, 13. decembar 1967, str. 8).

Afežeovke ispred Sokolskog doma u Subotici (dokumentacija ŽSI)

Subotiče afežeovke okopavaju grobove
(IAS F: 176, 743)

Afežeovke u povorci kod Gradske kuće u Subotici
(IAS F: 180)

Gradski odbor subotičkog AFŽ-a 15. 7. 1949. šalje, po zahtevu Pokrajinskog odbora, „podatke o drugaricama članicama Sekretarijata prema formularu D-1”. U pitanju su biografije sedam subotičkih afežeovki: Klare Lendvai, Sofije Spahić, Draginje Lendvai, Tereske Mihajlović, Vere Gal, Fane Peić, Margite Hegediš (Prilog 14). Ovo danas predstavlja dragocen podatak (iz feminističke perspektive), jer su aktivistkinje pisale i beležile podatke o sebi samima.

Okružni odbor AFŽ-a za Suboticu

Formiranje okružnih odbora AFŽ-a nagovešteno je 26. novembra i 9. decembra 1944. godine u dva, po sadržaju ista dopisa Inicijativnog odbora Pokrajinskog odbora AFŽ-a za Vojvodinu, koji je zakazao prvu Pokrajinsku konferenciju za 17. decembar 1944. Aktivistkinje su izabrale Okružni odbor AFŽ-a za Suboticu 4. marta 1945. godine, na osnivačkoj konferenciji, koju je zakazao Inicijativni odbor. O tome, međutim, nema sačuvanih podataka (IAS F: 289).

Okružni odbor je rukovodeći organ između Pokrajinskog, Republičkog i Centralnog odbora i sreskih i mesnih odbora AFŽ-a, na čiji rad se AFŽ oslanjao u izvršenju zadataka. Teritorijalna nadležnost Okružnog odbora AFŽ-a Subotice prostirala se na administrativno područje okruga, tj. na srez – grad Suboticu i srezove Bačku Topolu i Sentu.

Spisi o radu Okružnog odbora AFŽ-a sačuvani su sasvim fragmentarno. Prestao je da radi po istoj osnovi po kojoj su prestali da rade i Okružni narodni odbori, što je utvrđeno Zakonom o ukidanju Okružnih narodnih odbora na području Autonomne Pokrajine Vojvodine. Dopisom Glavnog izvršnog odbora Autonomne Pokrajine Vojvodine određen je rok za ukidanje do 10. oktobra 1946. godine (*Službeni glasnik NRS* 46/1946 (IAS F: 289)).

Prvu okružnu konferenciju AFŽ-a za subotički okrug aktivistkinje su organizovale 8. marta 1945. godine u Omladinskom domu. Konferencijom je predsedavala Anka Dubajić Kmezić. Za predsednicu su izabrale Soku Rapajić, za potpredsednicu Jelisavetu Rakecki, sekretarku Ružu Čizmek Dudašev, a za blagajnicu Matiju Jaramazović (Dubajić 1984b: 507). O ovom događaju piše i list *Slobodna Vojvodina*⁴⁴ u članku „U Subotici je održana prva konferencija subotičkog AFŽ-a za subotički okrug” od 8. marta 1945. U njemu nepoznati/e autor/ka ističe učešće Mire Milošević, predsednice Pokrajinskog odbora AFŽ-a. Tom prilikom je, prema pisanju lista, Mira Milošević govorila „o ulozi žena u borbi i izgradnji kao i u značaju Antifašističkog fronta žena”, te „da se u toj borbi rodila nova žena – žena borac”.

.....
⁴⁴ *Slobodna Vojvodina*, organ Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta Vojvodine počeo je da izlazi 1942. u Novom Sadu, a izdavao ga je Jedinštveni narodnooslobodilački front Vojvodine. Prvi glavni urednik je bio narodni heroj Svetozar Marković Toza, tada organizacioni sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu (obešen 1943). Nakon oslobođenja (1944) izlazi i na mađarskom jeziku kao *Szabad Vajdaság* (od 1945. *Magyar Szó*). Od 1. januara 1953. izlazi pod imenom *Dnevnik* (*Media Daily* 2020).

Mira Milošević je takođe izjavila:

„Mi se ugledamo na žene Sovjetskog Saveza [...] koje obrađuju zemlju, rade u fabrikama, i na svakom polju delatnosti zamenjuju muškarce.”

Autor/ka članka je zabeležio/la i učešće predstavnice AFŽ-a iz Hrvatske Vlatke Babić koja je govorila o „jedinstvu Srba i Hrvata” i iznela primere „da hrvatske porodice prihvataju i odgajaju srpsku decu i obratno”.

Nekoliko dana kasnije u *Slobodnoj Vojvodini* izlazi članak „Žene Subotice organizirale su do sada 25 bolnica sa preko 10.000 kreveta”, u kom nalazimo sledeći podatak:

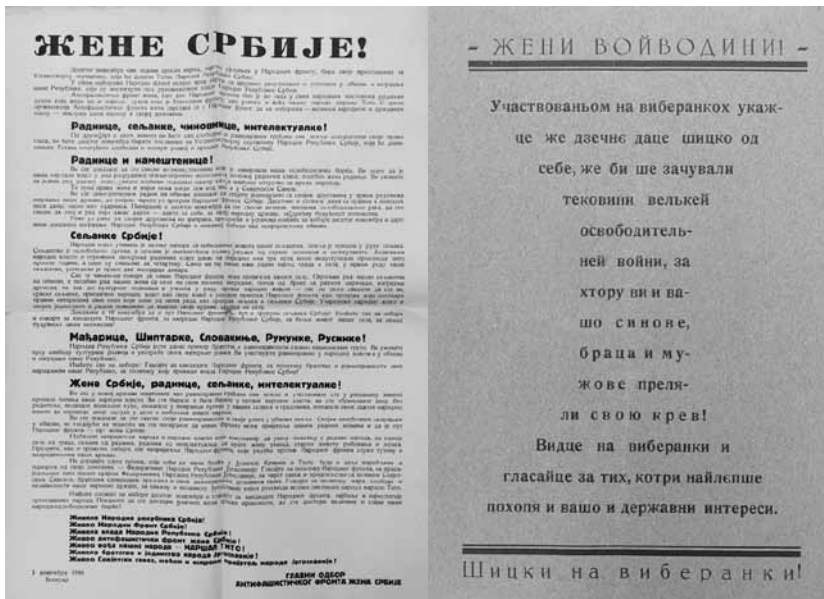
„AFŽ u Subotici izradio je dvije svilene zlatom izvezene zastave od kojih je jednu poklonio Osmoj udarnoj vojvođanskoj brigadi, a drugu su žene I reona poklonile subotičkom AFŽ-u”.

(*Slobodna Vojvodina*, br. 111, 11. 3. 1945, str. 8).

Milan Dubajić (1984b: 504) iznosi podatak da je vezilja bila Lozika Buljovčić Seka.

Nažalost, zastava nije sačuvana u Istorijskom arhivu Subotica.

AFŽ u Subotici delovao je i na mađarskom jeziku kao sekcija Jedinstvenog fronta (od 28. juna 1945). Predsednica je bila Ilonka Pete (Pető Ilonka) (IAS F 78).

Višezječni plakati AFŽ-a Vojvodine (AV F: 338.6.3.10)

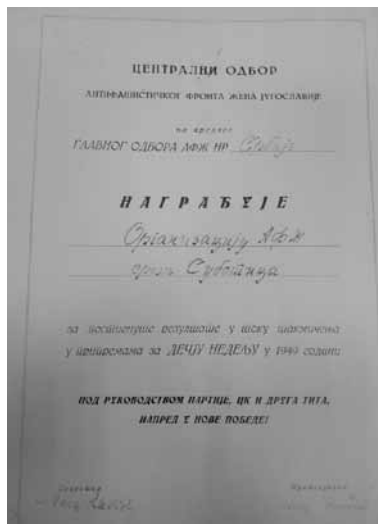
УСТУПИ МЕСТО МАЈЦИ СА ДЕТЕТОМ

1. Живео 8 март, борбени празник жена света !
2. Живео 8 Март дан солидарности свих жена света у борби за очување мира !
3. Живео демократски фронт мира у свету на челу са Совјетским Савезом !
4. Живео Совјетски Савез поборник и царот бедом мира у свету !
5. Живели народи Југославије на челу са организатором свих наших победа - маршалом Титом !
6. Живела Међународна демократска федерација, организација напредних жена света !
7. Живели братски народи Југославије, неуморни градитељи своје земље !
8. Живела нова Југославија, стуб мира на Балкану !
9. Живео маршал Тито, вођа и учитељ наших народа !
10. Живеле херојске совјетске жене !
11. Живело братство и сарадња свих демократских народа !
12. Живео Народни фронт, гаранција свих наших победа !
13. Све снаге за извршење Петогодишњег плана !
14. Доле ратни хуљаници !
15. Доле амерички империјализми !
16. Живеле херојске жене Грчке !
17. Живеле наше раднице и ударнице, савесни градитељи социјализма !
18. Живеле жене сељанке, борци за бољи допринос на нашим пољима !
19. Живеле жене задругарке, предводнице новог живота нашег села !
20. У рукама мајки је залога наше будућности - наше деце !
21. Мајке, васпитавајмо децу у духу тековног Народно-ослободилачке борбе, спремајмо нашу децу за добре градитеље социјализма у нашој земљи !
22. Мајке, васпитавајмо своју децу у љубави према домовини и раду !
23. Мајке, поносимо се и помажимо радна подвиге наше славе народне Силашине !

Parole AFŽ-a Vojvodine (AV F: 338.6.3.9)

Amblem subotičkog AFŽ-a (IAS F: 78)

Diploma subotičkom AFŽ-u (IAS F: 78)

Zaključak trećeg poglavlja

Subotičke afežeovke priključile su se obnovi ratom opustošene zemlje, brinule se za decu, starije, ranjene, izbegle. Davale su svoj doprinos izgradnji novog socijalističkog društva. Posvećeno su držale analfabetske kurseve, organizovale čitalačke grupe, kulturno-umetničke manifestacije za žene, verujući da će obrazovanjem i prosvetivanjem doseći ideal društva koji je utemeljen na (rodnoj) ravnopravnosti.

Subotičke antifašistkinje vodile su računa o svojim prethodnicama, brinule su za pisanje ženske istorije i istorije žena i naglašavale kontinuitet saradnje aktivistkinja predratnog perioda, tokom Drugog svetskog rata i u okvirima AFŽ-a. Po ukidanju AFŽ Jugoslavije, subotičke afežeovke se okupljaju u Savezu ženskih društava. One same prikupljaju podatke o antifašistkinjama Subotice. Sačuvalе su i nekoliko njihovih fotografija od kojih su neke iz međuratnog perioda. Pre više od šezdeset godina, povodom proslave 8. marta, Ida Sabo je na sednici pročitala (23. i 24. 1. 1959) „Izvod iz elaborata o radu žena u toku NOB-a”. Nažalost, kutija IAS F: 209, u kojoj se ovaj izveštaj i fotografije čuvaju, je izgubljena, pa nam ovi dragoceni podaci nisu dostupni danas.

4. ZNAMENITE SUBOTIČKE ANTIFAŠISTKINJE

Lili Bek Krmpotić (Lili Beck Krmpotic) (Subotica, 1925 – Novi Sad, 2000)

Otac Jene Bek Eugen (Jenő Eugen Beck) (Subotica, 1896 – Subotica, 1972), trgovac proizvodima od lana i konoplje. Majka Jelisaveta (Erzsébet Beck, rođ. Berger) (Szirák, Mađarska, 1900 – Subotica, 1947/48?), domaćica. Sa 13–14 godina došla je iz Mađarske da se školuje u Trgovačkoj akademiji u Subotici. Žuža (Zsuzsa Marinković, rođ. Beck) (Subotica, 1921 – Beograd, 2017), tri i po godine starija sestra, završila je četiri razreda Ženske gimnazije (da bi preuzela radne obaveze kod oca u u radnji) (Beck 1998).

U kući se govorilo mađarskim jezikom. Baka Šarolta (Scharlotte Schreiber), očeva majka, živela je sa porodicom (a u 74. godini deportovana je u Aušvic). Porodica nije bila ortodokсна, ali je proslavljala sve jevrejske praznike. Živeli su u V kvartu, u ulici Laze Mamužića (Beck 1998).

Lili Bek je završila jevrejsku osnovnu školu, u to vreme najbolju u Subotici, gde se nastava odvijala na srpskohrvatskom jeziku u mešovitom odeljenju. Potom je završila četiri razreda Ženske gimnazije. Vlast uvodi *numerus clausus* (1940), po kom se samo jedna Jevrejka upisuje u 5. razred i ukupno šest na Trgovačku akademiju. Jevrejke koje su primljene u školu na početku školske godine vlasti su isključile, tj. “izbacile” iz škole na polugodištu. Lili Bek je preknula školovanje, pa je srednju školu završila tek posle rata. Roditelji su je sa četrnaest godina dali na krojački zanat, što se Lili nije svidelo. Od 1941. izučavala je fotografski zanat kod fotografa Đule Varga u centru Subotice, zajedno sa Gizom Jenei. Upravo je to bila prekretnica za njen potonji skojevski angažman (Beck 1998).

Lili je jedna od retkih žena toga vremena koja je imala priliku da se školuje. Biti obrazovan osnovno je pravilo jevrejske zajednice.⁴⁵

Bila je društveno angažovana kao veoma mlada. Od 1938/39. godine pripadala je omladinskom cionističkom pokretu (KEN), koji se okupljao u

⁴⁵ Zato je očekivan podatak da je na početku 20. veka (1900) u Subotici najviše pismenih bilo među Jevrejima (83,4%), potom reformatorima (75,7%), pravoslavicima (49,5%), a među katolicima svega 39,3% (Mačković 2016).

subotičkoj Jevrejskoj opštini. Cela ta grupa kasnije je tajno prešla u SKOJ. U to vreme jednu skojevsku grupu činili/e su uvek dva skojevca i dve skojevke „kako bi u slučaju da padnu u ruke policiji rekli da su ljubavni parovi”. Komunističku propagandu su vršili stariji/e članovi/ce Komunističke partije Jugoslavije, u Subotici je u to vreme postojao i Pokrajinski komitet: dr Adolf Singer, pulmolog, član Komiteta, Lola Vol, Rac Magda. Osnovali/e su male čitalačke grupe na kojima su čitali/e marksističku literaturu (Maksim Gorki) (Beck 1998).

Pred početak rata je sa Gizom Jenei i Terezom Hegediš odlazila u Radnički dom i učestvovala u radu raznih sekcija. Za vreme okupacije prikupljala je narodnu pomoć i učestvovala u svim akcijama ilegalnog SKOJ-a (Simin 1988: 22–23).

U Suboticu su po okupaciji Poljske pristizale jevrejske izbeglice koje je Jevrejska opština slala u dobrostojeće kuće. Lilina porodica im je davala novac i odeću. Lili je često bila u sukobu sa svojim roditeljima koje je smatrala konzervativnim. Ona je kao levičarka upozoravala na nadolazeći rat i fašizam. Njeni roditelji nisu želeli u to da veruju (Beck 1998).

Lili je učestvovala u obukama za prvu pomoć tokom 1941. godine, pre ulaska okupatora, kojima je rukovodio dr Adolf Singer, a držala ih je dr Jolanka Hojman. Predavanja su organizovana nedeljom za petnaestak osoba, u parku na Paliću „da ne bi bilo upadljivo i da bi ličilo na izlet” (Beck 1998).

Aprila 1941, sa svega šesnaest godina, Lili je već učestvovala u pokretu otpora – posmatrala je ulazak mađarske okupatorske vojske po partijskom zadatku. Trebalo je da sa jednim skojevcem izađe na Halaški put i pamti ko od meštana i meštanki srdačno dočekuje okupatore – „I dan-danas znam njihova imena” (Beck 1998).

Tokom 1941. skojevci/ke i komunisti/knije su se sastajali/e često u velikoj katoličkoj crkvi (Katedrala Sv. Tereze Avilske, prim. aut.) „jer je bila stalno otvorena, a i najbezbednija. U slučaju da neko naiđe, svi bi klekli i molili se Bogu”. Tu su razmenjivali/e letke odštampane na šapirografima koji su upozoravali na nadolazeći rat, narastajući fašizam i pozivali na borbu, priključenje partizanskom poketu, pružanje prve pomoći ruskim padobrancima i sl. (Beck 1998).

Lili je nastojala da u SKOJ uključi svoju sestru Žužu, ali je ona bila „starija, zrelo razmišljala i upozorila je da je to vrlo opasno, da je mogu uhapsiti i ako i nju uhapse, neće biti nikoga da vodi brigu o roditeljima”. Lili je bila po sopstvenim rečima „zaslepljena” i rekla joj: „Ako nećeš da budeš u našoj organizaciji, ti nisi čovek”, što joj sestra nikada nije oprostila (Beck 1998).

Literatura je zabeležila hrabrost i požrtvovanost Lili Bek po okupaciji Subotice (Dubajić 1984b; Simin 1983, 1984). Naime, juna 1941. stiglo je naređenje od KP da se žito spali – „da ne sme ni zrno žita da padne u ruke Mađarima”. Lili je dobila zadatak da da svoj bicikl za obilazak žitnih polja. Pošto joj je otac u radnji imao konoplju, trebalo je da ukrade veliku struk konoplje za potpalu. Lično nije učestvovala u paljevini, ali njena grupa jeste. Na licu mesta uhapšena je Lilikina drugarica, skojevka Edita Špicer. Sutradan u Lilikinu kuću je došla njena majka i saopštila da je Edita uhapšena zbog paljenja žita i da upozori. Tada su roditelji saznali da je Lili komunistkinja. Lili je najpre pobegla vozom u Kiškunhalaš kod bake i tetaka, a da im nije rekla razlog dolaska. One su bile obavezne da je kao strankinju i Jevrejku prijave vlastima, što nisu učinile. Agenti su je uhapsili 23. avgusta 1941. godine. Najpre su je odveli u zatvor u Gradsku kuću „gde je bila politička policija. Šef ove policije je bio Kovačević, poznat po nemilosrdnosti”. Tukli su je, šamarali, čupali kosu. Ništa nije priznala, niti je odala svoje drugove i drugarice (Beck 1998).

Sutradan su je žandarmi i agenti odveli u Žutu kuću, gde je bilo već više desetina osoba. Bacili su je u jednu veliku prostoriju, sedela je na podu po kom je bila prostrta slama. Izveli su je na saslušanje, „tu su već batine padale, i to ozbiljne. Iz mene su izvukli toliko – kako se zovem” (Beck 1998). (O mučenjima Lilli Bek u Žutoj kući pogledati deo *Žuta kuća*). Pošto je u Žutoj kući imala zaduženje da mete slamu u sobi sa zatvorenicima i zatvorenicama, Lili je to koristila za prenošenje poruka.

Posle izvesnog vremena agenti su doveli Lili sa još šest skojevki (sestre Jovelić, Gizela Jenei i dr.) i nekoliko muškaraca u stari mlin preko puta bolnice koji je pretvoren u logor i u kom su bile zatvorene porodice kolonista. Tu je boravila dve nedelje. Jednom prilikom ih SS oficir zajedno sa drugim oficijom iz Subotice odveo na ispitivanje u zgradu Rajhl palate (današnja Savremena galerija Subotica, prim. aut.) uz upotrebu hipnoze (Beck 1998).

Kasnije su je ponovo premestili u Gradsku kuću, pa opet u Žutu kuću, u kojoj je tada zatvoreno već na stotine njih. Potom je bila u sudskom zatvoru i čekala suđenje, sa još dvadeset tri žene. Preki vojni sud zasedao 18. novembra 1941. Od zatvorskih stražara je saznala da su njihovi drugovi i drugarica obešeni. Marta 1942. počelo je suđenje, iz Budimpešte su došle sudije, tužioci i vojni branioci. Lili je važila za maloletnu osobu, jer se po tadašnjim zakonima punoletstvo sticalo tek sa 21 godinom. „Užasno nam je smešno bilo sve to, jer smo znali da su unapred čak otkucali i rešenja i presude u Budimpešti, da je to jedna farsa”. Sud ju je osudio na osam meseci kao najmlađu okrivljenu od svega šesnaest godina, i zato što ništa nije priznala (Beck 1998).

Optuženice nisu imale nikakav kontakt sa spoljnim svetom dok je trajalo „isleđenje”. Posle suđenja zatvorska uprava je dozvolila da porodica jednom mesečno donosi hranu, neke lekove, ali razgovor nije bio dozvoljen. Lilina sestra je često odlazila kod tužioca i moljaka ga za neki lek (Beck 1998).

U subotičkom zatvoru su osuđenice bile veoma organizovane – držale su kružooke, izučavale marksizam. Upravnik zatvora je došao iz Mađarske – Lukač Bela, fašista i nacista. Međutim, među stražarima je bilo privrženih i dobronamernih – prenosili su pisma roditeljima, cigarete, kolače. Bilo je i veoma strogih stražara. Jako mnogo su gladovale, pa su delile sve među sobom, igrale kolo, pevale, učile jezike, pesme (up. Simin 1958). Dozvoljena je bila jedna knjiga mesečno. „Toliko su bili primitivni, da nisu dozvoljavali nijednu knjigu koja je imala crvenu koricu.” Bošan Simin Magda je objašnjavala Marksov *Kapital*, Hojman Jolanka hemiju. U zatvoru je Lili postala svesna komunistkinja (Beck 1998).

Posle suđenja u martu 1942. godine, Lili su prebacili u zatvor za maloletne u Kištarču (Kistarcsa) u maloj grupi. Prilikom nadiranja Crvene armije u Mađarsku zatvorenice su uspele da pobegnu upravo zbog toleratnijeg odnosa režima prema njima⁴⁶ (Simin 2003: 34).

Lili Bek Krmpotić se posle rata nastanila u Novom Sadu. Postala je cenjena službenica Izvršnog veća Vojvodine. Rodila je dvoje dece koji su završili škole u Novom Sadu i oboje se iselili u Australiju (Simin 2003: 76).

.....
⁴⁶ U Kaloči je 15. oktobra 1944. godine sam upravnik zatvora dr Bela Varnju potpisao otpusne liste zatočenim drugovima i drugaricama. To je bio jedinstven slučaj u tadašnjoj Mađarskoj (Simin 2003: 34).

Magda Bošan Simin (Magda Boschan Simin)

(Senta, 1922 – Novi Sad, 2006)

Rođena je u Senti, otac Aleksandar Bošan (Boschan), advokat, stradao u Čuruškoj raciji (5. januar 1942); majka Paula (rođ. Schreier) Bošan i mlađi brat Pavle (1931) nastradali u nemačkim koncentracionim logorima; brat Đorđe (1926–2010), redovni profesor fizike i vakuumske tehnike na Elektronskom fakultetu Univerziteta u Nišu.

Gimnaziju je pohađala u više vojvođanskih gradova.

Magda Bošan Simin
(dokumentacija ŽSI)

Kao gimnazijalka postala je skojevka (1938) i rukovodila je skojevskim aktivom u gimnaziji u Kikindi. Pred maturu 1941. godine okupatori su je uhapsili i isključili iz gimnazije zbog aktivnosti u naprednom pokretu.

Preselila se u Suboticu, gde ju je poslao Bata Stevica Jovanović, jedan od partijskih rukovodilaca Vojvodine, zbog „potrebe za pojačanim radom sa omladinom”. Najpre je bila u skojevskom aktivu V kvarta na čije sastanke je dolazio i Josip Liht, član Mesnog komiteta SKOJ-a za Suboticu. Kada su Josipa Lihta 1941. godine okupatori pogubili, Magda je primljena na njegovo mesto u SKOJ-u. Dobila je zadatak da rukovodi jednim skojevskim aktivom i jednom čitalačkom grupom (Simin 1983: 18–19). Članice ove

grupe bile su Marija Stilinović, Kata Baš, Klara Hirš i omladinac Marko Vukov, na koje je prenela zadatak da prikupljaju oružje (Simin 1983: 30).

Jula iste godine primljena je u Komunističku partiju Jugoslavije u Subotici; bila je u partijskoj ćeliji sekretara Tibora Gotesmana. Kada su započela hapšenja, Magda Bošan nije uspela da nađe sigurno sklonište. Najpre je stanovala neprijavljena kod rodbine, kasnije kod drugarice Kate Baš, a na kraju kod jedne bunjavačke porodice na Palićkom putu kod koje se smestila zahvaljujući Tiboru Gotesmanu i njegovoj prijateljici (Simin 1983: 30).

Okupatori su je uhapsili u Čurugu 27. septembra 1941. godine i odveli su je u Žutu kuću (Simin 1983). Vojni sud ju je osudio na trinaest godina teške robije. Odvedena je u zatvor Maria nostra u Mađarskoj, a 1944. u zloglasni nacistički logor Bergen Belsen, gde ostaje do kraja rata.

O preživljenim strahotama svedoči u nizu dokumentaciono-književnih dela: *Dok višnje procvetaju* (Novi Sad, Forum, 1958), *Izdanci na vetru* (Novi Sad, Progres, 1963), *Pomračenja* (Novi Sad, Matica srpska, 1972), *Beleške iz Izraela* (Novi Sad, Dnevnik, 1990), *Porodica Gal* (Novi Sad, Matica srpska, 1994), *Bačvanke: političke osuđenice u ratu 1941–1945* (Novi Sad, 2003).

Knjiga *Zašto su ćutale? Majka i ćerka o istom ratu* Magde Simin Bošan i Nevene Simin (Novi Sad, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, 2009) nastala je kada je Magdina ćerka Nevena pristala da neobjavljeni rukopis svoje majke, pod nazivom „Bačvanke – političke osuđenice u ratu 1941–1945”, dopuni ličnim komentarima. U knjizi pratimo naizmenično Magdina svedočenja o strahotama preživelih i Nevenine komentare kao druge generacije žrtava Holokausta. Nevena nije boravila u logorima, zatvorima, nije gledala smrt i zverstva, a opet ih preživljava uz najbližiju osobu na svetu – svoju majku.

Nevena Simin u Predgovoru ove knjige podseća da se o ovoj temi mora govoriti i pisati u javnosti:

- Iako sam veći deo svog života mislila da je za čoveka kome se zlo dogodilo najzdravije da sve zaboravi, nisam se pokajala zbog pristanka da ponovo otvorim ta zla vrata u sebi. Kako iskustvo nadolazi i gomila se, pokazuju se i drugačije mogućnosti i drugi razlozi izranjaju na svetlo dana. Sve mi je jasnije koliko je važno svedočiti. Baš zbog zdravlja pojedinačne žrtve i zbog ozdravljenja čovečanstva. Na ličnom iskustvu sam se uverila da ratni zločini ne zastarevaju, da rane od tih zločina ne zaceljuju ni u deci, ni u unucima, ni u praunucima i truju nova pokolenja u nedogled. To se mora govoriti, neprekidno, bez obzira što novi ratovi zasenjaju stare.

Nakon rata (1955), Magda je diplomirala na Višoj pedagoškoj školi u Novom Sadu. Radila je kao urednica i glavna urednica Radio Novog Sada. Učestvovala je u radu kulturnih institucija u Novom Sadu (u Savetu Srpskog narodnog pozorišta, Sterijinog pozorja). Bila je poslanica Savezne Narodne skupštine Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije u Kulturno-prosvetnom veću (1963–1967).

Primila je mnoge nagrade i priznanja za svoj rad: Oktobarsku nagradu grada Novog Sada (1971), Orden socijalističkog rada sa zlatnim vencem (1975), Povelju grada Novog Sada (1984) i Nagradu za životno delo Društva književnika Vojvodine (1999).

Rodila je ćerku Nevenu i sina Nebojšu Simina.

Nevena Simin
(dokumanetacija ŽSI)

Klara Buljovčić Lendvai (*Bulyovcsics Klára*) (Subotica, 1912 – ?,)

Rođena je u siromašnoj katoličkoj porodici; otac Silvester Buljovčić (mađ. Bulzovcsics Szivleszter), policajac; majka Sesilija Milanković (mađ. Milánkovics Sesilia), domaćica (IAS F 478, 79).

Završila je četiri razreda osnovne škole i tri razreda niže zanatske. Od 1930. radila je kao šegrtkinja u gradskoj štampariji gde je i završila knjigovezački zanat. Bila je članica sindikata grafičkih radnika. Kasnije je radila u Železničkoj štampariji (IAS F 176, 84).

Venčala se sa Vinkom Lendvaiem (a brak je prestao 1970. godine smrću bračnog druga) (IAS F 478, 79).

Subotički arhiv čuva njenu biografiju koju je otkucala na mašini u prvom licu (14. januar 1946). To je danas dragoceni trag o životu ove subotičke antifašistkinje, afežeovke i političke radnice.

Svoj društveni i politički angažman započela je u međuratnom periodu kao obespravljena i eksploatisana radnica, zalažući se za promenu položaja u kojem se nalazi radnička klasa. U svojoj biografiji ne govori eksplicitno da se priključila radničkom pokretu, već opisuje svoje aktivnosti. Tako je sakupljala priloge za štrajk stolarskih radnika (1935). Te godine bila je aktivna u diletantskoj sekciji „Lako ćemo” sa Gros Zoltanom. Pokrenuli su i list *Stvaranje*, koji je zabranjen posle prvog broja. Potom se razbolela i ponovo aktivirala pred ratne godine (1938). Roko Šimoković joj je davao letke za širenje, a sakupljala je i novac za borce i borkinje u Španskom građanskom ratu, zajedno sa Cilikom Tikvicki i Viktorijom Balažević (IAS F 176, 84).

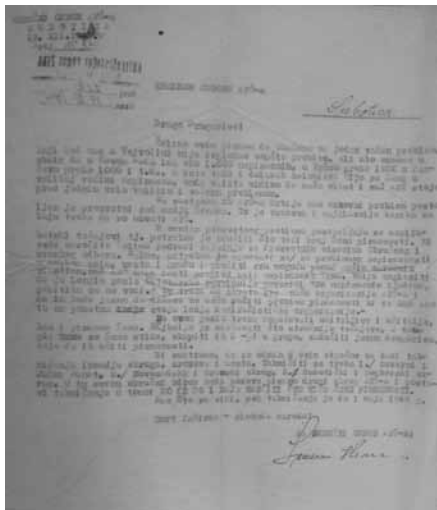
Okupatorska vlast ju je uhapsila i u Žutoj kući zadržala pet dana „jer je Viktorija Balažević rekla da sam dala za Crvenu pomoć pre rata i 1941.” Na suđenju održanom 1942. je oslobođena (IAS F 176, 84). Nijednom rečju ne opisuje preživljene strahote u Žutoj kući.

Nadalje kazuje da „nije delovala” za vreme okupacije, ali je pratila Radio Moskvu, London, Slobodnu Jugoslaviju i širila vesti koje je tamo čula. Pritajila se kao i mnoge druge žene po izlasku iz mučilištva u Žutoj kući. Uz to je ostala sama, jer joj je muž odveden na prinudni rad petnaest meseci (nema podatka gde) (IAS F 176, 84).

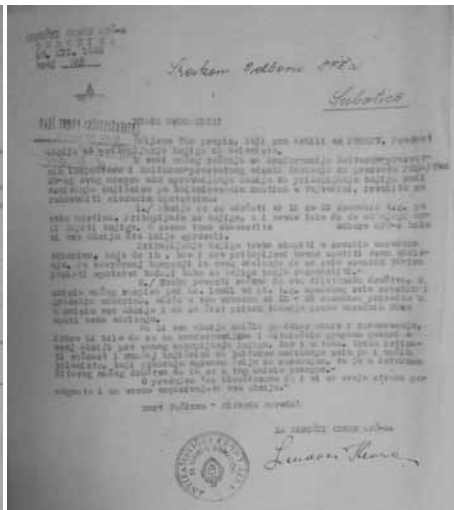
Ostala je verna pokretu otpora i antifašizmu, pa se 1944. godine povezalala sa Krnjajskim i tada je dobijala novine *Slobodnu Vojvodinu* i *Mlitav-*

ce⁴⁷. Dala je dobrovoljni prilog za partizane Lajči Lendvaiu „novac i dve muške košulje” (IAS F 176, 84).

Prema sopstvenom svedočenju je primljena u Komunističku partiju Jugoslavije nakon rata (marta 1945). Priključila se subotičkom AFŽ-u i okupljala žene u Malom Bajmoku zajedno sa jetrvom Draginjom Lendvai i drugim aktivistkinjama. Bila je članica Sekretarijata Gradskog odbora AFŽ-a Subotica od marta 1947. i njegova predsednica od 1949. godine (IAS F 78).

Dopis Sreskom odboru AFŽ-a sa potpisom Klare Lendvai 19. 12. 1946. [F: 78.3]

Dopis Sreskom odboru AFŽ-a sa potpisom Klare Lendvai 18. 12. 1945. [F: 78.3]

Učestvovala je u javnom životu grada po oslobođenju: u narodnim vlastima bila je poverenica za socijalno staranje i narodno zdravlje Gradskog Narodnog odbora, članica izvršnog Odbora Grada, Narodnog fronta i članica nadzornog odbora Crvenog krsta (IAS F 78).

Klara je učestvovala i u političkom životu Jugoslavije. Najpre je ušla u Narodnu skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine prvog saziva (1947–1950) (Lekić 2018: 193). Na izborima za Narodnu skupštinu FNRJ (1950) bila je na listi Narodnog fronta (Stojaković 2007: 85). Bila je poslanica Narodne skupštine APV i u sazivu 1953–1958. (Lekić 2018: 195).

Venčala se 2. jula 1980. godine u Rijeci sa Zvonimirom Babićem (zadržala je prezime Lendvai (IAS F 478, 79). Ne raspoložemo podacima o ostatku života i rada Klare Buljovićić Lendvai.

.....
⁴⁷ U literaturi nema podataka o ovom novinskom listu.

Ruža Čizme(i)k Dudašev (Čurug, 9. septembar 1922 – ??)

Rođena je u zanatlijskoj, komunističkoj i partizanskoj porodici u Čurugu. Bila je izuzetno aktivna u pokretu otpora, a svoju antifašističku delatnost tokom Drugog svetskog rata opisala je u objavljenim sećanjima (Dudašev Čizmek 1985) i rukom pisanoj biografiji koja se čuva u subotičkom arhivu (IAS F 176, 84).

Porodica se preselila u Suboticu gde je Ruža pohađala Žensku gimnaziju. Pre završetka osmog razreda, 27. marta 1941. učestvovala je u demonstracijama sa studentskom i srednjoškolskom omladinom. Iste godine se priključila pokretu otpora. Tada počinje njeno antifašističko delovanje. Odmah po napadu Nemačke na SSSR počela je da dobija letke koje je delila drugima (IAS F 176, 84). Posredstvom školskih drugarica Marije Stilinović i Kate Adam Baš došla je u kontakt sa NOP-om: „One su mi govorele o potrebi organizovanja borbe protiv fašizma”. Njih tri su kasnije činile jednu čitalačku grupu (Dudašev Čizmek 1985: 597).

Oca, učesnika Oktobarske revolucije, streljali su hortijevci januara 1942. godine u Čurugu u poznatoj Šajkaškoj raciji. Ruža je tokom 1942. boravila u Čurugu i jula te godine povezala se sa drugovima ilegalcima u Čurugu – sakupljala je za njih odelo, obuću i dr. (IAS F 176, 84).

Iz Čuruga se vratila u Suboticu kod svoje tetke Pauline Poljaković. U to vreme im je, kao i svim Srbima i Jevrejima, radio bio plombiran, ali su pronalazile načina da slušaju Radio Moskvu i Radio London. Tada je Ruža postala aktivistkinja Narodnooslobodilačkog pokreta. Zadatke je dobijala od Dobrivoja Stevanova, a u javnosti su se predstavljali kao verenici. Nekoliko meseci je širila propagandu među narodom koji je bio nenaklonjen okupatoru – prenosila je informacije o situaciji u svetu, na frontovima i govorila o organizacionoj snazi Narodnooslobodilačke borbe (Dudašev Čizmek 1985: 599).

Sarađivala je sa mnogima u pokretu. Često su se tokom zime 1941/1942. sastajali u knjižari Ljube i Erike Ninkov. Tamo je jednom upoznala i Jovana Mikića Spartaka. Od kraja 1942. Je od svoje školske drugarice Olge Nikolić (koja je radila u apoteci) nabavljala sanitetski materijal, a tokom 1943. godine i lekove, injekcije i sl. (IAS F 176, 84).

Maja 1943. postala je članica SKOJ-a u Subotici. Imala je zadatak da privuče što više omladinki i omladinaca, da ih snadbe marksističkom literaturom, kao i da formira čitalačke grupe (IAS F 176, 84). Tada je u Suboticu došao Milan Džanić kao rukovodilac čitavog oslobodilačkog pokreta

u Subotici sa kojim je Ruža intenzivno saradivala. Počeli/e su polako da prikupljaju i oružje (Dudašev Čizmek 1985: 602). Od juna iste godine bila je u rukovodstvu SKOJ-a za Suboticu (IAS F 176, 84).

Okupatori su jula meseca 1943. godine uhapsili Ružu na ulici i odveli je u zatvor u Gradskoj kući u Subotici (ubzo su zatim uhapsili i Džanića). Zverski su je batinali (Dudašev Čizmek 1985: 603–604). Potom su je sproveli u novosadsku kontraobaveštajnu službu Armije (smeštenu u zgradi štaba Armije). Surovo su je mučili devet nedelja – „Načini iznuđivanja su bili raznovrsni: batine gumenom palicom po tabanima, dlanovima, leđima, davanje rena, rezanje na skalp, ali ja nisam nikoga izdala s kim sam imala veze” – svedoči Ruža (IAS F: 176, 84). U to vreme su joj bili osuđeni i brat (kasnije na smrt) i sestra. „Želela sam jedino da budem slobodna” (IAS F: 176, 84). U nedostatku dokaza nije osuđena, pa se vratila za Suboticu (Dudašev Čizmek 1985: 60) Po izlasku iz zatvora izgubila je kontakte sa saborkinjama i saborcima u pokretu otpora, ali nije prestala sa ilegalnim radom. Dva puta ju je okupatorska vlast vodila na saslušanja i još jednom je hapsila decembra 1943. godine, na „svega dva dana” (IAS F: 176, 84).

Tokom zime 1943/1944. okupatori su provalili partizansku bazu u kući Ružine majke, ali je porodica napravila novu u dedinoj kući. Nabavljali su ilegalni materijal i umnožavali ga za druge i drugarice. U to vreme Ruža nije više radila samo sa omladinom već je privlačila i ostale u pokret otpora, delila im je literaturu za čitanje i tražila od njih priloge (IAS F: 176, 84).

Od 1944. godine Ruža se preorijentisala na rad sa ženama, kroz organizaciju AFŽ-a i narodnooslobodilačke odbore (Dudašev Čizmek 1985: 605). Kada su afežeovke maja 1944. osnovale ilegalni odbor AFŽ-a za grad Suboticu, Ružu su izabrale za sekretarku. Na mnogobrojnim susretima čitala je i tumačila govore Mitre Mitrović⁴⁸ i Cane Babović⁴⁹ o borbi žena, a i tekstove sa Drugog zasedanja AVNOJ-a. Prema Ružinim rečima zadaci Gradskog odbora, koji je kasnije prerastao u Sreski odbor AFŽ-a, bili su da privuku žene u Narodnooslobodilački pokret i politički rad (čitanje literature, sa-

⁴⁸ Mitra Mitrović (Požega, 1912 – Beograd, 2001), književnica, antifašistkinja, učesnica Narodnooslobodilačke borbe, prva je ministarka u istoriji Srbije. Godine 1936. Pokrenula je izdavanje lista *Žena danas*. Jedna je od osnivačica AFŽ-a. Godine 1945. postaje prva žena članica Vlade Srbije, rukovodi resorom prosvete, nauke i kulture (Anđelković 2021, Pantelić 2020: 78)

⁴⁹ Spasenija Cane Babović, (rođ. Ćuković) (Lazarevac, 1907 – Beograd, 1977), antifašistkinja, revolucionarka, učesnica Narodnooslobodilačke borbe, društveno-politička radnica SFRJ i SR Srbije, junakinja socijalističkog rada i narodna herojka Jugoslavije (up. Mladenović 1979). Jedina žena u sastavu štabova prvih pet proleterskih brigada sredinom 1942. godine (Jorgić Stepanović 2021: 273). Osnivačica je i prva potpredsednica Glavnog odbora AFŽ-a Srbije (Pantelić 2020: 75).

kupljanje odeće, hrane, lekova i sl.) (IAS F: 176, 84). Od juna do avgusta su nastojale da oforme kvartovske odbore (u I, III, IV, VIII i IX kvartu). Pre oslobođenja je, prema Ružinoj proceni, AFŽ brojao oko 350 žena, a odmah posle oslobođenja oko hiljadu (Dudašev Čizmek 1985: 606–607).

Junu 1944. godine postaje kandidatkinja za članstvo u Komunističkoj partiji Jugoslavije: „Sve postavljene zadatke završavala sam savesno i sa ljubavlju. Ideal mi je bio postati član Partije” (IAS F: 176, 84). Jedan od zadataka joj je bio da ubaci letke na mađarskom jeziku preko ograde u konjičku kasarnu na Paličkom putu. Lecima su pozivani mađarski vojnici da se odupru svom rukovodstvu koje ih šalje u uzaludnu pogibiju u borbi sa Crvenom armijom (Dudašev Čizmek 1985: 606).

Ruža postaje komunistkinja 6. avgusta 1944, kada je primljena u Komunističku partiju Jugoslavije. Bila je članica jedinice Mesnog komiteta. Ubrzo nakon toga okupatorska vlast pohapsila je brojne komuniste i komunistkinje. Ruža je bila na meti okupatora, pa se povukla i živela ilegalno, skrivajući se, ali nije napustila grad.

Krajem avgusta 1944. godine Ruža postaje članica ilegalnog NOO u Subotici, a kao predstavnica žena bila je blagajnica i sekretarka Reonskog NOO (IAS F: 176, 84). Septembra 1944. godine prisustvuje sastanku na kom je oformljen Gradski NOO. Sastanak je održan u župnoj zgradi Crkve Sv. Roke kod župnika Blaška Rajića.

Ruža se seća:

- Bila je nedelja. Septembar 1944. godine. Dan topao, sparano, ulice Subotice puste. Sastanak je zakazan u župnoj zgradi Crkve Sv. Roke kod župnika Blaška Rajića u 17 časova. Prema dogovoru trebalo je ući na mala vrata iz sporedne ulice (koja su se jedva primećivala od zelenila), kroz mali park. Ta vrata su služila za ulazak privatnih lica. Bez zvonjenja ili kucanja trebalo je u zakazano vreme neopaženo i nečujno ući u dvorište gde je čekala sestra Blaška Rajića i uvodila pridošlice u prostranu odaju u kojoj se održao zakazani sastanak. Prostorija je bila zamračena debelim zastorima, nešto zbog vrućine, a delom i zbog konspiracije. Pojedinačno, u zakazano vreme, u razmacima od minut-dva pristizali su drugovi: Ladislav Gros, Grgo Skenderović, Grgo Lulić, Slavko Ruski, dr Mihalj Prokeš i ja koja sam stigla među poslednjima. **Blaško Rajić je očigledno bio iznenađen ugledavši me, jer ne samo da sam bila jedina žena koja je došla na sastanak, nego sam bila i najmlađa po godinama od svih prisutnih. Pogledom je tražio pojašnjenje od prisutnih, pozdravljajući se sa mnom. Drugovi su mu objasnili da sam ja provereni pripadnik NOP-a i da nepoverenju nema mesta.**

(Čizmek Dudašev 1985: 607–608, istakla M. B.).

Spomen-ploča na župnoj zgradi,
Beogradski put 52
(dokumentacija ŽSI)

*U ovoj zgradi je 24. septembra 1944. godine održana prva sednica
ilegalnog Gradskog narodnooslobodilačkog odbora.*

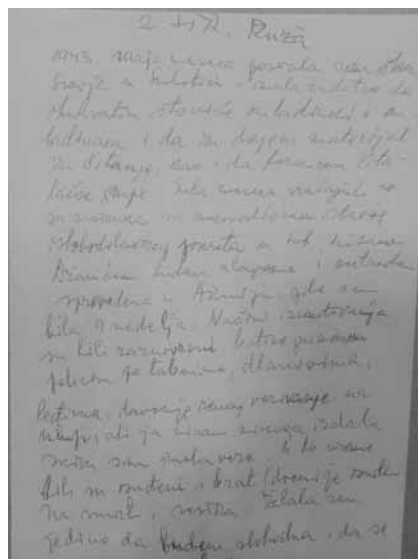
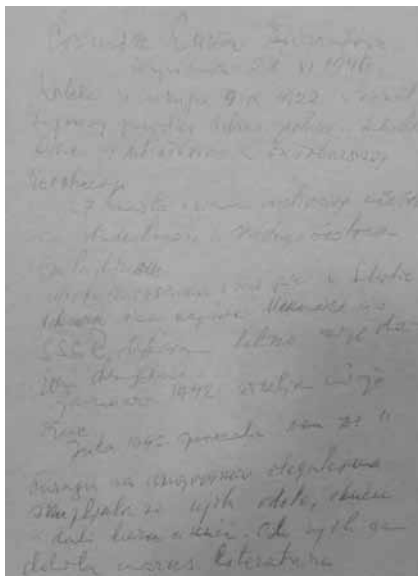
Lik sveštenika Blaška Rajića ponovo se javlja. Deset godina ranije otvoreno je negodovao zbog osnivanja Omladinske sekcije ženskog pokreta u Subotici (1935) (up. deo *Gradanski i radnički ženski pokret u Subotici*). Pri tom je žensko pitanje povezivao sa nacionalnim i nemoralnim. Neprikrivena odbojnost prema ženama uopšte i njihovoj emancipaciji deo su patrijarhalnog diskursa koji je vladao subotičkim prostorom tada. Nije izostala 'iznenađenost' sveštenika na političku i društvenu aktivnost žena, čak i kada su aktivnosti bile antifašističke, usmerene na mir i pomirenje. Toga je Ruža i te kako bila svesna. Pitanje je da li je danas drugačije, ako znamo da se javno antifašističko istupanje žena u javnosti (npr. Žena u crnom) percipira kao nacionalna pretnja.

Ruža je postala članica Mesnog komiteta, a zatim i Sreskog komiteta, gde je bila odgovorna za propagandu (Dudašev Čizmek 1985: 608) i kao sekretarka za jedan od reonskih komiteta u Subotici, za rad AFŽ-a i reonski NOO. Na tom sastanku je, između ostalog, „sastavljen proglas građanima Subotice kojim se pozivaju za nanošenje odlučnog udarca fašizmu i svim domaćim izdajnicima” (Dudašev Čizmek 1985: 609). Proglas je štampan na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku.

Po oslobođenju Subotice oktobra 1944, preuzima rukovodstvo agitacijom i propagandom u Subotici u okvirima Narodnog fronta. U ime žena iz Bačke učestvovala je na Prvoj pokrajinskoj konferenciji AFŽ-a u Novom Sadu (1–2. januar 1945). U svom govoru je istakla „da su i žene Bačke dale veliki doprinos u NOB-u, iako u prostranim bačkim ravnicama to nije bilo nimalo lako. Posle oslobođenja dale su mnogo radnih dana, radeći po bolnicama i na zbrinjavanju dece” (Cvetić 1975: 846).

Pošto je želela da studira prelazi u Beograd (juna 1945) (ne znamo koje studije). Radila je u Ministarstvu trgovine, potom u Jugopetrolu (IAS F: 176, 84).

Svoju rukom pisanu biografiju završava rečenicom: „Partiju volim iznad svega”. Na zasebnoj stranici stoji: „Biografija ispisana u Opštinskom komitetu Savski venac, Beograd, 1970”, a u zaglavlju prve stranice „Biografija napisana 21. 11. 1946”. Potpisuje se kao „profesorica sa službom u Beogradu”.

Rukom pisana biografija Ruže Čizmek Dudašev 21. 11. 1946. (IAS F: 176. 84)

3/ Ruža

Po složenju iz zatvora izgubila sam
partijsku kartu ali nisam prestala
se baviti politikom. Upravo sam
ušla u časopis "Pravda", a prvi put
bila članica redakcije, a prvi put
bila članica redakcije. Upravo sam
ušla u časopis "Pravda", a prvi put
bila članica redakcije, a prvi put
bila članica redakcije.

Tada nisam imala nikakve
odgovornosti, ali sam se bavila
pisanim radom, a prvi put
bila članica redakcije, a prvi put
bila članica redakcije.

Upravo sam ušla u časopis
"Pravda", a prvi put bila članica
redakcije, a prvi put bila članica
redakcije.

5/ Ruža

U blagajni i sekretar računovodstva
osobno osoblje, a prvi put
bila članica redakcije, a prvi put
bila članica redakcije.

Upravo sam ušla u časopis
"Pravda", a prvi put bila članica
redakcije, a prvi put bila članica
redakcije.

Upravo sam ušla u časopis
"Pravda", a prvi put bila članica
redakcije, a prvi put bila članica
redakcije.

4/ Ruža

Upravo sam ušla u časopis
"Pravda", a prvi put bila članica
redakcije, a prvi put bila članica
redakcije.

Upravo sam ušla u časopis
"Pravda", a prvi put bila članica
redakcije, a prvi put bila članica
redakcije.

Upravo sam ušla u časopis
"Pravda", a prvi put bila članica
redakcije, a prvi put bila članica
redakcije.

Eta (Etela) Hedrih Kizur (Etela Hedrich Kizur) (Ridica, 1905 – Novi Sad, 1985)

Rođena je 1905. u Riđici pored Sombora, gde joj je otac Nikola Hedrih (Nikola Hedrich), rodom Subotičanin, radio u mlinu. Majka Ilona (Hedrich, rođ. Meszáros). Kasnije se porodica (sa ukupno devetoro dece) vratila u Suboticu, a 1918. se preselila u Devečer⁵⁰, gde je otac radio kao glavni strojar u mlinu. Ubrzo postaje član radničkog saveta, a starija sestra porotnica Narodnog suda. Stariji brat Karolj Hedrih (Karoly Hedrich) se priključio crvenoarmejcima, pa je zatočen u logoru u Kečkemetu (Kecske-mét), a kasnije je poginuo u Španiji kao borac Internacionalne brigade protiv fašističke vlasti (Kizur 1985: 171)⁵¹.

Kada je mađarska komuna poražena, otac je otpušten sa posla, pa je porodica morala da se iseli iz stana koji je pripadao mlinu. Roditelji su se smestili kod Etinih starijih sestara u Šarvaru (mađ. *Sárvár*) i Tiškevaru (mađ. *Tüskevár*). Eta je ostala sama u Devečeru, sa samo petnaest godina. Izdržavala se šijući po kućama i brinući o mlađem bratu Jožefu (imala je samo šest razreda osnovne škole). Kada je stariji brat Karolj pušten iz logora, kradom je otišao za Suboticu. Uspeo je da 1922. godine organizuje da Eta sa bratom Jožefom i roditeljima prebegne za Suboticu (Kizur 1985: 172).

Eta je prema sopstvenom svedočenju mnogo volela glumu, igru i pesmu i želela je da nauči da svira neki instrument. Zato se sa devetnaest godina učlanila u Nepker i priključila glumačkoj družini Martina Saboa. Ubrzo igra i u amaterskoj družini u Radničkom domu, gde je upoznala budućeg supruga Ištvana Kizura – Pištu⁵² (igrali su zajedno komad „Divlji cvet Đimeša”). On je radio kao kovač u Železničkoj radionici i živio zajedno sa Đurom Pucarom, kasnije narodnim herojem. Venčali su se 27. decembra 1928, a kum im je bio upravo Đuro Pucar.

⁵⁰ Mađ. *Devecser*, Mađarska, županija Vesprem, mađ. *Veszprém*.

⁵¹ Sećanja Ete Hedrih Kizur prvi put su objavljenja 1975. godine u *Híd*-u na mađarskom jeziku, a zabeležila ih je Magda Simin Bošan.

⁵² Ištvan Kizur (Kizur István) (Belo Blato, 1904 – Blagaj, 1942), revolucionar, vođa sindikalnog radničkog pokreta u Subotici, partizan i narodni heroj. Po zanimanju metalski radnik, u Suboticu se doselio 1924. Radio je u Radionici za popravku železničkih kola (današnja fabrika „Bratstvo”). Tokom Drugog svetskog rata borac u okviru Moravskog odreda Trećeg šumadijskog bataljona Druge proletherske brigade. Poginuo je u blizini sela Blagaj, na planini Maglaj. Sahranjen je na Kupreskom partizanskom groblju kao nepoznati borac. Danas osnovna škola i ulica u Subotici nose njegovo ime, a posvećena mu je i bista (Su istorija).

Porodica Kizur 1936. godine

<https://suistorija.wordpress.com/subotica-mozaik-istorije-xx-vek/galerija-likova/licnosti-poznate-i-manje-poznate/kizur-istvan/>. Pristupljeno 24. 10. 2021.

Šestojanuarska diktatura 1929. godine zabranila je delatnost nezavisnih sindikata. Pištu je vlast uhapsila juna te godine, a u novembru je Eta rodila ćerku Joliku. Eta je znala da Pišta i Đura učestvuju u ilegalnom radničkom pokretu. Pišta je oslobođen optužbi i posle šest meseci se vratio kući iz zatvora u Zrenjaninu, ali je izgubio posao na železnici. Eta je sama izdržavala porodicu. Rodila je i drugo dete Stefana (István). Pišta je učestvovao u brizi o deci... „Tako je naučio i šiti, čak vrlo dobro, a vremenom je postao i glavni nabavljač krojačnice” (Kizur 1985: 176).

Porodica Kizur saradivala je sa Lazarom Nešićem, tada berberskim radnikom, kasnije narodnim herojem. (U to vreme je vlast uhapsila Pučara, a Etinog brata Karolja proterala za sva vremena iz Subotice). Po hapšenju Ištvana Kizura, Eta je partijske zadatke dobijala od Nešića. Jedan od njih je bio i prikupljanje priloga za Crvenu pomoć od imućnijih porodica za koje je šila, a novac je predavala lekaru dr Adolfu Singeru. Takođe je prikupljala pomoć u hrani za političke zatvorenike u Mitrovici.

U svojoj krojačkoj radionici okupljala je mlade žene, najčešće iz radničkih porodica, koje je obučavala da rade kao švalje, ali ih i „pridobijala da odlaze u posetu zatvorenim drugovima” – Kata Brear, Margita Đerđ, Marija Varjški, Beba Čebi, Marija Nađ, Margita Tikvicki i druge (Kizur 1985: 177). Polako su se uključivale u „pokret”.

– Isprava su devojke samo prenosile pojedinačne poruke, izvršavale manje zadatke, ali u vreme hapšenja već su bile spremne da učine sve kako

bi olakšale život robijašima (Kizur 1985: 178).

Sakrivale su odbegle zatvorenike, komuniste, skojevce, organizovale njihovo bekstvo u Sovjetski Savez...

Eta je u to vreme tridesetih godine prošlog veka mnogo radila sa ženama u Radničkom domu i u Podružnici kućnih pomoćnica. O svom učestvovanju na osnivačkoj skupštini Omladinske sekcije ženskog pokreta (decembra 1935) kaže:

- U Radničkom domu žene su slušale predavanja o zdravstvu, vaspitanju dece, itd., a kada je u gradu organizovan ženski pokret, sindikalne podružnice su me delegirale u upravu pokreta. Mada su tada u ženskom pokretu učestvovala i žene građanskog porekla, posao je vrlo lepo napredovao [...] Osnivačka skupština ženskog pokreta predstavljala je ujedno i snažnu manifestaciju za mir. Velika dvorana Gradske kuće bila je dupke puna (Kizur 1985: 179).

Kada je Ištvan Kizur 1936. godine osuđen na tri godine robije, Eta se preselila u Beograd sa Margitom Tikvicki, gde je Pišta bio na robiji, a po savetu dr Kate Poljaković koja ju je preporučila kao švalju (Kizur 1985: 182).

Po zadatku partije 1941. godine je prešla u Banat. Aktivno je učestvovala u Narodnooslobodilačkom pokretu, o čemu nažalost nema sačuvanih podataka. Posle oslobođenja se vratila u Suboticu i bila je veoma aktivna u radu AFŽ-a. Naročito je radila na opismenjavanju žena i u čitalačkim grupama. 26. jula 1945. u Subotici se formirao Okružni narodnooslobodilački odbor, a Eta je bila njegova članica (*Hrvatska riječ* 2015). 18. aprila 1948. godine afežeovke su je izabrale za potpredsednicu Pokrajinskog odbora na konferenciji u Novom Sadu. Iste godine se preselila u Novi Sad. Posebno se angažovala na zbrinjavanju ratne siročadi i osnivanju ustanova za brigu o majci i detetu. Bila je vrlo aktivna u radničkim amaterskim kulturno-umetničkim društvima. Aktivistkinje su je izabrale i za članicu Izvršnog odbora Centralnog odbora AFŽ-a Jugoslavije. Posle odlaska Gizele Sabo⁵³ na drugu dužnost, preuzela je uredništvo časopisa *Dolgozó Nő* (Stojaković 2012: 189).

Umrla je 23. juna 1985. u Novom Sadu.

.....
⁵³ Gizela Sabo (Szábo Gizella) (Nagyvárd, Rumunija, 1926 – Novi Sad, 2016), učesnica NOP-a, novinarka i dopisnica *Slobodne Vojvodine* i *Magyar Szó*-a, glavna urednica novina *Dolgozó Nő*. Bila je i poslanica Skupštine Srbije, Ustavne komisije, a angažovala se i za zdravstvenu zaštitu žena. Dobitnica je priznanja Orden rada sa srebrnim vencem, nagrade za životno delo „Svetozar Marković Toza” i mnogih drugih (Stojaković 2012: 192).

Zapisnik
Spreman dana 5. II 1946.
Gradaškog AFŽ-a
Imena sud:
Omarčević: Klara Senčević
Suković J.: Dragica Senčević
Vuković J.: Ljiljana Senčević
Ljubić J.: Julijana Senčević
Matić V.: Jelisaveta Senčević
Balazović: Marija Senčević
Belić J.: Jelisaveta Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević
Klauniger: Marija Senčević

Prvi list zapisnika subotičkog AFŽ-a 4. 2. 1946.
(IAS F: 78)

Anka Kmezić Dubajić (Suvaja, Hrvatska, 1919 – ?, ?)

Rođena je u seljačkoj porodici 4. novembra 1919. u selu Suvaji, opština Srb, srez Donji Lapac, Hrvatska. Roditelji su joj kolonizovani u Žednik. Tu je završila osnovnu školu, a u Subotici je pohađala gimnaziju i Trgovačku akademiju. Godine 1938. otišla je u Beograd na studije na Ekonomsko-komercijalnu visoku školu (EKVŠ) (IAS F: 176, 84).

Već u drugom razredu Trgovačke akademije se priključila radničkom pokretu – u SKOJ je primljena 1937, a u Komunističku partiju Jugoslavije februara 1940. Između dva svetska rata bila je angažovana na raznim zadacima u revolucionarnom pokretu, najviše među srednjoškolskom i seoskom omladinom u Žedniku i Subotici. Pred Drugi svetski rat postala je članica SKOJ-a za severnu Bačku (Stojaković 2012: 190). Zajedno sa Bosom Milićević, drugaricom iz Žednika, učestvovala je u decembarskim demonstracijama u Beogradu. U oproštajnom govoru na Bosinoj sahrani „osudila je krvavi režim Cvetković-Maček”. Zbog toga ju je vlast uhapsila i osudila na dvadeset dana zatvora. Krajem 1940. godine su je ponovo uhapsili i isledivali u novosadskoj policiji zbog sumnje da je prenosila ilegalni materijal iz Novog Sada u Suboticu i Žednik. Odlučno je negirala optužbe i posle nekoliko dana mučenja otpustili su je iz zatvora (IAS F: 176, 84).

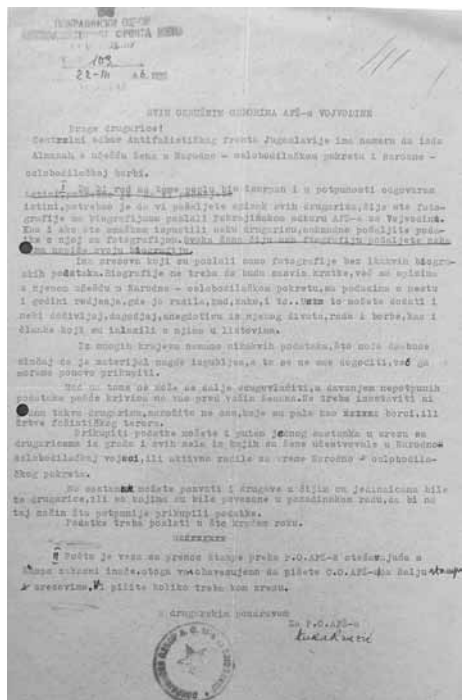
Tri dana po napadu nacističke Nemačke na Jugoslaviju okupatori su je proterali kao kolonistkinju u Liku (Cvetić 1975: 836), ali se nakon nekoliko nedelja vratila za Beograd. Tu je učestvovala u akcijama paljenja fašističkih novina, cepanja izlepljenih oglasa i naredbi nacističkih vlasti, prikupljala je priloge za Narodnooslobodilački pokret i organizovala omladinu u antifašistički pokret. U septembru 1941. policija je otkrila njene aktivnosti

Anka Kmezić Dugajić,
(Cvetić 1975: 836).

pa je Anka prešla u Šumadijski partizanski odred sa zaduženjem da radi na terenu Aranđelovca. Nakon prve neprijateljske ofanzive se, po odluci Komunističke partije Jugoslavije, vratila u Beograd, a potom je otišla kod rodbine u Banatsko Aleksandrovo. Tu je nastavila da radi u skojevskoj organizaciji, kao i u Banatskom Dvoru (IAS F: 176, 84).

U Banatskom Dvoru je među uhapšenim antifašistima i antifašistkinjama bila i Anka. Pet nedelja je trajala surova tortura gestapovca Špilera nad Ankom. Iz zatvora je izašla u martu 1943. Tada se priključila Severnobanatskom partizanskom odredu, sa kojim se u oktobru iste godine prebacila u Srem (IAS F: 176, 84). U Prvom sremskom odredu je najpre bila sekretarka SKOJ-a, a potom i zamenica komesara čete. U novembru 1943. godine je ranjena u obe noge. Nadalje je radila kao politička radnica na terenu Rumskog sreza, a učestvovala je i u partijskom radu među ženama – bila je članica, a od proleća 1944. sekretarka Sreskog komiteta KPJ za Srez rumski (Cvetić 1975: 836).

Dopis Anke Kmezić o Almanahu (AV F: 338. 3)

Po oslobođenju Subotice u oktobru 1944, postavljena je za organizacionu sekretarku Mesnog komiteta KPJ za Suboticu i Okružnog komiteta

KPJ za Suboticu (IAS F: 176, 84). Bila je članica AFŽ-a u Subotici, predse-
davala je prvom Okružnom konferencijom 8. marta 1945. godine (Dubaj-
ić 1984b: 507). Afežeovke su je birale za sekretarku Pokrajinskog odbora
AFŽ-a Vojvodine 1946. godine (Stojaković 2012: 190).

Krajem 1945. godine Komunistička partija Jugoslavije ju je premestila
da radi u pokrajinskom partijskom rukovodstvu u Novom Sadu. Bila je
članica Biroa Okružnog komiteta KPJ za Vojvodinu (IAS F: 176, 84), čla-
nica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije i narodna poslanica
(Cvetić 1975: 836).

Za ratne i poratne zasluge rukovodstvo Socijalističke Federativne Re-
publike Jugoslavije ju je odlikovalo Ordenom bratstva i jedinstva II reda i
Ordenom Crvene zvezde I reda (IAS F: 176, 84). Primila je i Partizansku
spomenicu 1941. (Cvetić 1975: 836).

Bila je članica Saveta SR Srbije. Ratna je invalidkinja. Kao penzionerka
živela je u Beogradu (IAS F: 176, 84).

Orden zasluga za narod sa srebrnom zvezdom
(dokumentacija ŽSI)

Draginja Lendvai (Zagreb, 5. oktobar 1914 – ?, ?)

O životu Draginje Lendvai raspoložemo podacima koje čuva subotički Arhiv (IAS F: 176, 84, F: 78). U pitanju su biografija koju je rukom pisala sama Draginja 1963. godine, jedna kratka zabeleška iz 1965, zatim izjava Jelisavete Ninkov o njoj (Novi Sad, 1965. godine) nepoznatim povodom i kratka biografija koje su sačinile afežeovke (Prilog 14).

O svom školovanju i životu u Zagrebu Draginja piše da je završila četiri razreda srednje škole, daktilografski i knjigovodstveni kurs. Od 1933. godine bila je članica URS-a u Zagrebu i Podružnice privatnih nameštenika. Sa Lajčom Lendvaiem venčala se 1934. godine.

Članovi njene porodice su stradali zbog širenja levičarskih ideja, a ona je stalno bila pod prismotrom policije. Zato se sa porodicom preselila u Suboticu 1936, gde je nastavila svoje aktivnosti – bila je sekretarka Podružnice privatnih nameštenika, kasnije u upravnom odboru sa Lolom Vol do zabrane URS-ovih sindikata (IAS F 176. 84).

Simin (1984: 474) je zabeležila da je Draginja delovala kao skojevka u aktivu kojim je rukovodila Marica Gros. Draginja svedoči o organizovanju žena u Subotici na početku rata. Iznosi podatke i o tome kako ju je Lola Vol primila u SKOJ:

- 22. juna 1941. iznenada mi pre podne iz kancelarije dotrčala kući Lola, a ja sam je dočekala uzbuđena, jer to jutro su Nemci napali SSSR. Ona je takođe bila uzbuđena i rekla je: „Sada znamo šta nam je raditi”. Pozvala me je na sastanak koji je održan 2–3 dana posle. Ona me je odvela u Halaške vinograde u kuću Sarić Irene (?), gde je krila Prčić Gizu, Mirković (?) Maricu, Vuković Lujzu. Lola je govorila o političkoj situaciji, oformila grupu i mene postavila na čelo. Naš zadatak: da se upoznamo sa događajima, da ih tumačimo, da širimo letke, da prikupljamo materijalnu pomoć, govorilo se o sanitetskim kursevima, da organizujemo grupe sa simpatizerima. U mojoj grupi je Klara, Rudinski Ruža i Kuntić Ana kojima sam davala letke i dobivala novčanu pomoć.

Pošto se Draginja razbolela krajem jula 1941, u grupi ju je zamenila Marica Gros, subotička partizanka (IAS F 176, 84). Draginja i suprug Lajčo su prikupljali i čuvali odeću za vojnike i vojnkinje (Simin 1984: 473).

Sredinom septembra 1941. godine okupatorske vlasti su uhapsile Draginju, ali su je zbog bolesti posle saslušanja pustili. Posle tri nedelje su je ponovo uhapsili i zatvorili u Žutu kuću. Draginja je u to vreme bila trudna,

a islednici batinaši su je toliko tukli da je izgubila dete (Simin 1984: 480). Zatim su je smestili i ispitivali u zatvoru u Gradskoj kući. Uхватili su i zatvorili i Draginjinog supruga Lajča, pa su ih oboje 1. novembra prebacili u zatvor preko puta bolnice u Subotici. „Nismo se slobodno kretali, već smo u WC išli pod stražom.” 13. novembra 1941. godine su ih ponovo prebacili u drugi zatvor kod Suda. Na suđenju, održanom 10. marta 1942, Draginja je dobila osam meseci zatvora „zbog dela protiv države i društvenog poretka” (IAS F 176, 84). Ne govori nijednu reč o mučenjima i torturama koje je pretrpela.

Godine rata Draginja je provela u strahu, strepnji i neizvesnosti. Sve doči da je čitava njena porodica bila u partizanskom pokretu – majka, dva brata i sestra. Podrška porodice nije izostala, pa su se svi međusobno ispomagali po Draginjinom izlasku iz zatvora (15. juna 1942). Aprila 1943. suprug Lajčo Lendvai je osuđen na osam meseci zatvora. Draginja nije bila sama. Tokom rata rodila je dvoje dece. Sve vreme je bila pod prismotrom policije i imala je ograničeno kretanje. Zato se krila na Kelebiji i u Tavan-kutu kod suprugove rodbine. Pretnje i strah za život dece nisu je odvratili od pokreta otpora. Pre oslobođenja ponovo se angažovala i povezala sa partizanskim odredom, sa Marijom Stilinović.

Postala je članica Saveza komunista 1946. godine. Posle oslobođenja, Draginja je učestvovala u radu AFŽ-a u Subotici. Bila je članica sekretarijata Gradskog odbora AFŽ-a u Subotici, a od 1947. je rukovodila kulturno-političkom sekcijom i porodilištem „Udarnik” u Subotici. Predavala je na večernjim partijskim kursevima i bila je članica Biroa (IAS F 78). Povodom *Almanaha žena Jugoslavije u Narodnooslobodilačkoj borbi*, koji je pripremao Centralni odbor AFŽ Jugoslavije, Draginja je napisala biografiju Lole Vol (up. Laura Lola Vol Vinkler u ovoj knjizi).

Nema podataka o daljem životu i radu Draginje Lendvai.

Sofija Malušev Spahić (Subotica, 1905 – Subotica, 1987)

Otac Aleksandar Malušev (Malusev Sándor), trgovački posrednik, majka Terezija, rođ. Krnajski (Malusev Sandorné, Kernyüzski Lazárev Teréz), seljanka. Imala je četiri brata i jednu sestru. Porodica je bila izuzetno siromašna, živela je nesnošljivo, jer je otac bio alkoholičar koji nije vodio brigu o svojoj porodici, pa se „često gladovalo” (IAS F 176, 85).

Završila je četiri razreda osnovne škole u Subotici (sa odličnim uspehom 1915). Sofija priča kako je preživljavala za vreme Prvog svetskog rata:

- Za vreme rata živela sam kao besprizorno, išla sam kod vojske po hranu i prodavala sam razne sitnice: karte sa slikama, papir za pisanje, razne pobožne brošure, tako učeći školu. Krećući se u lošoj sredini dece uličara upoznala sam težinu života. Kao dete nisam imala nikakvih radosti (IAS F 176, 85).

Sofija je bila radnica. Godine 1922. zaposlila se kao prodavačica u veleprodaji duvana u Subotici, posle šest meseci prešla je na posao magacionarke, a kasnije je radila i kao nabavljačica. Pošto je radila sa velikim svotama gotovog novca, 1923. ju je gazda naučio jednoobraznom trgovačkom knjigovodstvu (IAS F: 176, 85).

Godine 1924. venčala se sa Svetozarem Spahićem, stolarskim radnikom iz subotičke fabrike „Forum d.d.”. Kada je fabrika pala pod stečaj, otpustila je radnike među kojima je i Sofijin suprug. Sofija je radila u trafikama kod železničke stanice kako bi izdržavala porodicu. Godine 1926. je rodila ćerku Zoru (kasnije se suprug zaposlio u železničkoj radionici vagona u Subotici) (IAS F: 176, 85).

Pre Drugog svetskog rata bila je aktivna u sindikalnom i radničkom pokretu u Subotici. Učestvovala je u pripremama i organizovanju štrajkova, zbrinjavanju komunista i komunistkinja u zatvorima i prikupljanju „Crvene pomoći” (Stojaković 2012: 192), kao i pomoći borcima/kinjama u Španskom građanskom ratu. Godine 1929. otvorilo se obdanište za radničku decu u okviru Radničke samopomoći, gde je radila i Sofija (Dubajić 1984a: 452).

Mlađi brat Cvetko i sestra Pava su se priključili radničkom pokretu (1930) i preko njih se Sofija upoznala sa radom i ciljevima Komunističke partije Jugoslavije. Kada je vlast uhapsila sestru Pavu zbog političkog delovanja (1931), Sofija joj je u zatvor nosila hranu. Tada je prvi put primila Crvenu pomoć od Ruže Gros, sa kojom se ubrzo sprijateljila (IAS F: 176, 85).

Po sestrinom izlasku iz zatvora 1935. godine Sofija se upoznala sa grupom beogradskih i subotičkih studenata i postala je veza između njih za Crvenu pomoć. Sofija je bila feministkinja i pripadala je ženskom pokretu. U razdoblju između dva rata pisala je novinske članke pod pseudonimima: u Radničkom sportskom listu *Žena i sport* pod imenom Nada Jovanović, u časopisu na mađarskom jeziku *Tovább* pod imenom Apro Roži, a u *Ženi danas* štampane su joj dve priče „Razgovori” i „Bireškinja Borča” pod imenom Sofija Mijatović (IAS F 176, 85).

Pred sam rat živela je u Zagrebu dve godine pošto joj je suprug radio u fabrici vagona. Tamo je bila članica Društva za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava:

- U Zagrebu sam bila član Društva za prosvetu žena, tu sam na dan Lenjinove komemoracije 1941. u živim novinama čitala svoj članak „Domaćica”. Iste večeri upala je policija u prostorije Društva i tražila one koji su čitali svoje članke, ali su predsednica Slavica Orgizović i sekretarka Deša Vernić rekle da su predavači otišli i obe su to večer bile uhapšene. Kad sam videla da će njih uhapsiti, ustala sam da se javim, ali me je Magda Terek, profesor – obešena u Zagrebu 1941. godine, u tome sprečila i rekla je da je to stvar rukovodstva i da je ovako bolje. Sutradan je došla Deša kod mene i rekla mi da ako me policija zove da kažem da sam čitala članak kako se sprema hrana od krompira.
- Kada je izbio rat, sa ulaskom okupatora Društvo je prestalo sa radom o čemu me je obavestila Deša Vernić, profesor u Zagrebu, i rekla ako budem šta trebala da će me obavestiti (IAS F 176, 85).

Jula 1941. godine okupatorska vlast je odvela Sofiju, zajedno sa suprugom i ćerkom, u logor Čaprag kraj Siska, odakle su je vratili nazad u Srbiju. Suprug Svetozar je uspeo da se zaposli u Fabrici vagona u Kraljevu, ali su ga Nemci streljali u odmazdi zajedno sa mnogo hiljada kraljevačkih radnika i radnica decembra 1941. godine (IAS F 176, 85).

Sofija je saznala da ju je neko prijavio kod Gestapoa i sa petnaestogodišnjom ćerkom je bežala iz mesta u mesto: Mataruška banja, Čačak, Svilajnac... Uspela je, da se posle bombardovanja Leskovca (6. septembar 1944), prebaci na slobodnu teritoriju i priključi partizanskim jedinicama (Simin 1983: 8). Ćerka je otišla u sanitetsku školu u Sušane, a Sofija je od partizanskog pokreta dobila raspored za Narodni odbor Prekopčelica, srez Bojnik (IAS F 176, 85).

Na svoju molbu, u novembru 1944. godine se vratila u Suboticu. Tu je učestvovala u organizovanju i učvršćivanju organizacija AFŽ-a za subotič-

ki region. Imala je brojne funkcije i zaduženja: bila je predsednica AFŽ-a za Okrug Subotica, sekretarka Okružnog komiteta, predsednica AFŽ-a za grad Suboticu, sekretarka AFŽ-a za Suboticu, članica Glavnog odbora AFŽ-a za Suboticu. Za članicu Pokrajinskog odbora AFŽ-a Vojvodina su je izabrale 1946, a bila je i instruktorka Glavnog odbora AFŽ-a za Srbiju.

Kao afežeovka je saradivala sa časopisima na mađarskom jeziku: *Dolgozó Nő, Híd, Magzar Szó*. Posebno je bila angažovana u osnivanju domova za decu i starije osobe. Bila je upravnica Doma za stare i penzionere u Subotici.

Posle gašenja AFŽ-a, izvesno vreme je bila predsednica Sekcije žena zadrugarki (1954) (Stojaković 2012: 192) za Suboticu i članica Izvršnog odbora žena zadrugarki za Srbiju.

Bosiljka Bosa Milićević (Ulcinj, Kraljevina Crna Gora, 1917 – Beograd, 1940)

Posle završetka Prvog svetskog rata porodica Milićević se preselila iz Ulcinja u Crnoj Gori u selo Novi Žednik, kod Subotice, gde su roditelji kao kolonisti dobili zemlju. Osnovnu školu Bosa je završila u Novom Žedniku, a niže razrede gimnazije i Trgovačku akademiju u Subotici (1935) (Lambić 2021).

Kuća Bose Milićević u Novom Žedniku
u Ulici Bose Milićević

Spomen-ploča na kući

(dokumentacija ŽSI)

Već kao učenica Trgovačke akademije angažovala se politički i priključila se revolucionarnom omladinskom pokretu. Zbog toga nije mogla, posle završetka školovanja, da se zaposli u Subotici pa je tokom četiri godine (1935–1939) bila veoma aktivna u radu ilegalnih komunističkih grupa koje su delovale u Novom Žedniku i okolnim selima. Učestvovala je i u svim akcijama koje je vodila mesna organizacija ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, u kulturnim i sportskim priredbama, prikupljanju pomoći za

političke robijaše-komuniste u zatvoru u Sremskoj Mitrovici, kao i u prikupljanju pomoći za učesnike/ce Španskog građanskog rata, zatvorene po logorima u Francuskoj i dr. (Lambić 2021).

Kasnije je upisala Ekonomsko-komercijalnu visoku školu u Zagrebu, a 1939. godine je prešla u Beograd i nastavila studije na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi (danas Ekonomski fakultet). Za vreme studija bila je aktivistkinja revolucionarnog studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu, zbog čega je primljena u članstvo Komunističke partije Jugoslavije (Lambić 2021).

Učestvovala je 14. decembra 1939. godine na studentskim demonstracijama u Beogradu protiv vlade Cvetković-Maček (zbog gušenja političkih sloboda, sve brutalnijeg policijskog režima i političke orijentacije ka imperijalizmu i pretećem fašizmu, a istovremeno sve težem ekonomskom položaju radničke klase i seljaštva) (Dubajić 1984a: 467). Pozivajući i žene u borbu protiv vlade Cvetković-Maček, u jednom od letaka se, između ostalog, kaže:

Radne žene! Majke, sestre i kćeri!

Borba protiv vašeg ropstva, za sveta materinska prava, za živote vaših milih, neodvojiva je od borbe radnog naroda. Ne patite ćutke, već ustani- te zajedno sa radnim narodom protiv onih koji vas i vašu decu bacaju u bedu, a vaše živote hoće da bace u ratni požar.

(Perišić 1975b: 85)

Demonstracije su organizovali Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju i Mesni komitet Komunističke partije Jugoslavije za Beograd. Oko 5.000 osoba je demonstriralo, a među njima i brojne žene – radnice, studentkinje, nameštenice. Došle su organizovano iz čitave Kraljevine, u grupama, po preduzećima, strukama ili organizacijama. Žandari su pucali na demonstrante i demonstrantkinje i ranili više njih. Među ranjenima je bila i Bosa Milićević. Pogodili su je u obe noge dum-dum mecima. Ležala je u Opštoj državnoj bolnici u Beogradu. Podlegla je ranama 19. februara 1940. godine (Perišić 1975b: 85).

Požrtvovanost i hrabrost Bose postale su uzor saborkinjama, drugaricama, koleginicama. One pamte Bosu. Govor predstavnice Udruženja studentkinja na opštem studentskom zboru, januara 1940. godine svedoči o Bosinoj žrtvi:

Mi studentkinje Beogradskog univerziteta, koje smo uvek zajedno sa našim drugovima i svom ostalom omladinom pomagale borbu radnog naroda, i danas više nego ikada stojimo nepokolebljivo i čvrsto rešene da u toj odlučnoj borbi damo sve od sebe. Kada je 14-og decembra radni narod

Beograda izašao na ulicu i digao svoj glas protiv rata, protiv ratnog terora i skupoće, za hleb i slobodu, mi smo te krvave večeri, rame uz rame sa radničkom i ostalom omladinom, stale na stranu radnog naroda, prolivale svoju krv, ne žaleći svoje živote kada su u pitanju njegovi interesi. Te večeri herojski se borila naša drugarica Bosa Milićević. Nalazeći se u vatri kuršuma, pogođena dum-dum metkom, pala je razmrskanih nogu. Oblivena krvlju, izmučena strašnim bolovima, ona nije klonula. Iz njenih grudi nije se oteo nijedan jauk, i ne žaleći sebe ona je teško ranjena hrabrila druge i drugarice oko sebe. Herojsko držanje naše drugarice Bose ulazi u red svetlih primera iz borbe žena celoga sveta za stvar slobode radnog naroda. Naša drugarica Bosa dokazala je kako umeju žene da se bore, kako mogu da dadu i svoj život kada je u pitanju srećniji i bolji život omladine i radnog naroda. Ponosne na našu drugaricu Bosu, mi ćemo i dalje rame uz rame s našim drugovima i čitavim narodom, kroz vatru kuršuma i lokve krvi, koračati napred uzdignuta čela, u borbi za svoja narodna i omladinska prava.

U toj borbi mi ćemo uspjeti. Naše jedinstvo, naša odlučnost i naša nepokolebljiva vera u pravednost naše borbe, čvrsta je garancija našega uspeha.

DA ŽIVI BORBA OMLADINE ZA NARODNA I OMLADINSKA PRAVA!

DA ŽIVI JEDINSTVO OMLADINE U BORBI PROTIV IMPERIJALISTIČKOG RATA!

(Perišić 1975a: 50)

Akcioni odbor stručnih studentskih udruženja organizovao je ispraćaj Bosinih posmrtnih ostataka iz Beograda za Žednik, uz prisustvo brojnih studenata/kinja, građana/ki i napredne omladine. U ime omladine Žednika nad grobom su se od Bose oprostili Anka Dubajić-Kmezić i studenti Branko Popović i Đoka Ivanović (Perišić 1975b: 87).

Sahranjena je 21. februara u Žedniku.

Grobnica Bose Milićević u Novom Žedniku (dokumentacija ŽSI)

Danas osnovna škola u Novom Žedniku nosi njeno ime, kao i Srednja ekonomska škola u Subotici (nekadašnja Trgovačka akademija).

Spomenik Bose Milićević u dvorištu O.Š. „Bosa Milićević“ u Novom Žedniku (dokumentacija ŽSI)

Ida Sabo (Szabó Ida) (Pečuj, 1915 – Novi Sad, 2016)

Rođena je u Mađarskoj, u siromašnoj radničkoj porodici. Otac Bela (Szabó Béla) (radnik na železnici) je poginuo u Prvom svetskom ratu, pa se majka Ana Sabo (Szabó Anna) s decom 1917. godine preselila iz Pečuja kod svojih roditelja u Suboticu.

Ida Sabo, 2014. (autor Branko Lučić)

Brat Geza (Szabó Géza) (1907–1941), član Komunističke partije, bio joj je veliki uzor. Suprug Janoš Kovač (Kovács János) nastradao je u Drugom svetskom ratu (1945). Iz braka sa grčkim komunistom Filoksisom Filom Kozmidisom ima dve ćerke, danas univerzitetske profesorice, Uraniju i Anu, i šestoro unučadi.

Zbog nemaštine je sa trinaest godina napustila gimnaziju i zaposlila se u tekstilnoj fabrici „Merkur”, a ubrzo i u Fišerovoj štampariji (gde su štampana glasila *Híd* i *Népszava*) (Bašaragin 2020: 29).

U Subotici se 1934. godine priključila SKOJ-u, a prethodno se pridružila radničkom pokretu (1933). Tokom 1935, 1936. i 1937. veoma se angažovala na širenju novih ideja i puno vremena je provodila u selima oko Subotice (Tavankut, Ljutovo, Stara Moravica, Čantavir) pridobijajući seoski proleterijat za te ideje. Organizovala je kružooke, političke zborove,

leteće biblioteke i čitalačke grupe na kojima su čitana dela levičarskih i klasičnih pisaca. Zbog nedostatka novca često je do Tavankuta, udaljenog dvadesetak kilometara od Subotice, išla peške (Bašaragin 2020: 29).

U tom periodu redovno je posećivala brata Gezu i supruga Janoša, osuđenih zbog svojih političkih i sindikalnih stavova na dve godine robije u zatvoru u Sremskoj Mitrovici.

Kao organizatorica štrajkova i drugih aktivnosti ostala je bez posla, pretilo joj je hapšenje, pa je početkom 1937. pobjegla u Sloveniju, gde joj suprug služio vojni rok. Tamo se upoznala i saradivala sa komunistima Francom Leskovšekom, Pepcom Kardelj i Edvardom Kardeljom, Angelcom Ocepekcom, Borisom Kidričem, a 1939. godine postala je članica Komunističke partije (Belić i Savić 2019).

Po izbijanju Drugog svetskog rata bila je jedna od organizatora/ki pozivanja ustanka protiv okupatorske vlasti (1941), a poznata je po raznim pseudonimima: Vera, Malecna, Francka. Ubrzo su je okupatori uhapsili u Ljubljani (1942) i poslali u italijanski koncentracioni logor Gonars kod Palmanove, Italija, gde je ostala do propasti Musolinijevog režima. Po povratku u Sloveniju pridružila se partizanskom pokretu, NOB-u i učestvovala je u radu KPJ Slovenije (Belić i Savić 2019).

Ida je do kraja verovala u društvo jednakih, ravnopravnih, humanih i solidarnih, ostala je verna svojim idealima. U intervjuu za svoj 101. rođendan osvrnula se na svoj život, a otkrila je da bi se i nadalje borila za mir i slobodu:

Ovih mojih dosadašnjih stotinu i jedna neverovatno su brzo prošle. Bio je to, nemam dileme, lep i bogat život, ne materijalno bogat, ali to mi nikad nije ni bilo bitno. Važno je da sam se osećala ispunjeno i da sam znala zašto živim. Uvek mi se činilo da još imam puno toga bitnog napraviti. Da sam malo mlađa i zdravija, i danas bih se borila.

Mojoj generaciji baš ništa nije bilo poklonjeno, u to se doba baš ništa nije podrazumevalo. Sve smo morali stvoriti sami. Od najbanalnijih stvari pa dalje. Kad se rodiš usred Prvog svetskog rata, a tek što se zadojčijiš već si u šumi usred Drugog svetskog rata, u partizanima, pa dođe vreme mira i siromašne zemlje koju je trebalo graditi, život ti je stalna borba. Ni kasnije ta borba ne prestaje.

(Ida Sabo 2016, u Malešević 2016)

Posle rata se vratila u Vojvodinu i postala je akterka političkog života kao članica OK KP Subotice, sekretarka Sreskog komiteta KP Sente, poverenica za socijalnu politiku i zdravstvo u Glavnom izvršnom odboru

Vojvodine, članica PK SK Vojvodine, članica SK Srbije, poslanica u Republičkoj i Saveznoj skupštini, potpredsednica Skupštine AP Vojvodine, potpredsednica SUBNOR-a Vojvodine, predsednica Antifašističkog fronta žena AP Vojvodine, članica Predsedništva SFRJ, članica Saveta Federacije, itd. (Bašaragin 2020: 30).

U okviru aktivnosti AFŽ-a zalagala se za ravnopravnost žena i muškaraca, za poboljšanje položaja žena, naročito kroz njihovo opismenjavanje i obrazovanje. Tokom 90-tih godina Ida Sabo je energično i iskreno učestvovala u društvenim i političkim zbivanjima: zalagala se za poštovanje rezultata demokratskih izbora, prava AP Vojvodine na autonomiju, govorila je na javnim tribinama i razgovorima, iskazujući nezadovoljstvo zbog bujanja nacionalizma. Dosledno je branila prava žena i bavila se zaštitom životinja, zbog čega je skoro završila u zatvoru (Belić i Savić 2019).

U 21. veku svesno je podsećala na borbu protiv fašizma:

Mnogo znoja i krvi smo prolili da pobedimo fašizam, a potom izgradimo bolje društvo. Srbija je bila siromašna seljačka i neuka država, a naš zadatak je bio da je pretvorimo u radničku i obrazujemo, izgradimo porušene gradove i sela, ali i nove. Sve smo uspevali jer smo bili jedinstveni, a ne kao danas kad svako vuče na svoju stranu. Mi se jesmo odricali, ali smo ipak bili srećni i zadovoljni jer to nije bilo uzalud. Srcem se radilo, lopatom gradilo, grabilo se znanje i iskustvo od onih koji su ga imali.

Seljaci i radnici su želeli da uče i daju svoj doprinos, niko ih nije terao. Mnogo je siromaštva bilo, ratni drugovi su mi donosili po parče namanog hleba. Delili su ono što su i sami jeli, ali se išlo ka boljem. Danas toga nema, kao ni jedinstvenih sindikata i pokreta, niko nije spreman da se odriče za druge, a bez toga ni celom društvu ne može biti bolje.

Ida Sabo 2014)

Ida je bila predsednica Pokrajinskog odbora sindikata tekstilnih, kožarskih radnika za Vojvodinu, članica Centralnog komiteta SKS i Pokrajinskog komiteta SKS za Vojvodinu, članica predsedništava Centralnog i Republičkog odbora sindikata tekstilno-kožarskih i gumarskih radnika/ca Jugoslavije, Pokrajinskog odbora Saveza boraca za Vojvodinu i članica Republičkog i Pokrajinskog odbora Saveza ženskih društava.

Ida Sabo u Skupštini AP Vojvodine 1973. godine
(autor Branko Lučić)

Penzionisala se 1983. sa pedeset dve godine radnog staža. Primila je brojna odlikovanja od rukovodstva SFRJ: Partizansku spomenicu 1941. godine, Orden za hrabrost, Orden junaka socijalističkog rada, Orden zasluga za narod sa zlatnom zvezdom, Orden bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem, Orden Republike sa srebrnim vencem, Orden zasluga za narod II reda i ostala domaća i strana odlikovanja (Stojaković 2012: 192).

Edita Špicer Hajzler (Edita Spitzer Heisler) (Subotica, 1925 – Izrael, ?)

Potiče iz zanatlijske porodice. Roditelji su bili pobožni Jevreji i držali su krznarsku radnju Špicer (Spitzer). Imala je tri godine stariju sestru Katu koja je snažno uticala na nju. Sa petnaest godina (1940) je primljena u skojevski aktiv u Subotici.

Reklama za zanatsko-krznarsku radnju Špicer (IAS F: 180)

Završila je četiri razreda gimnazije, a na zahtev roditelja izučavala je krznarski zanat i radila u radionici gde se farbalo krzno. Vrlo rano se angažovala u KEN-u, organizaciji levičarske jevrejske omladine, koja se nalazila u zgradi Jevrejske opštine. Tamo se okupljalo dvestotinak mladih. Organizovali/e su diskusiona popodneva, sportske i kulturne priredbe, pozorišne predstave, uređivali zidne novine i časopise (Hajzler 1985: 490). Omladinke su se, pored jevrejske istorije i kulture, upoznavale i sa delima klasika marksizma i sa levičarskom, često zabranjenom, literaturom. Rešenje jevrejskog pitanja, o čemu se najviše diskutovalo, povezivalo se sa borbom radničke klase protiv eksploatacije, a za pravednije ekonomske i društvene odnose. Ideje i shvatanja koja su se tu iskristalisala usmerila su mnoge omladinke na ilegalni rad u okviru Komunističke partije Jugoslavije, na aktivnost u sindikalnim organizacijama, ženskom pokretu i drugim organizacijama (Vajs 1958: 150).

O KEN-u Edita kaže:

- Najveći broj mladih je prvenstveno interesovalo pitanje kako se može stati na kraj većitom proganjanju Jevreja – ostvarenjem jedne jevrejske države ili uspostavljanjem jednog takvog pravednog društvenog poret-

ka u kome će biti onemogućeno bilo kakvo proganjanje ili izrabljivanje ljudi. Naravno, ove mlade ljude je interesovalo ukidanje socijalnih nepravdi (Hajzler 1985: 490).

KEN je 1940. godine oformio redakciju čiji je zadatak bio da te godine organizuje uređivanje časopisa jugoslovenske jevrejske omladine. Pod uticajem člana mesnog komiteta SKOJ-a (Konstantina Lakenbaha) čitava se redakcija priključila SKOJ-u, pa i Edita. Redakcija na taj način prerasta u skojevski aktiv. Njegov zadatak je bio „da vaspitava svoje članove i da ih pripremi za borbu” (Hajzler 1985: 491), te da se proširi među srednjoškolskom omladinom. Iz te grupe kasnije su stasavali komunisti/kinje, borci i borkinje Narodnooslobodilačkog pokreta.

Tokom 1940. godine Edita je počela ilegalno da uređuje drugi časopis *Svesna omladina*, čiji je sekretar bio Đorđe Hajzler, Editin budući suprug (Hajzler 1985: 491). Na primercima lista ispisivali/e su „Daj dalje!” (Simin 1983: 26) sa namerom da upozore na fašizam i okupe što više pristalica otpora.

Edita je najpre učestvovala, a docnije i sama organizovala čitalačke grupe, najpre sa prijateljicama i istomišljenicama: Lili Bek, sestrama Jagodom i Ksenijom Jovelić, Bežikom Levai, Norom Čilag i drugima, i to najčešće u stanu Đorđa Hajzlera. Budući da je bila veoma obrazovana i da je imala odličnu biblioteku, kod se nje skupljala „napredna inteligencija” u gradu (Simin 1983: 25). Štampala je i rasturala ilegane letke, sakupljala Crvenu pomoć, pisala parole kredom po javnim zgradama, odnosila hranu drugovima u zatvoru (IAS F: 176, 85). Parole su bile usmerene protiv okupatora i fašizma i pozdravljale su SSSR (Simin 1985: 26).

Kao gimnazijalka subotičke Ženske gimnazije učestvovala je u demonstracijama 27. marta 1941. godine (Simin 1984: 469). Na Paliću je 1941. bila stacionirana veća neprijateljska motorizovana jedinica. Editin aktiv je dobio zadatak od Komunističke partije Jugoslavije da onespособi ova vozila – da sipa šećer u rezervoare i baca eksere po putu između Subotice i Palića. Edita je tada imala samo šesnaest godina.

Zajedno sa Lili Bek je pripremala akciju paljenja žita (Simin 1983: 28), a 8. avgusta 1941. otišla je u subotičke atare sa drugovima i drugaricama. Vatru su zapalili/e samo na dva mesta umesto na četiri, jer je okupatorska policija bila unapred obavještena. Policija ju je uhapsila već sutradan, ali je Edita uspjela da se oslobodi tvrdivši da u tome nije učestvovala. Međutim, ubrzo je gestapovska policija otkrila da je skojevka i ponovo je uhapšena. Sa svim ostalim Jevrejima i Jevrejkama odvedena je u zatvor u Gradskoj

kući⁵⁴. Posle tronedelnog batinjanja i mučenja, pustili su je kući. Kasnije, oktobra te godine okupatorska vlast ju je zatvorila u Žutu kuću. Preživljavala je sve strahote torture i izivljavanja, zajedno sa svojih devedeset šest zatočenih drugarica.

Edita su, isto kao i Lili Bek, okupatori sudili marta 1942, iako je bila maloletna. Kaznu je služila u zatvoru za maloletne u Kaloči (*Kalocsa*). Bila je sama u masi kriminalki i prostitutki. Prilikom nadiranja Crvene armije uspela je da pobegne (Simin 2003: 33).

Roditelji i sestra nisu preživeli Drugi svetski rat. Posle rata venčala se sa Đorđem Hajzlerom koji je zbog „administrativne kazne” boravio dve godine na Golom otoku (12. 1. 1951–8. 6. 1953).⁵⁵

Ostatak života provela je u Izraelu sa decom.

.....
⁵⁴ 13. avgusta 1941. godine veće od petorice okupatorskih oficora održalo je tajno suđenje u velikoj većnici Okružnog suda za učesnike. Franjo Hegediš i Josip Liht osuđeni su na smrt, Đorđe Hajzler i Ivo Blum na duže vremenske kazne, dok je Nikola Gerson upućen pred redovni Vojni sud (Sekelj 1956: 118).

⁵⁵ <http://goliotok.uimenaroda.net/sr/lice/4438/>. Pristupljeno 26. 10. 2021.

Laura Lola Vol (Laura Lola Wohl Winkler) (Kalomeja, Poljska, 1914 – Subotica, 1941)

Bežeći od antisemitizma, majka Adela Vol (Wohl) dolazi u Suboticu dok je Lola još devojčica. Živele su u nemaštini na adresi Trg Kralja Tomislava br. 6. Posle osnovne škole pohađala je privatnu školu za daktilografiju i stenoigrafiju. Sredinom tridesetih godina zaposlila se u Subotici kao službenica u fabrici za preradu creva „Herman Dojč” (Hermann Deutsch) (IAS F: 179, 85).

Formalno se venčala sa rođakom Vinklerom da bi dobila državljanstvo Jugoslavije (IAS F: 179, 85). Lola je bila centralna ličnost radničkog pokreta u Subotici. Od 1930. godine je aktivna članica Saveza privatnih nameštenika: odlazila je u Radnički dom i radila u URS-ovim sindikatima, pohađala predavanja, učestvovala u priredbama i diskusijama. Bila je angažovana i u društvu Esperanto u Subotici (IAS F: 179, 85). Bila je saradnica časopisa *Híd*, do njegove zabrane (1934–1940), gde je, zajedno sa Otmarom Majerom, pisala tekstove, a obavljala je i daktilografske poslove. Kasnije je radila u listu na mađarskoim jeziku *Világkép*. Jedna je prvih i najvatrenijih komunistkinja u Subotici. U Komunističku partiju Jugoslavije je primljena (pretpostavlja se) 1939. godine, a već u maju 1941, po okupaciji Subotice, postala je članica Mesnog odbora, u julu Okružnog komiteta KPJ za Suboticu. Zbog nerešenog državljanstva živela je u ilegali, krijući se od vlasti.

Lola je rukovodila štampanjem šapirografisanog partijskog materijala (leci, brošure, proglašaji, novine i sl.). Koordinisala je prenošenje poruka i ilegalnog materijala. Od juna 1941. materijali su pristizali iz Novog Sada od Pokrajinskog komiteta, a Lola je angažovala osobe koje su ga delile i širile u Subotici, Adi i Bačkoj Topoli (IAS F: 179, 85). Radila je i sa ženama – za skojevke i simpatizerke pokreta organizovala je kurs prve pomoći tokom 1941. godine, kojim je rukovodila dr Jolanka Hojman (dr Heumann Jolan). Učestvovala je i u prikupljanju narodne pomoći: odela, sanitetskog materijala i lekova. Organizovala je i borbenu grupu za izviđanje neprijateljskih snaga i izvođenje akcija (IAS F: 179, 85).

Kada su okupatori uhapsili Otmara Majera 9. septembra 1941, Lola je o tome obavestila svoje partijske kolege/inice i pobegla. Nekoliko dana se skrivala po Subotici, zatim sklonište pronalazi u Mađarskoj. Agenti su je otkrili i uhapsili u Budimpešti 15. oktobra 1941. godine.

Mučili su je i zlostavljali u Žutoj kući. Nije odala nijednog/u druga/icu. Ostalo je zabeleženo da je hrabro i stojički podnosila dugotrajno batinjanje:

Svojim drugaricama je govorila: „Bacajte krivicu samo na mene, meni je i onako odzvonilo.“ Jedno vreme je bila vezana lancima. Tada se dogodio i ovaj slučaj koji je vredno istaći. Obzirom da se svakog jutra održavala gimnastika, jedan od žandarma je došao do Lole i zapitao je da li i ona želi da vrši gimnastiku. Lola je odgovorila potvrdno na šta joj je žandarm skinuo lance. Kasnije, kada je gimnasticiranje završeno, žandarm je upitao Lolu: „Da vam stavim natrag lance?“ Lola je odgovorila kratko i podrugljivo: „Da, treba da ih stavite, bez njih mi je jako hladno.“ (Merković 1956/57)

Preki statarijalni sud Generalštaba mađarske vojske osudio ju je na smrt vešanjem. U njenoj optužnici stajalo je da je kao članica „OK KPJ rukovodila radom na tehnicima, organizovala vojne desetine i sanitetske tečajeve“ (Cvetić 1975: 804). Kad su joj stavili omču oko vrata rekla je mađarskom vojniku: „Šta drhtite, ne vešaju vas“ (mađ. Miért reszket, nem magát akasztják) (Cvetić 1975: 925). Presuda je izvršena 18. novembra 1941. godine u kasarni u Subotici. Pogubljena je zajedno sa četrnaest svojih partijskih drugova.

Grob Lole Vol na jevrejskom groblju u Subotici

Lola Vol [Cvetić 1975: 803]

Njen grob se nalazi na Jevrejskom groblju u Subotici.

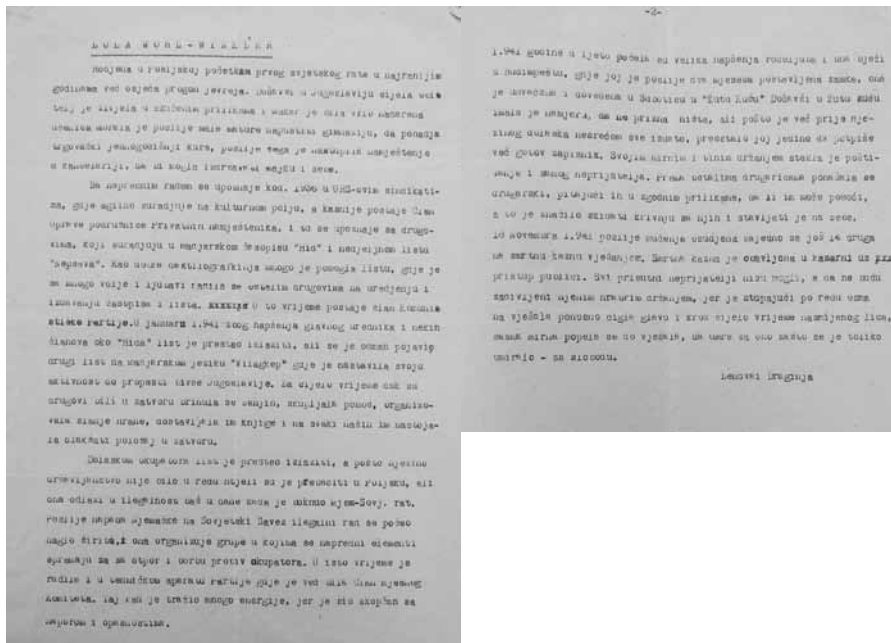
Za vreme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije javnost ju je slavila kao veliku stradalnicu i odavala joj počast. Naročito su antifašistkinje Subotice čuvale sećanje na nju:

Povodom Dana žena održaće se i mala komemorativna svečanost: 8. marta pre podne položiće se vencu na spomenik na Trgu žrtava fašizma, kao i na grob Lole Vol, člana Okružnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za severnu Bačku, koja je obešena od strane okupatora 18. novembra 1941. godine.

Posle polaganja venaca na svečan način će se obeležiti i pojedine zgrade, koje su na neki način bile vezane za stvaranje i rad Antifašističkog fronta žena za vreme okupacije.

(Program proslave 8. marta, *Subotičke novine*, br. 8, 3. mart 1967, str. 2)

Draginja Lendvai, saborkinja i bilska prijateljica zapisala je svoje sećanje na Lolu.

Biografija Lole Vol Draginje Lendvai (AV F: 338.10)

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Knjiga *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke, afežeovke* ima za cilj da otrgne od zaborava mirovno i antifašističko delovanje Subotičanki i njihovu borbu za prava žena u prvoj polovini prošlog veka.

Antifašistkinje u višenacionalnoj, višejezičnoj i višekonfesionalnoj Subotici imale su ideale koji prevazilaze jezičke, verske, nacionalne i kulturne razlike i verovala su u ravnopravnost svih, život u zajedništvu i solidarnost. Bile su jedinstvene i beskompromisne u borbi protiv raznih oblika fašizma tako očigledno prisutnog u svakodnevici života. One su strastveno priželjkivale slobodu i imale želju da izgrade mir.

Mirovno i antifašističko delovanje Subotičanki možemo istraživati paralelno sa naporima Ženskog pokreta za dostizanje punih političkih, radnih i drugih prava žena kao ravnopravnih članica društva. To je drugačije od raširenog shvatanja da su žene bezumna, nesamostalna bića koje brinu o kući i potomstvu. Rad i rast žena u Subotici treba posmatrati kroz hronološki sled promena političke (državne) pripadnosti od Austrougarske monarhije, Kraljevine SHS/Jugoslavije do Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

1. U vreme Austrougarske monarhije prve Subotičanke koje izlaze u javnost i udružuju se bile su Jevrejke, koje već sredinom 19. veka osnivaju Žensku sekciju – prvo udruženje žena na prostoru današnje Srbije. Potom se organizuju i druge obrazovane građanke u Subotici, i to u dobrotvornim udruženjima, ali sa izrazitim verskim i nacionalnim karakterom.
2. Završetak Prvog svetskog rata, Oktobarska revolucija (1917) i ulazak Subotice u novu državu, Kraljevinu SHS, nadahnjuju nadom i šire ideje među radničkom klasom da je moguće izgraditi društvo ravnopravnih i jednakih u vreme izrazite kapitalističke eksploatacije onih koji imaju manju moć u društvu. U kratkom periodu prividnog mira između dva svetska rata glas žena čujemo sve jače i jasnije u novostvorenoj državi, pa i u njenim delovima.
3. U Subotici, kulturnoj metropoli međuratnog perioda, one se osnažuju, udružuju i javno angažuju, često predvođene nekom društveno aktivnom ženom: sada i radnice, seljanke, nameštenice, služavke glasno zahtevaju svoja prava, štrajkuju u prvim redovima protiv eksploatacije i obespravljenosti. Obrazovane građanke i intelektualke s jedne

strane i eksploatisane radnice, s druge, saraduju i zajednički deluju u cilju ostvarivanja svojih političkih prava, a poučene mučnim iskustvima iz Prvog svetskog rata upozoravaju na narastajuće različite oblike fašizma i nove ratne strahote. Politički se angažuju u Komunističkoj partiji i SKOJ-u koji jedini tada nude ženama mogućnost emancipacije i zagovaraju ravnopravnost, zalažući se za mir i slobodu.

4. Tokom Drugog svetskog rata subotičke antifašistkinje učestvuju u Narodnooslobodilačkom otporu i borbi. One su se međusobno osnaživale i organizovale: skrivale su po svojim kućama partizane, dezertere neprijateljske vojske, nasilno mobilisane; prikupljale hranu, odeću, lekove za ranjene i nastradale odvajajući od svojih usta; prenosile su poruke, zabranjene letke, štampu, proglase i tajno ih delile svaki put riskirajući da ih okupatori uhapse i ubiju. Mnoge od njih pripadale su partizanskom pokretu, učestvovala u borbi, bile bolničarke, kurirke. Mnoge od njih su bile ranjene, ginule su na bojištu, hapsila ih je neprijateljska vojska, streljala, vešala, silovala, tukla.
5. Afežeovke Subotice priključile su se obnovi ratom opustošene zemlje, brinule se za decu, starije, ranjene, izbegle i gradile novo socijalističko društvo. Posvećeno su držale analfabetske kurseve, organizovale čitačke grupe, kulturno-umetničke manifestacije za žene, verujući da će obrazovanjem i prosvetavanjem doseći ideal društva koji je utemeljen i na (rodnoj) ravnopravnosti.

One su pre svega bile komunistkinje, a ne feministkinje. Komunistička ideologija podrazumevala je jednakost za sve, oslobađanje radnika, žena, svih potlačenih društvenih kategorija. U besklasnom društvu svi su jednaki, tako da je i rodna ravnopravnost deo te agende, ali ne njen glavni i jedini cilj.

Knjigom beležim životne priče dvanaest antifašistkinja Subotice:

Lili Bek Krmpotić (Lili Beck Krmpotic), Magde Bošan Simin (Magda Boschan Simin), Klare Buljovčić Lendvai, Ruže Čizme(i)k Dudašev, Ete (Etela) Hedrih Kizur (Etela Hedrich Kizur), Anke Kmezić Dubajić, Draginje Lendvai, Sofije Malušev Spahić, Bosiljke Bose Milićević, Ide Sabo (Szabó Ida), Edite Špicer Hajzler (Edita Spitzer Heisler) i Laure Lole Vol Vinckler (Laura Lola Wohl Winckler). Njih deset je preživelo ratna stradanja i u miru nastavilo svoj antifašistički i feministički rad nakon 1945. godine.

Neposredno pred Drugi svetski rat studentkinja i komunistkinja Bosa Milićević, subotička srednjoškolka, učestvuje na demonstracijama u Beogradu protiv Vlade zbog gušenja političkih sloboda, sve brutalnijeg policijskog režima i političke orijentacije prema fašizmu. Gine od zadobijenih

rana. Danas osnovna škola u Žedniku i nekadašnja Trgovačka akademija, a danas Srednja ekonomska škola nose njeno ime.

Eta Hedrih, radnica i komunistkinja, okupljala je u svojoj krojačkoj radionici mlade žene, najčešće iz radničkih porodica i obučavala ih da rade kao švalje, ali ih je i pridobijala za antifašističku borbu. Šira (subotička) javnost danas ne zna da je učestvovala na velikom skupu Omladinske sekcije Ženskog pokreta u Gradskoj kući krajem 1935. i u ime radnih žena upozoravala na opasnost od imperijalističkog rata i pozivala žene da se bore protiv fašizma koji nipodaštava ženska prava.

Neposredno pred okupaciju Subotice, na demonstracijama 27. marta 1941. godine, i Subotičanke kliču: „Bolje rat nego pakt!“. I one su se osećale prozvanima da uzmu učešća u antifašističkim akcijama i smelo se usprotive vladajućem režimu. Gimnazijalka Ruža Čizmek Dudašev je bila jedna od učesnica. Svega nekoliko godina kasnije, septembra 1944, kao predstavnica AFŽ-a prisustvuje sastanku na kom je oformljen Gradski Narodnooslobodilački odbor koji je doprineo oslobođenju Subotice. Po okupaciji, subotičke skojevke, šesnaestogodišnja Edita Špicer i Lili Bek, učestvuju u prvim diverzantskim akcijama – bacanje eksera po Palićkom putu i paljenju letine u subotičkim atarima. Skupo su to platile.

Okupatorska vlast je zatočila i krvnički mučila ukupno devedeset i šest žena u Žutoj kući, o čemu svedoči Magda Simin Bošan, tada skojevka i komunistkinja, a kasnije uspešna novinarka i književnica. Preki sud je novembra 1941. godine osudio dve komunistkinje – Lolu Vol i Magdu Rac – na smrt. Lola je obešena 18. novembra te godine zajedno sa svojim drugovima.

Među mučenicama Žute kuće bile su i skojevke, komunistkinje Klara Buljovčić Lendvai i Draginja Lendvai. Klara je bila vatrena spisateljica i objavljivala je tekstove u radničkim komunističkim novinama. Štampale su i delile letke kojima se poziva na otpor okupatoru, prikupljale pomoć u novcu, hrani, odeći i lekovima za Narodnooslobodilačku borbu. Posle rata angažuju se kao afežeovke.

Sofija Malušev Spahić je pre rata pripremala i organizovala štrajkove, prikupljala pomoć za političke zatvorenike i zatvorenice i borce i borkinje u Španskom građanskom ratu. Bila je članica društva Ženskog pokreta u Zagrebu. Kao afežeovka posle rata piše za *Dolgozo Nő*, *Híd* i *Magzar Szó*.

Tokom Drugog svetskog rata subotičke antifašistkinje su kao ilegalke sakrivalle partizane i partizanke, prikupljale narodnu pomoć i oružje. Priključivale su se partizanskom pokretu, a neke su učestvovalle u borbama i u drugim delovima Jugoslavije: u Banatu, Šumadiji, Sremu i Sloveniji. Anka Kmezić Dubajić i Ida Sabo odlikovane su brojnim priznanjima za

doprinosе Narodnooslobodilačkoj borbi, а kao poslanice na pokrajinskom i republičkom nivou učestvuju u političkom i društvenom životu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije posle rata.

Posle Drugog svetskog rata aktivnosti afežeovki u Subotici su bile raznorodne. Pružale su pomoć bolnicama i izbeglicama, opismenjale, organizovale razne kurseve, tečajeve i sekcije, prikupljale i slale pomoći, angažovale su se i u izbornim agitacijama, popisivanju stanova, otkupljivanju perja i uništavanju gubara. Propagirale su novčanu štednju, organizovale sve dobrotvorne humanitarne akcije, proslave i prigodne priredbe. Njihova masovnost bila je njihova najveća snaga.

Zbog požrtvovanosti, srčanosti, nesebičnosti i miroljubivosti antifašistkinja Subotice pozvane smo sve na odgovornost da znanje o njima trajno zabeležimo. Mirovno i antifašističko delovanje Subotičanki tokom prošlog veka treba da nam bude uzor. Istrajnost u zahtevima za ravnopravnost svih, bez obzira na rod, pol, veru, jezik, naciju poruka je koju su nam ostavile.

Mnogo je više antifašistkinja u Subotici od onih koje sam obuhvatila ovom knjigom. Pilot-istraživanje pokazalo je da postoje rasuti podaci u raznim arhivima i bogata memoarska građa koju treba ponovo vrednovati, danas sa ozbiljnom vremenskom dinstancom od samih dešavanja. Sastavni deo istraživanja ženskih studija jeste i feministička perspektiva na životne priče zaslužnih antifašistkinja nekada i na doprinose i ulogu koje su imale u antifašističkom i ženskom pokretu. Samo tako možemo stvarati žensku istoriju, istoriju razvoja feminizma i ženskog pokreta kod nas. Bez kontinuiteta sa prošlošću nema ni jasne vizije budućnosti.

Preporuke za čuvanje sećanja na antifašistkinje Subotice, skojevke, partizanke, afežeovke jesu sledeće:

6. Održavati javna predavanja, tribine i promocije koje će afirmisati antifašistički i feministički angažman Subotičanki i pojedine subotičke antifašistkinje u gradu i regionu.
7. Organizovati radionice za sve generacije koje bi za temu imale antifašistkinje.
8. Obeležavati godišnjice stradanja antifašistkinja Subotice, kakvo je npr. zatvaranje i mučenje žena u Žutoj kući u Subotici tokom Drugog svetskog rata.
9. Nadalje istraživati i dokumentovati životne priče antifašistkinja Subotice, ali i šireg regiona, i njihovo mirovno i feminističko delovanje sa namerom da uvećamo i produbimo (sa)znanje o njima i doprinesemo istoriji žena.
10. Uvrstiti u kurikulume ženskih i rodnih studija (ali i ostalih naučnih

disciplina) teme antifašizma i mirovnog delovanja žena Subotice, Vojvodine, Srbije i regiona.

11. Trajno obeležiti imena subotičkih antifašistkinja spomen-pločama na javnom prostoru ili nazivima ulica.

LITERATURA, IZVORI I VIDEO-ZAPISI

Literatura

- Anonim (2021). „Kolontaj, Aleksandra Mihajlovna”, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32478>>. Pristupljeno 27. 9. 2021.
- Andelković, Nataša (2021). „Žene i istorija Srbije: Mitra Mitrović prva ministarka u istoriji Srbije koje se danas malo ko seća”, BBS News na srpskom, (4. 4. 2021) <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56617717>. Pristupljeno 25. 10. 2021.
- Arhiv Jugoslavije (2021). „Radničke novine”, http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/biblioteka_arhiva/pretrazivanje_kataloga/stampa_biblioteka_gradja_u_arhivskim_fondovima_i_zbirkama/_params/biblioteka/view_card/item_id/37200.html. Pristupljeno 30. 10. 2021.
- Barać, Stanislava (2015). *Feministička kontrajavnost. Žanr ženskog pokreta u srpskoj periodici 1920–1941*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Bašaragin, Margareta (2020). *Znamenite Jevrejke Subotice*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.
- Bašaragin, Margareta i Gajić, Draga (2020). „Dr Margita Hercl – antifašistkinja i lekarka”, u: Stevanović, Lada (ur.), Mladena Prelić (ur.), Miroslava Lukić Krstanović (ur.) (2020). *Naučnice u društvu. Radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu*. Beograd: Etnografski institut SANU, 361–371.
- Batinić, Jelena (2020). „Žensko pitanje, obrazovanje i jugoslovenska država u revolucionarnom periodu 1942–1953”, u: Stavanović, Lada (ur.), Prelić, Mladena (ur.), Lukić Krstanović, Miroslava (ur.) (2020). *Naučnice u društvu. Radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu*. Beograd: Etnografski institut SANU, 255–262.
- Belić, Uglješa (2018). *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta: ideologizacija i interkulturalnost*. Novi Sad: Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija, VANU.
- Belić, Uglješa i Savić, Svenka (2019). „Samo Ida Sabo (6. 7. 1915–24. 11. 2016)”, *Autonomija*, 24. 11. 2019, <https://www.autonomija.info/ugljesa-belic-svenka-savic-samo-ida-sabo-6-7-1915-24-11-2016-6.html>. Pristupljeno 23. 11. 2021.
- Bihalji-Merin, Oto i dr. (ur.) (1978a). *Mala enciklopedija Prosveta. Knj. 2: K–P: opšta enciklopedija*, 3. izdanje. Beograd: Prosveta.
- Bihalji-Merin, Oto i dr. (ur.) (1978b). *Mala enciklopedija Prosveta. Knj. 3: R–Š: opšta enciklopedija*, 3. izdanje. Beograd: Prosveta.
- Božinović, Neda (1996). *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Devedeset četvrta i Žene u crnom.
- Bujaković, Minja (2019). „'Zajedno, organizovane, mi smo nesalomive!': Aleksandra Kolontaj i 'nova žena'”, *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture*, br. 9, <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2019/zenska-knjizevnost-i-kultura/zajed>

- no-organizovane-mi-smo-nesalomive-aleksandra-kolontaj-i-nova-zena. Pristupljeno 10. 9. 2021.
- Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit.
- Cvetinčanin Knežević, Hristina; Lalatović, Jelena (2019). *Priručnik za upotrebu rodno osetljivog jezika*. Beograd: UN Women.
- Croinfo (2021). „Blaško Rajić”; <http://www.croinfo.rs/sucultus-news/znamenite-licnosti-subotice/blasko-rajic/>. Pristupljeno 30. 10. 2021.
- Čaković, Savka (1975). „Rad žena u sindikatima i učešće u štrajkovima”, u: Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit, 21–36.
- Dudašev Čizmek, Ruža (1985). „Od SKOJ-a do AFŽ-a”, u: Dubajić, Milan; Urban, Janoš; Hajduk Vojnić, Lojzija (ur.) (1985). *Sećanja učesnika Radničkog pokreta i NOR-a Subotice: 1920–1944*. Subotica: Društvena organizacija „Monografija” Subotica, 597–609.
- Dubajić, Milan (1984a). „Subotičanke u revolucionarnom radničkom pokretu 1935–1941. godina”, u: Kecić, Danilo (ur.) (1984). *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji: 1941–1945: (radovi sa savetovanja održanog 27. i 28. marta 1984. u Novom Sadu*. Novi Sad, Bečej: Institut za istoriju i Proleter, 450–467.
- Dubajić, Milan (1984b). „Žene Subotice u narodnooslobodilačkoj borbi”, u: Kecić, Danilo (ur.) (1984). *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji: 1941–1945: (radovi sa savetovanja održanog 27. i 28. marta 1984. u Novom Sadu*. Novi Sad, Bečej: Institut za istoriju i Proleter, 484–508.
- Dubajić, Milan; Urban, Janoš; Hajduk Vojnić, Lojzija (ur.) (1985). *Sećanja učesnika Radničkog pokreta i NOR-a Subotice: 1920–1944*. Subotica: Društvena organizacija „Monografija” Subotica.
- Filozofski fakultet u Novom Sadu (1984). *Filozofski fakultet u Novom Sadu: 1954–1984* (Spomenica). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Gaon, Aleksandar (ur.) (2011). *Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon*. Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije.
- Gažević, Nikola (1972). *Vojna enciklopedija*. Tom 3. Foča–Jajce. Drugo izdanje. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
- Grad Subotica (2012). *Profil zajednice*, http://www.subotica.rs/documents/pages/4965_7.pdf. Pristupljeno 1. 11. 2021.
- Györe, Zoltán, Pfeiffer, Attila (2017). „Osnovne demografske odlike Ugarske prema popisu stanovništva iz 1910. godine”, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 42 (2), 89–116.
- Hajzler, Edita (1985). „Bila sam član jedne skojevske grupe”, u: Dubajić, Milan; Urban, Janoš; Hajduk Vojnić, Lojzija (ur.) (1985). *Sećanja učesnika Radničkog pokreta i NOR-a Subotice: 1920–1944*. Subotica: Društvena organizacija „Monografija”, 489–497.
- Hrvatska riječ (2015). „Kronologina od 24. do 30. srpnja”, dostupno na: <http://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A23875/KRONOLOGIJA-od-24-do-30-srpnja/>. Pristupljeno 8. 8. 2021.
- Isić, Momčilo; Gudac Dodić, Vera (2011). *Žena je temelj kuće: žena i porodica u Srbiji tokom dvadesetog veka*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Janković-Radović, Viktorija (1975). „Dvadeset sedmi mart i šesti april 1941. godine”, u: Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit, 97–101.
- Jelić, Dušan (1987). „Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada”, u: *Zbornik 5. Studije, arhivska i memoarska građa o istoriji subotičkih Jevreja*, ur. Lavoslav Kadelburg, Beograd: Jevrejski istorijski muzej, 1–184.
- Jorgić, Kristina (2018). „Pitanje ženske emancipacije između marksizma-lenjinizma i prakse KPJ”, *Genero*, 22, 1–20.

- Jorgić Stepanović, Kristina (2021). *Pitanje emancipacije žena u Jugoslaviji (1918–1948)*. (doktorska disertacija (mentorka Adrijana Zaharijević), UCIMSI, Centar za rodne studije, UNS, Novi Sad).
- Kecić, Danilo (ur.) (1984). *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji: 1941–1945: (radovi sa savetovanja održanog 27. i 28. marta 1984. u Novom Sadu*. Novi Sad, Bečej: Institut za istoriju i Proleter.
- Kecman, Jovanka (1978). *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*. Beograd: Narodna knjiga i Institut za savremenu istoriju.
- Kizur, Eta (1985). „Moj put”, u: Dubajić, Milan; Urban, Janoš; Hajduk Vojnić, Lojzija (ur.) (1985). *Sećanja učesnika Radničkog pokreta i NOR-a Subotice: 1920–1944*. Subotica: Društvena organizacija „Monografija”, 171–183.
- Klajn, Ivan i Milan Šipka (2006). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Kolarić, Ana (2017). *Rod, modernost i emancipacija: uredničke politike u časopisima Žena (1911–1914) i The Freewoman (1911–1912)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kolozsi, Tibor (1973). *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka: Szabadkai Munkássegyletem.
- Kolozsi, Tibor (1979). *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kujundžić, Ivan (1969). *Bunjevačko-šokačka bibliografija, Prilog kulturnoj povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata* (Poseban otisak iz *Rada* 355, str. 667–769). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za savremenu književnost.
- Kujundžić Ostojić, Suzana (1918). „Žene parlamentarke na Velikoj narodnoj skupštini 1918. godine”, u: Pavlović, Zoran (ur.) (2018). *Žene u parlamentarnom životu Vojvodine 1918–2018*. Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, 28–57.
- Kulturális kalauz (2021). „Népkör”, <http://www.kulturaliskalauz.rs/helyszin/nepkor-magyar-muvelodesi-kozpont>. Pristupljeno 31. 10. 2021.
- Lambić, Nataša (2021). „Bosa Milićević (1917–1940)” <http://zeneucnom.org/en/feminist-mapping/65-beograd/1086-bosa-milicevic-1917-1940> Pristupljeno 18. 8. 2021.
- Lekić, Slobodanka (2018). „Spisak svih žena poslanica u Skupštini AP Vojvodine”, u: Pavlović, Zoran (ur.) (2018). *Žene u parlamentarnom životu Vojvodine 1918–2018*. Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, 192–267.
- Mačković, Stevan (2011). „Ulomci za povijest Subotice u 1925. godini”, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 3, 123–154.
- Mačković, Stevan (2016). „Hartmann Tereza i Subotica u njeno doba”, *Suistorija*, <https://suistorijablog.wordpress.com/hartmann-tereza-i-subotica-u-njeno-doba/>. Pristupljeno 11. 10. 2020.
- Malešević, Ljubinka (2016). „Umrla Ida Sabo, poslednja heroina NOB-a”, *Dnevnik*, 24. 11. 2016. <https://www.dnevnik.rs/drustvo/umrla-ida-sabo-poslednja-heroina-nob>. Pristupljeno 1. 11. 2021.
- Manojlović Pintar, Olga (2017). „Antifašizam danas”, u: Pisarri, Milovan (ur.) (2017). *Pojmovnik antifašističke borbe II*. Beograd: Savez antifašista Srbije.
- Marks, Karl, Engels, Fridrih (2017 [1848]). *Manifest Komunističke partije*. (Preveo sa nemačkog Moša Pijade). Novi Sad: Mediterran.
- Martinov, Vojislav, Nežić, Višnja (2014). *Politički angažovane omladinske organizacije u Vojvodini*. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija; Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.
- Media Daily (2020). „Slobodna Vojvodina”, *Dogodilo se na današnji dan, Vremeplov*, 15. 11. 2020. <https://mediadaily.biz/2020/11/15/slobodna-vojvodina/>. Pristupljeno 25. 10. 2021.

- Mladenović, Stanko (1979). *Spasenija Cana Babović. Životni put i revolucionarno delo*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Pantelić, Ivana (2011). „Neki aspekti položaja žena u Kraljevini Jugoslaviji”. *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture*, br. 1. <http://www.knjiženstvo.rs/sr-lat/casopisi/2011/zenska-knjizevnost-i-kultura/neki-aspekti-polozaja-zena-u-kraljevini-jugoslaviji#gsc.tab=0>. Pristupljeno 12. 9. 2021.
- Pantelić, Ivana (2011b). *Partizanke kao građanke: društvena emancipacija partizanki u Srbiji, 1945–1953*. Beograd: Institut za savremenu istoriju i Evoluta.
- Pantelić, Ivana (2014). „Yugoslav female partisans in World War II”, *Cahiers balkaniques*, 41/1, 239–250.
- Pantelić, Ivana (2020). „Antifašistički front žena Jugoslavije i njegovo ukidanje – primer patrijarhalnog (dis)kontinuiteta”, *Antropologija*, 20, sv. 1–2 (2020), 74–90.
- Perišić, Milka (1975a). „Udruženje i dom studentkinja”, u: Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit, 49–55.
- Pisarri, Milovan (ur.) (grupa autora) (2016). *Pojmovnik antifašističke borbe*. Beograd: Slovo pres.
- Perišić, Milka (1975b). „Politički štrajkovi, demonstracije i akcije za odbranu zemlje”, u: Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit, 85–92.
- Perović, Latinka (ur.) (1998). *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka. 2 Položaj žene kao merilo modernizacija: naučni skup*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Petrović, Kosta (1928). *Subotica i kupalište Palić*. Subotica: Gradska štamparija Subotica.
- Radosavljević, Duško (2021). „Uspom i pad ideje autonomije Vojvodine u XX veku”, *Politikon, Časopis za istraživanje fenomena politike*, 30/2021, 65–85.
- Rokvić, Dragan (2020). *Istorija Gradske biblioteke Subotica: 130 godina*. Subotica: Gradska biblioteka.
- Sabo, Ida (1985). „Živa aktivnost radničkog pokreta 1934–1937”, u: Dubajić, Milan; Urban, Janoš; Hajduk Vojnić, Lojzija (ur.) (1985). *Sećanja učesnika Radničkog pokreta i NOR-a Subotice: 1920–1944*. Subotica: Društvena organizacija „Monografija”, 273–285.
- Savez samostalnih sindikata Srbije (SSSS) (2021). „Iz istorije sindikalnog pokreta”, https://www.sindikatsr.rs/stari_sat/istorijat.htm. Pristupljeno 8. 10. 2021.
- Savić, Svenka i sar. (2009). *Jezik i rod*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
- Savić, Svenka (2020). „Centar za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu: doktorske studije”, u: Stevanović, Lada (ur.), Mladena Prelić (ur.), Miroslava Lukić Krstanović (ur.) (2020). *Naučnice u društvu*. Radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu. Beograd: Etnografski institut SANU, 191–209.
- Savić, Svenka, Bašaragin, Margareta (2020). *Ženski rokovnik: 2004–2020: manifestacija rodne ravnopravnosti u jednom okviru mehanizama za rodnu ravnopravnost* (neobjavljen rukopis).
- Savić, Svenka, Stevanović, Marijana (2019). *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Sekelj, Laslo (1981). „Antisemitizam u Jugoslaviji (1918–1945)”, *Revija za sociologiju*, vol. XI (1981), no. 3/4, 179–189.
- Sekelj, Mirko (1956). „Učešće subotičke jevrejske omladine u borbi protiv okupatora”, *Jevrejski almanah 1955–56*. [Jewish almanac], Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije [Federation of Jewish Communities in Jugoslavia], 117–122.

- Simin, Magda (1958). *Dok višnje procvetaju*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- Simin Bošan Magda (1975). „Kizur Eta emlékezései”, *Híd*, dostupno na: http://adattar.vmmi.org/cikk/10696/hid_1975_09_12_szimin.pdf. Pristupljeno 8. 8. 2021.
- Simin, Magda (1984). „Žene Subotice u 1941. godini”, u: Kecić, Danilo (ur.) (1984). *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji: 1941–1945: (radovi sa savetovanja održanog 27. i 28. marta 1984. u Novom Sadu*. Novi Sad, Bečej: Institut za istoriju i Proleter, 468–483.
- Simin, Magda (2003). *Bačvanke političke osuđenice u ratu 1941–1945*. Novi Sad, rukopis.
- Simin Bošan, Magda, Simin, Nevena (2009). *Zašto su ćutale? Majka i ćerka o istom ratu*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
- Spasović, Ivana (2018). „Sedam poslanica na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu 25. novembra 1918.”, *Komunikacije, mediji, kultura*, 10(10), 37–52.
- Stefanović, Svetlana (2000). *Žensko pitanje u beogradskoj štampi i periodici*, neobjavljen magistarski rad, Beograd: Filozofski fakultet UB.
- Stefanović, Svetlana (2020). „Radnički vs. građanski ženski pokret u Srbiji i Jugoslaviji 1910–1940”, *Antropologija*, 20, sv. 1–2, 55–72.
- Stojaković, Gordana (2001). *Znamenite žene Novog Sada*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Stojaković, Gordana (2012). *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena (1945–1953)*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
- Stojaković, Gordana (2007). *Antifašistički front žena Vojvodine 1942–1953*, elektronski izvor, <https://zenskimuzejs.org.rs/2020/09/28/antifasisticki-front-zena-vojvodine-1942-1953/>. Pristupljeno 16. 8. 2021.
- Stojaković, Gordana, Isakov, Mirjana (2007). *Ženski pokret u Vojvodini (izložba)*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
- Stojaković, Gordana (2013). „Žene u novim profesijama 1945–1950: pogled na svakodnevni život žena kroz štampu Antifašističkog fronta žena”, u: Samardžić, Momir (ur.), Bešlin, Milivoje (ur.); Milošević, Srdan (ur.) (2013). *Politička upotreba prošlosti – o istorijskom revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija AKO, 243–262.
- Svirčev, Žarka (2018). *Avangardistkinje. Ogledi o srpskoj (ženskoj) avangradnoj književnosti*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Tadić, Žika (ur.) (1964). *Vojvodina u borbi*. Novi Sad: SUBNOR SR Srbije, Predstavništvo APV.
- Šimunović-Bešlin, Biljana (2018). „Pravo glasa kao pokazatelj položaja žene u Srbiji u 20. veku”, u: Pavlović, Zoran (ur.) (2018). *Žene u parlamentarnom životu Vojvodine 1918–2018*. Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, 58–81.
- Škodrić, Ljubinka (2015). „Učešće žena u narodnooslobodilačkim odredima u Srbiji 1941–1944”, *Knjiženstvo: časopis za studije književnosti, roda i kulture*, br. 5, <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2015/zenska-knjizevnost-i-kultura/ucesce-zena-u-narodnooslobodilackim-odredima-u-srbiji-1941-1944#gsc.tab=0>. Pristupljeno 23. 10. 2021.
- Škodrić, Ljubinka (2020). *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. Beograd: Arhipelag i Institut za savremenu istoriju.
- Vajs, Edita (1958). „Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji”, *Jevrejski almanah 1957–58*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 149–154.
- Viličić, Sonja, Dragana Stojanović, Đenka Mihajlović, Vera Mevorah (2015). *Portreti i sećanja jevrejske zajednice u Srbiji pre holokausta. Priručnik za nastavnike i nastavnice*. Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije.
- Vuletić, Predrag (2018). „Hrabrim ženama Vojvodine 19. i 20 veka”, predgovor u: *Ženski rokovnik 2018*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za socijalnu politiku, demografiju i ravnopravnost polova.
- Vuletić, Predrag (2020). „Parlamentarke (1918) i 1945–2020. u APV”, predgovor u: *Ženski*

- rokovnik 2020*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za socijalnu politiku, demografiju i ravnopravnost polova.
- Wikipedia (2021a). „Komunistička partija Jugoslavije”, https://sh.wikipedia.org/wiki/Komunisti%C4%8Dka_partija_Jugoslavije. Pristupljeno 16. 10. 2021.
- Wikipedia (2021b). „Narodnooslobodilačka borba (NOB)”, https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Народноослободилачка_борба_народа_Југославије. Pristupljeno 10. 11. 2021.
- Wikipedia (2021c). „Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKO)”, https://sh.wikipedia.org/wiki/Savez_komunisti%C4%8Dke_omladine_Jugoslavije. Pristupljeno 13. 10. 2021.
- Wikipedia (2021d). „Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije (URSSJ)”, https://sh.wikipedia.org/wiki/Ujedinjeni_radni%C4%8Dki_sindikalni_savez_Jugoslavije. Pristupljeno 8. 10. 2021.
- Wikipedia (2021e). „Vida Tomšić”, https://sh.wikipedia.org/wiki/Vida_Tom%C5%A1i%C4%8D. Pristupljeno 23. 10. 2021.
- Zakon o rodnoj ravnopravnosti* (2021). Službeni glasnik Republike Srbije, 52/21. U ime naroda. Politička represija u Srbiji 1944–1953. <http://goliotok.uimenaroda.net/sr/lice/4438/>. Pristupljeno 26. 10. 2021.

Arhivski izvori

- AV F: 338 Pokrajinski odbor antifašističkog fronta žena za Vojvodinu – Novi Sad, 2. Žene u Narodnooslobodilačkoj borbi
- IAS F: 78 Gradski odbor Antifašističkog fronta žena (AFŽ) Subotica 1944–1953.
- IAS F: 176, 57, 58 *Népszava*.
- IAS F: 176 59.2 *Radničke novine* 1919–1939.
- IAS F: 176, 60. 21 *Subotičke novine*: 1935–1936.
- IAS F: 176, 61.7 *Narodni glas* 1939, 1940.
- IAS F: 176, *Slobodna Vojvodina*, br. 111, 11. 3. 1945.
- IAS F: 176, 82.5 Magda Simin: Žene Subotice 1941 (1983).
- IAS F: 176, 82.12 Lazar Merković: Učešće žena u radničkom pokretu Subotice (1956/57).
- IAS F: 176, 84 Beleške sa biografijama.
- IAS F: 176, 85 Beleške sa biografijama.
- IAS F: 176 MG 148 Memoarska građa.
- IAS F: 180 Zbirka fotografija.
- IAS F: 209 Sreski odbor (gradski odbor) Saveza ženskih društava SO GO SŽD Subotica 1953–1959.
- IAS F: 282 Okružni odbor Antifašističkog fronta žena (AFŽ) Subotica 1945–1946.
- IAS F: 478 Zbirka državnih matičnih knjiga, knjiga 79.
- Su istorija (2021). „Kizur Istvan” <https://suistorija.wordpress.com/subotica-mozaik-istorije-xx-vek/galerija-likova/licnosti-poznate-i-manje-poznate/kizur-istvan/> 1. 7. 2021.

Video-zapisi

- Survivors of the Shoah -Visual History Foundation SLATE*, date 5th May 1998, Testemony of the Survivor Lili Krmpotic Beck, interviewer Marika Krpež, Novi Sad, Serbia. TV kanal 9, Novi Sad, *Press presekok* 18. 7. 2014. „Ida Sabo”, <https://youtu.be/t7MN4GLJiE8>. Pristupljeno 13. 10. 2020.

PRILOZI

Prilog 1: Spisak skraćenica u u knjizi

AFŽ	Antifašistički front žena
CRSVJ	Centralno radničko sindikalno veće Jugoslavije
KPJ	Komunistička partija Jugoslavije
MK	Mesni komitet
NOB	Narodnooslobodilačka borba
NOO	Narodnooslobodilački odbori
NOP	Narodnooslobodilački pokret
NOV(J)	Narodnooslobodilačka vojska [Jugoslavije]
OK	Okružni komitet
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije
URSJ	Ujedinjeni radnički savez Jugoslavije

Prilog 2: Spisak tabela

Tbl. 1: *Etnički sastav stanovništva grada Subotice (1919, 1921, 1931)* (prema Mačković 2011: 126).

Tbl. 2: *Struktura stanovništva prema etničkoj ili nacionalnoj pripadnosti (2011)* (prema Grad Subotica 2012: 19–20)

Tbl. 3: *Ženske organizacije u Subotici (osnovane: 1852–1925)* (prema Petrović 1928).

Tbl. 4: *Ženske organizacije u Beogradu i Novom Sadu (osnovane 1852–1935)* (prema Kecman 1978, Božinović 1996, Stojaković 2012, Viličić i dr. 2015, Stojaković i Isakov 2007)

Tbl. 5: *Radničke organizacije u Subotici u koje su uključene žene (1927–1936)* (prema Dubajić 1984a, Merković 1956/57, Simin 1984)

Prilog 3: Pojmovnik

Antifašizam je „ideologija protivna fašizmu, borba protiv fašizma” (Klajn, Šipka 2006: 128). Danas objedinjuje heterogene ideološke i političke grupe, pojedince i programe, okupljene oko zajedničke platforme suprotstavljanja fašizmu, mržnji, rasizmu, imperijalizmu, neonacizmu,

antisemitizmu, homofobiji, pokretima protiv abortusa i ključno doprinosi jačanju savremenih ideja levice u svetu” (Manojlović Pintar 2017: 7–8).

Centralno radničko sindikalno veće Jugoslavije (CRSVJ). Na Prvom kongresu Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), od 22. do 23. aprila 1919. godine u Beogradu formirano je Centralno radničko sindikalno veće Jugoslavije (CRSVJ), koje je okupljalo preko 200.000 članova i članica. Njegov rad zabranjen je Obznanom, decembra 1920. godine, zajedno sa Komunističkom partijom Jugoslavije (Wikipedia 2021c56). Na Zemaljskoj konferenciji nezavisnih sindikata, održanoj 27–29. januara 1923. godine u Beogradu usvojen je Statut, kojim su udareni temelji nezavisnih sindikata. Statutom je promenjeno dotadašnje ime centralne instance i ona je postala Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije (CRSOJ), što je bilo u kontinuitetu sa CRSVJ (SSSS 2021).

Komunizam označava „projekat besklasnog društveno-ekonomskog uređenja u kome bi sredstva za proizvodnju bila u društvenom vlasništvu, a imovina bi se delila prema potrebama”, ali i vladavinu „Komunističke partije, u Rusiji posle 1918. i u mnogim drugim zemljama posle Drugog svetskog rata (Klajn, Šipka 2006: 637); „niz političkih, ekonomskih i društvenih ideja čiji su temelji jednakost, solidarnost, kolektivna organizacija rada, mir, internacionalizam” (Pisarri 2016: 17). Karl Marks (1818–1883) i Fridrih Engels (1820–1895) smatraju se začetnicima komunizma kao političke doktrine koju su objavili u delima *Manifest Komunističke partije* (1848) i *Kapital* (prvi tom 1867, ostala tri nakon Marksove smrti).

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) (sl. Komunistična partija Jugoslavije, mak. Комунистичка партија на Југославија), od 1952. godine Savez komunista Jugoslavije (SKJ; sl. Zveza komunistov Jugoslavije, mak. Сојуз на комунистите на Југославија) je bila komunistička partija u Jugoslaviji. Osnovana je 1919. godine pod nazivom Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) (SRPJ(k)) (Wikipedia 2021a⁵⁷). Bila je vodeća, vladajuća partija sve do raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Narodnooslobodilačka borba (NOB) ili Narodnooslobodilački rat (NOR) označava borbu jugoslovenskih naroda, predvođenih Komunističkom partijom Jugoslavije za oslobođenje od fašističke okupacije tokom Drugog svetskog rata. Obuhvata vremenski period od jula 1941. do maja

.....
⁵⁶ https://sh.wikipedia.org/wiki/Savez_komunisti%C4%8Dke_omladine_Jugoslavije .
Pristupljeno 13. 10. 2021.

⁵⁷ https://sh.wikipedia.org/wiki/Komunisti%C4%8Dka_partija_Jugoslavije.
Pristupljeno 16. 10. 2021.

1945, na celokupnoj teritoriji tadašnje Jugoslavije (Wikipedia 2021b⁵⁸).

Narodnooslobodilački odbori (NOO) osnivaju se od 1941. kao organi narodne vlasti i na oslobođenim i na okupiranim oblastima Jugoslavije. Postojali su na svim nivoima: mesni (seoski), opštinski, sreski, okružni i „zemaljski”, tj. glavni NOO (npr. Glavni NOO za Srbiju). U radu NOO su glavnu reč imali komunisti. Aktivnosti NOO su obuhvatale: održavanje reda, ishranu vojske i stanovništva, zbrinjavanje ranjenika, izbeglica, pogorelaca, obavljanje privrednih aktivnosti, snabdevanje vojske, kažnjavanje prestupnika i saradnika okupatora, kulturno-obrazovne aktivnosti (Pisarri 2016: 38–39).

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) je uopšteni naziv za jedinice Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) u Narodnooslobodilačkom ratu, odnosno jedinice partizanskog pokreta i oslobodilačke vojske u Drugom svetskom ratu (Bihalji-Meri i dr. 1978a: 626).

Nezavisni sindikati osnovani 1921. na kongresu u Beogradu. Između 1925. i 1929. godine došlo je do raslojavanja u sindikalnom pokretu na socijalistički – Ujedinjeni radnički savez Jugoslavije (URSJ) i boljševički – Nezavisni sindikat. Rad Nezavisnog sindikata zabranjen je Šestojanuarskom diktaturom (SSSS 2021).

Radnički pokret – društveni pokret koji je negacija kapitalizma kao društveno-ekonomskog sistema. Pretpostavlja visok stepen sazrevanja radničke klase kada ona postaje svesna svog eksploatisanog položaja u kapitalizmu i bori se za promenu i uspostavljanje novog društvenog sistema i to putem organizovanja, udruživanja i osveščavanja proleterijata (Bihalji-Meri i dr. 1978b: 12).

Sindikalni pokret – udruživanje radnika i radnica u društveno-političku i društveno-ekonomsku organizaciju koja predstavlja interese radničke klase i bori se protiv eksploatacije, za socijalno i radno zakonodavstvo; često su sindikalno i partijsko delovanje usko povezani, pa politička partija može rukovoditi sindikatima (Bihalji-Meri i dr. 1978b: 199).

Numerus clausus ili Uredba o upisu osoba jevrejskog porekla. Za vreme vlade Cvetković-Maček, 1940, doneti su tzv. „Koroščevi zakoni” (nazvani po tadašnjem ministru prosvete i prvaku Slovenačke ljudske stranke). Tim je zakonom uveden numerus clausus od 0,51% Jevreja, tj. Jevrejki koji/e se mogu upisati u sve srednje škole, više škole i univerzitete u Kraljevini Jugoslaviji (Sekelj 1981: 187).

Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), slov. Zveza komu-

.....
⁵⁸https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Народноослободилачка_борба_народа_Југославије. Pristupljeno 10. 11. 2021.

nistične mladine Jugoslavije (ZKMJ), mak. Сојуз на комунистичката младина на Југославија (СКМЈ)) osnovan je 10. oktobra 1919. na Osnivačkoj konferenciji u Zagrebu. Tada je izabran Centralni odbor sa zadatkom da vodi aktivnosti SKOJ-a do prvog kongresa i doneta je odluka da se u svakom gradu osnuje udruženje i intelektualne i „fizičke” komunističke omladine, na univerzitetima klubovi studenata/kinja komunista/kinja i da se počne izdavanje lista. Prvi broj *Crvene zastave* objavljen je 1. decembra 1919. u Zagrebu. Za svoj najvažniji cilj SKOJ je imao socijalnu revoluciju i uspostavljanje komunističkog društvenog uređenja i to kroz osveščivanje i političko obrazovanje omladine da shvati svoj klasni položaj i aktivno učestvuje u promeni društva. Tokom Drugog svetskog rata članovi i članice SKOJ-a se uključuju u Narodnooslobodilačku borbu (Martinov, Nežić 2014: 99–100). SKOJ je imao sledeću strukturu: sastojao se od mesnih organizacija i povereništva kojima je rukovala Centralna uprava. Najviše telo Saveza bio je Kongres, koji je birao Centralnu upravu, odlučivao o organizaciji i delovanju Saveza (Martinov, Nežić 2014: 103). SKOJ je trajao do 1948. godine kada se ujedinjuje sa Narodnom omladinom Jugoslavije – NOJ u jednu organizaciju, koja je nastavila da koristi ime NOJ. NOJ je kasnije promenio ime u Savez socijalističke omladine Jugoslavije koji se raspao zajedno sa SFRJ početkom 1990-ih (Wikipedia 2021c).

Ujedinjeni radnički savez Jugoslavije (URSJ) je bila najjača i najbrojnija sindikalna organizacija u Kraljevini SHS, kasnije Jugoslaviji, osnovana 1925. godine. Po uvođenju Šestojanuarske diktature rad URSSJ-a bio je nakratko prekinut, ali mu je uskoro dopušten, za razliku od ostalih sindikata. Zbog revolucionarne orijentacije rada, Vlada Cvetković-Maček je 28. decembra 1940. godine zabranila njegov rad. Tada je u sindikatu bilo preko preko 100.000 članova i članica (Wikipedia 2021d⁵⁹).

Prilog 4: „Formiranje 'sekcije žena' u Subotici”, Radničke novine, 9. 11. 1934.

Formiranje „sekcije žena” u Subotici

Subotički kulturno-prosvetni odbor sindikalnih organizacija formirao je „Sekciju žena” dne 6. septembra o. g. Njen je zadatak, da okupi u svo-

⁵⁹ https://sh.wikipedia.org/wiki/Ujedinjeni_radni%C4%8Dki_sindikalni_savez_Jugoslavije. Pristupljeno 8. 10. 2021.

ju sredinu sve žene radnice i nameštenice, a naročito one koje do sada nisu bile u svojim stručnim organizacijama; da ih klasno vaspitava održavanjem naročitih predavanja o problemu žene u današnjici; da radnice i nameštenice otrgne iz krugova u kojima se danas kreću a koji su za njih štetni, pa da ih tako priveže uz stručne organizacije.

„Sekcija žena” održala je od dana osnivanja tri šira sastanka koji su bili veoma lepo posećeni od neorganizovanih drugarica. Ove su se posle saslušanja kratkih predavanja, lepih deklamacija i diskusije začlanile u „Sekciju žena”.

Želimo da odbor „Sekcije žena” u svom radu bude istrajan, da bi ova korisna institucija lepo napredovala.

Prilog 5: „Život jedne služavke”, *Stvaranje*, 25. maja 1936, str. 3.

Život jedne služavke

Pre neki dan ostala sam bez mjesta. Sada se nalazim na putu. Nemam gde. Što ću? Da tražim drugo mjesto, gde će se sa mnom isto tako postupati kao do sada?

Mjesto gde sam bila morala sam napustiti, jer su me sinovi gazde napustovali i preko noći uznemiravali. Jedan od sinova je noću dolazio k meni i obećavao povišenje plate sa 150 na 200 mjesečno ako mu se podam. Odbijala sam ga, jer se zadovoljenje niti kupuje niti prodaje za novac. Odupirala sam se, iako sam znala da mi je u pitanju život. Ovo je ovako teklo sve dok jedne noći nije bio vrlo grub i bezobrazan prema meni. Dozivala sam u pomoć njegovog oca. Nije se toga plašio. Otac nije pritekao u pomoć, jer tobož nije čuo.

Drugi dan sam ispričala njegovoj majci ceo događaj i postupanje njenoga sina sa mnom. Pored toga sam rekla da ću se žaliti na policiji, jer iako sam služavka ne zaslužujem da se sa mnom tako postupa. Preklinjala me i molila da se ne žalim policiji i za nagradu, da ću dobiti jednu novu haljinu. Zar misli da ću se prodati njenome sinu za krpu. Sram je bilo. Bogomoljka, koja pije krv siromasima, koja iskorišćuje mlade devojke i pripomaže razvitku prostitucije. Zar je to Kristova nauka? Zar zato ide u crkvu? Potrebno joj je da smiri savest. Sigurno već ima žrtava, koje je uspela za njene sinove pridobiti, a zatim kada više nisu bile potrebne, bacila ih je na ulicu. Vidite da me je naterala da napustim ovu kuću.

Dokle ćemo mi siromašne žene biti nezbrinute i kako će se dugo postupati ovako sa nama? Sve dokle mi zajednički ne povedemo borbu za naša prava. Zato stupajmo sve u organizacije, koje rade na poboljšanju našeg života.

Prilog 6: „Veliki osnivački zbor pokreta žena grada Subotice”, *Népszava*, 2. 2. 1936, br. 5, str. 2.

VELIKI OSNIVAČKI ZBOR POKRETA ŽENA GRADA SUBOTICE

Prošle nedelje posle podne uz masovno učešće ženske publike održan je osnivački zbor subotičke sekcije Zemaljskog pokreta žena. Zainteresirane žene su se već u ranim popodnevним satima natiskale u dvoranu mnogo pre početka, a velik deo publike nije mogao ni ući, nego je zauzeo mesto u holu i na galeriji... Zbor je otvorila Ivka Skaljer nastavnica, inicijator subotičkog pokreta, i sa oduševljenjem je pozdravila sve prisutne kao i goste iz Beograda. Kao prva na govornicu je stupila delegat iz Beograda Stebi Alojzija koja je u svom dugom izlaganju dala istorijat stvaranja i širenja pokreta u Jugoslaviji. Prema govoru drugarice Stebi glavni cilj pokreta treba da bude prosvetavanje žena, kao i izjednačavanje njezinih prava sa pravima muškaraca. Žena može samo u tom slučaju biti istinski jednaka ličnost sa muškarcem ako stekne svoja prava i na političkom polju i može imati svoju reč u upravljanju državom i društvenim životom.

Kao druga govornica, nastavnica Desanka Blagojević, poznata ličnost subotičkog pokreta saopštila je program pokreta žena, kao i one ciljeve koje nameravaju postići realizacijom svojih programa.

Osnovna pravila pokreta je pročitala službenica Karakasević Kajka koja je ujedno i zamolila prisutne da se prihvati svaka tačka pravilnika.

Ivković Natalija je u svom izlaganju govorila o ulozi žene kao domaćice, o njenom svestranom i napornom radu u porodici i o potrebi da ona nađe svoje mesto i u pokretu žena. Sledeći izlagač je bila dentista dr. Poljaković Kata koja je na mađarskom jeziku iznosila svoja zapažanja, kao i govore prethodnih izlagača. Ona je govorila o ciljevima pokreta, kao i o načinu na osnovu kojeg će se ostvariti težnje da žene nađu svoje mesto u društvu. Takođe je naglasila da bez obzira na nacionalnu i društvenu pripadnost treba uticati na sve slojeve masa, a tako i na žene kako bi se ostvarili ciljevi ovog pokreta. Njen govor je izazvao živo reagovanje i aplauz prisutnih.

Zatim je na govornicu stupila Eta Hedrih, krojačica i govoreći na mađarskom jeziku u ime radnica, opisala rađanje ženskog pokreta, ističući

priključenje radnih žena pokretu i objašnjavajući da se za ciljeve ženskog pokreta borba može voditi samo u jedinstvu. U sadašnjoj fazi istorije u opasnosti od imperijalističkog rata treba se boriti protiv fašizma koji ni-podaštava ženska prava. Publika, sastavljena uglavnom od radnih žena, primila je ovaj poziv sa ogromnim oduševljenjem i burno pozdravila poziv za priključenje ženskom pokretu.

Na samom kraju zbora je dr. Kata Poljaković, najistaknutija među osni-vačima pokreta, predložila listu inicijativnog odbora radi izbora uprave, koju je zbor uz pljesak jednoglasno prihvatio. Za predsednicu je izabrana Desanka Blagojević, za podpredsednika Natalija Ivković, za tajnika Kata Poljaković, za blagajnicu Kajka Karakašević, za drugu tajnicu Slavka Čehić. Izabrano je dvadesetočlano rukovodstvo bez obzira na nacionalnu i društvenu pripadnost. Nakon izbora rukovodećeg tela, dr. Kata Poljaković je u svojstvu novoizabranog sekretara pozvala sve prisutne na državnom kao i na mađarskom jeziku da se učlane u pokret. Kao rezultat na njen poziv u pokret je nakon održanog zbora stupilo novih 200 članova, pored 300 članova koliko ih je bilo pre zbora.

U društvenom životu Subotice ovaj zbor ima veoma važnu ulogu s obzirom na pojavu da se prvi put može govoriti o ovako masovnom i dobrovoljnom učlanjenju širokih masa u jedan pokret, bez obzira na pripadnost. (Prevod iz IAS).

Prilog 7: „Osnutak 'Ženskog pokreta' u Subotici”, *Subotičke novine*, 21. prosinac 1935, str. 5.

Osnutak „Ženskog pokreta” u Subotici

Među „najvažnje” događaje u 1935. moramo u kronici grada Subotica zabilježiti osnutak društva „Ženski pokret”.

Šta je to Ženski pokret? To je pokret žena koji ide zatim da se ženski pol izjednači potpuno sa muškim na svim područjima javnog i privatnog života, to jest da sve one službe i časti koje u životu vrše i nose muškarci, imaju pravo vršiti i nositi i žene.

Osnovicom tog prava smatraju žene pravo glasa, kao i pravo kandidacije na državnim izborima. Zato je njihovo nastojanje uglavnom upravljeno ovom cilju.

Ovaj „historijski” događaj je tim važniji, što na njegovom čelu stoje dvi-je znamenite Bunjevke: gđice dr Kata Poljaković i dr. Marcela Jagić.

Uvijek smo mislili i govorili da se naše Bunjevke još nisu emancipirale,

da nisu moderne osim u upotrebi ruža, pudera i kozmetike. No na naše ne malo iznenađenje protivno se ispostavilo. Ni Amerikanke nisu modernije!

Društvo će se boriti za slobodu, prosvjetu i ravnopravnost subotičkih žena. A nekoje mlade članice, koje još misle da bi im se mogla sreća namijati, pa da im baci pod papuču kakvog ravnopravnog i izjednačenog muškarca, pokreću pitanje slobode braka – slobodne ljubavi i druga pitanja koja „teško sputavaju” žensku slobodu.

Za glavne neprijatelje ženske slobode i prosvjete smatraju katoličke popove, kako je to izrazila jedna članica, na predposljednjem sastanku.

Članice su ozbiljno shvatile svoju dužnost. Rade brzo i marljivo. Održale su već tri sastanka na kojima se bučno raspravljalo o metodama i uspjehu.

Idejni pokretač društva jest dr Kata Poljaković, zubni ljekar. Njezin glavni pomoćnik i tehnički pokretač jest njezina mama, gđa ud. Poljaković.

Ime drugih članica neću objaviti. Nisam rad da na mene padnu kletve djevojačke. Znam da su naši subotički momci jako konzervativni i natražni. Boje se naprednih žena i devojaka. Pa kad bi im objavio imena, možda bi neke navijeke unesrećio.

Mister John

Prilog 8: „Ispravka”, *Subotičke novine*, 26. siječanj 1936, str. 5.

Ispravka

Presvjetlom Gospodinu Blašku Rajiću, prelatu, uredniku i izdavaču lista „Subotičke novine”.

U Vašem cijenjenom listu od 21. prosinca na petoj stranici, prvi stubac izašao je članak „Osnutak Ženskog pokreta u Subotici”, u kome se članku netačno predstavlja cilj i zadatak pokreta.

U ime članova pokreta u Subotici, bez obzira na Zakon o Štampi, u hažar istine i u cilju što boljeg obavještenja cjelokupne javnosti čast mi je dati sledeću ispravku:

Istina je da u cijeloj našoj zemlji postoji pokret u cilju postignuća ženskog prava, o što boljem prosvjećivanju žene, o vaspitanju žene u što svjesniju građanku, o sticanju građanskih i političkih prava, kao i o zaštiti postojećih prava žena. Dakle, kao što se vidi, pokret je započet u cijeloj zemlji, a Subotica je isto samo jedna podružnica toga pokreta, a ne kao što je u članku tendenciozno krivo izneseno: da je u Subotici taj pokret ugledao dana.

Nikada i niukakvoj prilici, nije napisana, niti usmeno izražena volja o

kakvoj „slobodnoj ljubavi“, niti pak o kakvoj „slobodi braka“. Da je samo pisac članka pročitao pravila društva ženskog pokreta, svakako se ne bi usudio da ovakove činjenice na način samo sebi svojstven, izvrće. Šta je rukovodilo pisca članka da nevjerno i skroz tendenciozno prikaže pobudu pokreta, meni je nepoznato.

Prikazuje se da su katolički svećenici: „glavni neprijatelji ženske Slobode i prosvjete“. Da li hotimično ili nehotice svejedno je, ali je svakako neistinито prikazivanje. Naprotiv kao osnovna linija izražena je izbjegavanje uvlačenja svakog verskog pitanja u ma kakvu diskusiju, jer pokret je: pokret sviju žena, svih religija. Umjesto da za ovakav rad djevojke i žene dobiju pohvalu, na njih se pokušava udariti pečat nemoralna, pa se usuđuje pisac članka ići tako daleko, da uskraćuje objavljivanje imena drugih članica iz bojazni „da su naši subotički momci jako konzervativni i natražni“. Ne znam, da li je pisac na svoju ličnost mislio, ako je muškarac, – ali jedno stoji, da je nanio jednu nepravedenu klevetu subotičkim momcima. Ali neka se ne boji pisac, – ako je žensko, – ti subotički momci su mnogo napredniji i kulturniji, pa onda krivica može biti samo do samoga pisca, ako se do sada o tome nije uvjerio.

Da je pisac članaka mene i gdj-cu Dr Jagić Marcelu uzeo baš na oko, čudi me. Svakako da smo nas dve kao akademski obrazovane žene, a pri tome Bunjevke, bile najpozvanije, da se stavimo u službu subotičkog pokreta, – pre nego pisac toga članka. Inače članak kao takav ne zaslužuje nikakvu ispravku.

Pisac članka u opće ne poznaje uređenje kulturnog društva, nego kako se vidi iz ovoga članka, ograđuje se i od same pomisli na to da se upozna sa tim uređenjem.

Na kraju, da završim. Bez ikakvih skrupula i morala obara se pisac članka na moju ličnost i na ličnost moje majke. Ja mu uvijek stojim na raspoloženju za svaku kritiku, na koju ću mu uvijek dostojno odgovoriti, ali je pisac morao biti malo obazriviji i kulturniji, pa izbeći napad na moju majku. Ja sam gorda i ponosna što je moja mati članica ovoga pokreta, ali kategorički odbijam da je ona „glavni pomoćnik i tehnički pokretač“.

Kada jedan list, i to list izrazito klerikalnog pravca, dade gostoprimstvo u svojim stupcima, onda se pisac morao trsiti barem toliko, da pre svega zasluži gostoprimstvo toga lista, te da se drži norme koju rim. katolička crkva postavlja kao osnov: poštovanje prema materi u opće.

Izvolte presvjetli gospodine i ovom prilikom primiti izraz moga veleštovanja.

Dr POLJAKOVIĆ KATA, zubni lekar

K gornjoj ispravci slobodni smo dodati par riječi komentara.

1. Gospođica pretsjednica poriče da je u društvu ikada bilo pismeno bilo usmeno spominjanja „sloboda braka i sloboda ljubavi”. Kaže da je to „izvrćanje, nevjerno i skroz tendenciozno prikazivanje pobuda pokreta”. Međutim, kako smo obavješteni, istina je da su neke mlade članice na jednom sastanku zagovarale slobodu braka od svih zakonskih i vjerskih obaveza.

2. Navodi da je neistinito da su katolički svećenici prikazivani kao „glavni neprijatelji ženske slobode i prosvjete”. Nama je dobro poznato da je nakon interviua izaslanice pokreta sa Preuzvišenim gosp. biskupom jedna članica izjavila: „Dabome, katoličkim popovima je u interesu da žene ostanu glupave, jer su onda pobožnije”. Sama ova rečenica dovoljno opravdava tvrdn3. Ne znamo da li je pretsjednica uopće pročitala u Sub. novinama inkriminirani članak. Zašto onda citira što tamo ne stoji. Onda još šalje ispravku!

Uredništvo

Prilog 9: „Sednica Ženskog pokreta u Subotici”, Népszava, 24. 12. 1939, br. 14, str. 5.

ŽENSKA RUBRIKA. SEDNICA ŽENSKOG POKRETA U SUBOTICI

12.12. u nedelju, u pozorišnoj dvorani Sokolskog doma održale su sednicu subotičke žene. Mali broj učesnica na zboru, svega njih 200, daje utisak da kod nas ženama ide vrlo dobro i da su one sve svoje probleme rešile.

Govornici međutim dokazuju baš suprotno. Beogradski izaslanik lista „Žena danas”, Ela Almuli, u opširnom predavanju osvrnula se na značaj rada i ukazala na odlučujuću ulogu istog u svim granama današnjeg života. „Politika utvrđuje današnje visoke cene, sudbinu naših sinova, koje ništa ne štiti od odvačenja na front.” Između ostalog, primećuje da se ne može govoriti o demokratiji tamo, gde više od polovine naroda nema pravo glasa.

Drugi govornik Sekulić Đelmis Julka, subotički advokat, je rasvetlila položaj žena na pravnoj osnovi. U diskusiji je ukazala na onaj članak austro-ugarskog zakona prema kome žena ne može biti sudija iako bi ona donosila pravednije presude od muškaraca.

Petrović Kristina, profesor, ukazala je na prošlost žena u toku istorije i došla je do zaključka da je nepravdno društvo koje donosi zakone bez

žena. Žena je danas prisutna u svim privrednim garanama i uzima učešće u proizvodnji kao i muškarac, a ako je već tako, zato tražimo pravo glasa.

Najinteresantniji govor je održala Zora Matijević, profesor građanske škole. Govorila je o današnjoj pobožnoj i sretnoj Evropi, koja je uvek bila propovednik mira, a uporedo sa tim vodi neprekidno rat i drži narode pod jarmom. Baš i zbog toga je potrebno da se i žene uvrstaju u borbene redove, ali za pravi mir. U svom govoru se osvrnula na one primedbe koje naglašavaju političku nezrelost žena i pita koliko su zreliji oni muškarci koji su svojim glasanjem poduprli Vladu maja 1935. i decembra 1938. godine i da baš zbog ovih muškaraca vučemo kola reakcije. Jednako plaču danas nemačke, engleske, finske i francuske majke čije su sinove imperijalizam i vlade bez pameti oterale na klanicu. Završavajući je naglasila da stanovništvo cele Jugoslavije zauzima stav pored ovog pokreta.

Sa strane studenata govorila je Mira Bujić studentkinja i iznela zahteve u vezi prava glasa.

I na kraju je uzela reč sa strane radnica Agneš Figedi, koja se, izlažući današnji položaj žena, osvrnula i na njihove zahteve. Pozvala je prisutne žene da se priključe današnjem pokretu, da ne čekaju da neko drugi vadi kestenje iz vatre, jer na osnovu iskustva tvrdi da mogu imati samo štete.

Sednicu je zaključila Zora Matijević, profesor građanske škole, pročitavši rezoluciju poslatu predsedniku Vlade Cvetkoviću. (Prevod IAS)

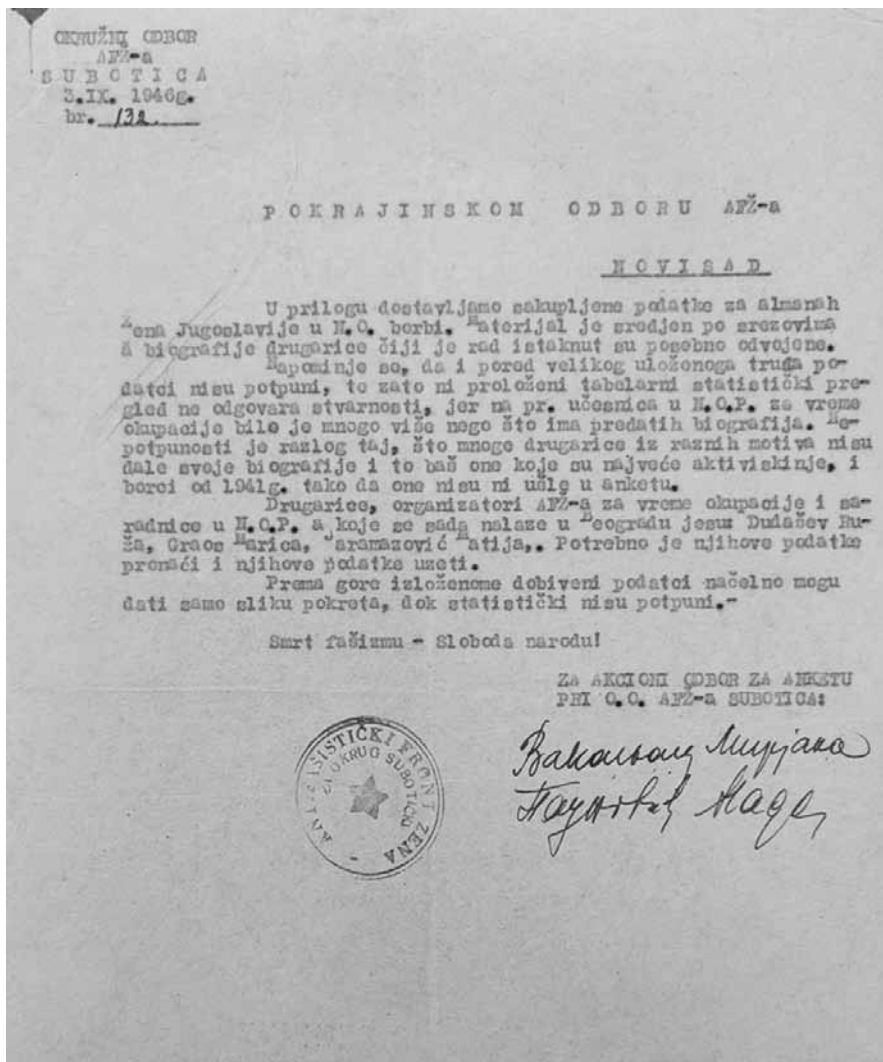
Prilog 10: Spisak žena zatvorenih u Žutoj kući u Subotici 1941. godine (Simin 1984: 482–483)

1. Albert Terika
2. Antunović-Silađi Lozika
3. Bakoš Piroška
4. Balažević-Barta Viktorija
5. Balažević Ruža
6. Balunović-Poljakovića Jaga
7. Bartuš-Saboljević Tereza
8. Baš-Radulović Kata
9. Blau Ilona
10. Blau Šandora supruga
11. Boravić Eržebet
12. Bošan-Simin Magda
13. Bošković-Peić Tereza

14. Buljovčić Anica
15. Buljovčić Kata
16. Čakić Krista-Pančić
17. Čebi Gizela
18. Čak Marija
19. Čilag Nora
20. Dalmaški Marija
21. Dudašev Ruža
22. Đeri Juca
23. Đeri Ferenc (?)
24. Džavić Krista
25. Engler-Majer Albina
26. Evetović Anka
27. Fišer Piroška
28. Fišer Ljubica
29. Francetić-Blau dr Ruža
30. Gadžur Marija
31. Gadžur Katica
32. Glavački-Perl Zita
33. Hojman dr Jolan
34. Hajzler-Špicer Edit
35. Hedrih-Bear Kata
36. Hegediš Tereza
37. Ivković I. Cecilija
38. Ivković I. Giza
39. Jakšić Anastazija
40. Jakšić Jana
41. Jarić Ljubica
42. Jovelić Jagoda
43. Jovelić Ksenija
44. Juhas-Terek Piroška
45. Klauber-Gros Ruža
46. Knežević Milena
47. Knjur Eta
48. Kolar-Rudić Jelena
49. Kopunović-Sič Krista
50. Kovač Šehter Ruža
51. Kovačević Sofija
52. Krmpotić-Bek Lili
53. Lendvai Draginja
54. Lendvai Klara
55. Levai-Sekelj Ica
56. Malušev-Marton Boriška
57. Marki Ežebet
58. Merković Jelena
59. Merković-Šafer Marica
60. Milovanović Jelena
61. Molnar-Sep Marija
62. Musin-Fišer Giza
63. Nastić Milojka
64. Nemet-Jenei Gizela
65. Nemet-Sabo Jolanka
66. Pele-Kovač Tereza
67. Prčić-Vojnić Gizela
68. Presburger Kata
69. Počuča Darinka
70. Rac Komar Magda
71. Ristić Dalmački Marija
72. Rudić Seneš Magda
73. Rudinski Ruža
74. Rudić Stana
75. Sabo Rozalija
76. Sabo Šoti Agneš
77. Sarić Irena
78. Saulić Klara
79. Sep Kalmar Marija
80. Singer Irma
81. Šićarević Emilija
82. Šilić Rakecki Eržebet
83. Šinković Eržebet
84. Štern Ferenc
85. Takač Marija
86. Tašović Ivanka
87. Tikvicki Rakoši Galja
88. Tikvicki Terezija
89. Varga Gizela
90. Vajs Olga
91. Vekonj Šimoković Margita
92. Vojnić-Hajduk Milodanović
Ruža

- 93. Vojnić-Purčar Ana
- 94. Vol Lola
- 95. Vuković Lujza
- 96. Stilinović Marija

Prilog 11: Anketa za knjigu Okružnog odbora AFŽ-a za Suboticu Pokrajinskom odboru AFŽ-a (1946)

ANETA ZA KNJIGU

ŽENE JUGOSLAVIJE U NARODNO-OSLOBODILAČKOJ BORBI
OKRUG SUBOTICA

Borba antifašističkinje pre rata

1. Pre rata u okrugu Subotica, žene su učestvovala u radu i oslobodilačkom odn. antifašističkom pokretu preko sindikata i ženskog pokreta.

U Subotici 1933 godine u okviru URS-a /Ujedinjeni sindikati/ osnovan je ženski otkojs, koja je postavila sebi za cilj, političko vaspitanje žena, izjednačenje ekonomskog položaja, kulturno i fiskalno izdavanje i razvijanje općeg socijalnosti. U njoj su bile okupljene samo žene radnice.

Ova sekcija održavala je redovite sastanke, konferencije, davala kreativnu pomoć štrajkovima. Predsednica je bila politička radnica Šarčević Aneta, sada Sabo, a sekretar Pava Šalušev. Ova sekcija je pozivala za predavače žene intelektualke, i na taj način stvarala kontakt između radnica i narodne inteligencije. Ova organizacija je imala oko 200 članova. Jedan od uspeha rada ove organizacije je bio organizovanje podružnice kućnih pomoćnica, čiji interesi nikad nisu bili zaštićeni. Organizovanje velike štrajkačke kuhinje, koja je pomagala veliki drvodeljski štrajk. Tako su naše drugarice odlazile na pijacu skupljale dobrovoljne priloge od piljarica, koje su vrlo rado davale namirnice, koje su se kuvale za štrajkače. 1934 godine je policija ovu organizaciju zabranila.

U ovoj ženskoj akciji su bili rukovodioci Pava Šalušev i sada aktivan član AŽ-a Kizur Eta, sada član Okružnog AŽ-a, Gros Ruža blagajnik O. O. AŽ-a, Džerdž Džerdž Gombas član O. O. AŽ-a, Šinković Margita, Bala Tereza, Sabo Aneta i Sabo Ida sada sekretar okružnog odbora sindikata.

Stvorona je drugačija veza sa izmenjivanjem naučno-političkog materijala sa Beogradom, Zagrebom i Budimpeštom. Sve ove drugarice su i danas aktivne u AŽ-u 1935 g. se osnovao u Subotici ženski pokret, koje je imao više građansko liberalno progresivni karakter. Sekretar pokreta je bila Dr. Kata Poljaković. Ovaj pokret je opadao u okvir ženskog pokreta, čija je centrala bila u Beogradu koji je izdavao list "Žena danas". Okrao je 2-3 velika zbora, na kojima je učestvovalo do hiljadu žena i nekoliko vrlo uspešnih predavanja iz oblasti sociologije i medicine. Kasnije je nastalo opadanje u ovom pokretu, delom zbog reakcionarnog većstva uprave, koja nije htela da se poveže sa širokim masama žena iz naroda, a delom zbog policijskih progona. Poljaković Kata je deomje prošla potpuno u fašiste u HVB.

U okviru partije radnog naroda do 1934g. bilo je organizovano svega 5 žena. Jedna od prvobornica je bila Gros Ruža, koja učestvovala u pokretu od 1929 g. Kata je su bile većinom tada mladiškinje zadružene po socijalnom sektoru narodne pomoći i za podizanje kulturnog i političkog života i ekonomskog nivoa žena. Sadrživale su i uređivale ženske stranu u ilegalnom listu "Revolucionarni front radnika i seljaka." Skupljale pomoć materijalima i u novcu za druge političke osudjenike po kantonima stare Jugoslavije. Sabirale, sredjivale i obolodanjiva le poštake o teroru i progona naših boraca.

Pomagale i rukovodile radom naših legalnih organizacija, kao sindikata, ženski pokret, fiskaluru i tome sl.

U okviru sekcije za pravo glasa, ženski pokret je održao veliki zbor u velikoj većnici gradske kuće, na kojem su glavni govornici bili Dr. Poljaković Kata i Kizur Eta. Žene su bile oduševljene, dok je policija drugi dan pozvala rukovodstvo sekretara udruženja i šef policije je zapretio da će zabraniti citavu organizaciju u koliko bi pokušali još jednom savati politički politički zbor sa ovakvim sekcijama.

Ženska sekcija je pri sindikatima jednom proslavila 8-i mart. Proslava 1-og maja je uvek bila sabranjivana. Policija je uvek bila u punoj pripremi 5 dana pre i 5 dana posle 1 maja. Sada je prvi maj proslavljan u manjim krugovima i ilegalnim isletima u prirodu.

Špancima dobrovoljcima se prikupljala pomoć i to putem organizovanih radnica u sindikatima.

MASOVNE AKCIJE žene pre rata bilo je učestvovanje u štrajkovima. U fabrikama "Mekka" i "Fako" a najveći štrajk je bio štrajk drvodeljaca 1936. U tom su štrajku 30% učestvovala žene oko 300. One su uzele aktivnog učesća u štrajku, organizujući ga, a satim nabavljajući hranu za štrajkače, koju su spremali u sajedničkoj kuhinji. One su se naročito dobre pokazale kao kontrolori protiv štrajk-brehera, sa kojima su imale čak i sukobe. Istakle se Djeri Juca i Mironioki. Štrajk se završio pobedom radnika, kojima su povišene nadnice.

Drugi štrajk iste vrste nije doneo uspeh. Veliki štrajk poljoprivrednih radnika 1936g. obuhvatio je veliku masu žena, oko loce. iz sreza Subotice, naročito iz Tavankuta. Velika masa je išla prema gradu gde se trebala sastati sa gradskim štrajkačima, ali je policija osujetila te namere. Životi drugarica u zatvorima pre rata se nalaze u priloženim biografijama.

TERORNI DELOVAŃI IZDAJENIKA I OKUPATORA

Ulasoci u zemlju 1941 g. mađjarski okupator je vršio teror nad našim stanovništvom, naročito nad Srbima i Crnogorcima, poglavito u kolonijama gde ih je masovno terao u logore, "odusevši im prvo svu imovinu, već na poznat rasistički način. Žene i mala uz udarce kumtaka, puške i poniženja u kiši i vetru, internirane po logorima, zatvora i mučena. Reka marta kao kolonija Dušanovo je cela internirana i prebačena u Srbiju, a drugi su, najviše žene, i deca i omladina sa starcima oterani u logor u Sarvar. Tamo je stanje bilo takvo da se žene i deca masovno razboljavali i umirali od hladnoće, gladi, bolesti i prijavštine. U logoru se ipak organizovao N.O.P. u kome je najviše uzela učesća omladina.

Pojedinačni slučajevi se nalaze u biografijama.

Iz okruga 1941g. bilo kao policijski krivci uhapšeno, i odvedeno i mučeno u žutoj kući 120 žena od kojih su 29 osuđene na robiju i u žensku tamnicu "Marija Kontra" odvedene na izdržavanje kazne, zatim u Austriju i Bečku to su: Magda Rac 15 g., Božan Magda 15 g., Spicer Edita, Senoš Dušica, dr. Hajman Jelica, Malušev Barbara, Bakoš Galja, Balazević Viktorija, Vojnić Gisa, Merković Mariča, Janoš Gisa, Kovač Ruša. Njihovo držanje se vidi u biografijama.

Istvan zemlje sem političkih krivaca deportiran na rad 1944 g. su sa stupanjem na snagu jevrejskog zakona bili prvo oterani u geto a zatim deportirani u Bečku jevrejke, gde su preživle strahote logore Aušvica i dr.

Postalo je _____ žena, vratilo se _____

Na terenskom radu u N.O.H. nije poginula ni jedna drugarica.

ŽENE SUBOTIČKOG OKRUGA U NARODNO-OSLOBODILAČKOJ BORBI

U Subotičkom okrugu ilegalni rad je započeo u gradu i srezu Subotici početkom 1944 g. pod rukovodstvom drugo Grge Lulića, sada narodnog poslanika.

Žene su bile vezivane u N.O.P. i to ličnom vezom ili u kružocima. Ilegalni rad žena je sastajao u pružanju pomoći partizanima prv u Sreću, zatim u Bačkoj. Sakupljao se novac, zlato, namirnice, sanitetski materijal. Drugarice su držale baze, prale, krpile i hranile drugove ilegalce. Žene su štampu i letke rasturala i vršile propagandu za N.O.P.

Bilo je bilo sabotaže sa strane žena.

Prvi inicijativni odbor A.E.Z-a bio je stvoren maja 1944g. Žene u gradu je organizovala Jagoda Joveljić a prvi sekretar je bila Ruža Dušanova. Hlo je organizovano preko 30 žena. Jula meseca pokušali su se stvoriti kvartovni odbori, koji nisu uspeli u celosti.

Za vreme okupacije nisu održavane žire konferencije ni sastanci sa ženama. Radilo se po kružocima, gde se predškaktovala spoljna i unutrašnja politička situacija, stanje na frontu i zadaci.

- 19./ Žene su se mobilisale u akcije pojedinačnim ubedjivanjem.
20./ Za vreme okupacije nije održana ni jedna konferencija u gradu.

Struc nije bio organizovan samo vesen, tek 20-og oktobra, 10 dana posle oslobodjenja održana je prva javna konferencija, kojom je rukovodila Ruža Dudaševa.

- 22./ Ruža Dudaševa je ušla u prvi naredni odbor noć, uoči oslobodjenja 1944 god.
23./ APŽ je organizovan pod rukovodstvom Orge Lulića. Sve pomoć koju je davao APŽ bio je u namirnicama i radu. Masovnih akcija nije bilo, nego se radilo pojedinačno.

ŽENA U NARODNO-OSLOBODILAČKOJ VOJSCI

- 24./ U vojsci je bilo žena bolničarki 14, borece 30, kurire 6,
25./ O ženama oficirima nemamo podatke.
26./ Iz našeg okruga je otišlo u vojsku 1941 g. 2 žene, 1942 g. 7 žena, 1943 4 žene, 1944 13 žena.

ŽENA U NARODNOJ VLASTI

U plenumu breskog odbora 4 žene, okružnog odbora 17, sudije ima 4 i to, u Subotici: Vojnić Anica, Stantić Cecilija, Klencevi Marija, i u Senti Lalić Milica.

ŽENA U OBRNOVI

Upravnik šapurskog Špicer je drugarica Vojnić Gisa.
Upravnik biskopske Orge Duši.

Proglazene udarnice na prvi maj su bile:

1. Poljakević Berezija - fabrika tepiha "Mokka" premašila normu sa 55%.
2. Dr. Plackić Sofija - radi mesto tri lekara.
3. Mikić Jelena - nastavnica ženske gimnazije, radila mesto tri nastavnice.
4. supr. Polgar Šandora iz Sente tvornice čarapa, premašila normu sa 29.62%.
5. Kenjo Marija iz fabrike "Ilan" premašila normu sa 33%
6. Blažetin Julijana činovnica Okr. N.O. koja je osim odredjenog materijala rekla još 1300 akta.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

u Subotici 11.IX.1946.

ZA AKCIONI ODBOR ZA AKCIJU
PRI OKR.O. APŽ-a SUBOTICA:

Mag. Stajković
Bakarić Julijana

Prilog 13: „Dvadesetpetogodišnjica Antifašističkog fronta žena. Svedoci istorije”, Subotičke novine, br. 48, 13. decembar 1967, str. 8)

Dvadesetpetogodišnjica Antifašističkog fronta žena
Svedoci istorije

U Subotici je već 1944. godine oformljen Gradski odbor Antifašističkog fronta žena. Bio je to jedan od prvih u zemlji.

„Sećam se kako je to bilo”, kaže nam Mira Vukanjac.

„Sećam se kao da je juče bilo. Sastale smo se u kući Pauline Poljaković, Ruža Dudašev, Kata Pavluković, Jagoda Jovelić, Danica Njegovan „Koka”, ja...

Tamo smo po direktivi Mesnog komiteta Komunističke partije oformile prvi ilegalni inicijativni Gradski odbor AFŽ-a. Bila sam izabrana za prvog predsednika Odbora, a Ruža Dudašev za prvog sekretara.

Žene su radile u trojkama. Želele smo, a to nam je bio i zadatak, da okupimo što više žena. Kroz organizaciju AFŽ-a širio se brzo duh NOB-a, žene su nam se u velikom broju priključivale.

13. oktobra 1944. Godine, odmah po oslobođenju Subotice, na inicijativu Gradskog odbora sazvan je u Muzičkoj školi zbor svih organizovanih žena. Toga dana jednoglasno smo odlučile da Inicijativni odbor uzme funkciju Odbora AFŽ-a na oslobođenoj teritoriji. Uskoro je osnovan i Sremski odbor AFŽ-a, a za pojedine terene bile su zadužene drugarice Kata Budinčević, Draginja Lendvai, Viktorija Vojnić, Anica Vojnić, Ruža Jovelić”.

„Žene su bile zaista mnogo angažovane u toku rata i posle oslobođenja”, seća se Kata Budinčević.

„Aktivistkinje AFŽ-a, najpre njih 141, a kasnije mnogo više, bili su organizatori i nosioci najrazličitijih aktivnosti. Tako su radile na pružanju pomoći bolnicama i izbeglicama, na opismenjavanju, organizovanju raznih kurseva, tečajeva i sekcija, slanju pomoći na sve strane, angažovale su se i u izbornim agitacijama, popisivanju stanova, otkupljivanju perja i uništavanju gubara. Propagirale su novčanu štednju, a bile su i nosioci svih dobrotvornih humanitarnih akcija, proslava i prigodnih priredbi. Njihova masovnost bila je njihova najveća snaga.”

„Mada je bilo davno”, kaže nam Klara Lendvai, „sećanja na pojedine događaje još su sveža.

„Nikada neću zaboraviti naš prvi odlazak na Pokrajinsku konferenciju AFŽ-a u Novi Sad. Pun vagon žena iz Subotice, Bajmoka, Tavankuta...

Sećam se isto tako i januara 1945. godine, kada je naš Odbor organizovao prihvatanje izbegličke dece iz Hrvatske. Na hiljadu mališana našlo je u našem gradu utočište od januara do aprila te godine.

Žene su tada bile nesebične. Davale su jastuke, čaršave, pokrivače, veš, pekle su kolače i kuvale čaj za pridošlu decu.

Sabirna akcija za opremanje bolnica za oslobodilačku vojsku i Crvenu armiju okupila je 2.000 žena koje su dale 7.700 dobrovoljnih radnih dana. Žene Tavankuta opremile su sanitetski voz za ranjenike.

Sećam se, zatim, kako smo na predlog pokojne dr Pačkić osnovali prvu bolnicu za tuberkuloznu decu „Pionir”. Ta ustanova jedino je imala svoju samoupravu. Izdržavale su je žene iz svih mesta u Opštini, a njihove predstavnice sačinjavale su prvu upravu.

Prosvetarski rad, naročito organizovanje čitalačkih časova privukao je u našu organizaciju veliki broj žena.”

n.n.

Prilog 14: Biografije afežeovki Subotice (15. 7. 1949) (IAS F: 78)

Gradski odbor AFŽ-a

Subotica 15.VII 1949.

br. 169/19

Pokrajinskom odboru AFŽ-a Novi Sad

Šaljemo Vam podatke o drugaricama članicama Sekretarijata prema formularu D-1.

Lendvai Klara rođena 8. 6. 1912. g. u Subotici, srez Subotički, NRS, državljanin je FNRJ, po nacionalnosti Hrvatica, završila četiri razreda osnovne škole i tri razreda niže zanatske; govori srpskohrvatski i mađarski. NOP je pomagala. Sa ženama radi od oslobođenja, član je sekretarijata Gr. O. AFŽ-a od marta 1947. g, predsednica Gr. O. AFŽ-a. U N. vlastima je poverenik za socijalna staranja i narodnog zdravlja Gr. N. O. Subotica, osim toga je član izvršnog O. Gr. N. Fronta, član nadzornog odbora Crvenog krsta.

Spahić Sofija rođena 8. 10. 1905. g. u Subotici, srez Subotički, NRS, državljanin FNRJ, po nacionalnosti Srпкиnja, ima kćer od 23 godine, završila četiri razreda osnovne škole, govori srpskohrvatski i mađarski, učestvovala u ženskom pokretu i bila je član društva za prosvetu žena. Sa ženama radi od 20. 1. 1945. godine, član je Sekretarijata od marta 1947. godine; pre je bila sekretar, a sada rukovodilac organizacione sekcije. U N. vlastima nije

zadužena, zaposlena je u Gr. O. N. R. kao plaćeni funkcioner AFŽ-a, druge društvene funkcije nema.

Lendvai Draginja rođena 5. 10. 1914. godine u Zagrebu, srez Zagreb, NRH, državljanin FNRJ, po narodnosti Hrvatica, ima dvoje dece jednu od šest godina i jednog od tri godine. Završila je četiri razreda srednje škole, govori srpskohrvatski i malo mađarski. Od 8. 10. 1941. do 10. 4. 1942. bila je u zatvoru zbog sudelovanja u ilegalnim grupama. U Sekretarijat stupila 10. ??? 1947. godine. Rukovodilac je kulturno-političke sekcije, sada je rukovodilac porodilišta „Udarnik”. Predavala je na večernjim partijskim kursovima. Član je Biroa.

Mihajlović Tereska rođena 2. 3. 1922. u Subotici, srez Subotički, NRS, državljanstvo FNRJ, po nacionalnosti Hrvatica, neudata, završila četiri razreda osnovne škole, govori srpskohrvatski i mađarski. U N.O.P. nije učestvovala. Sa ženama je počela raditi aprila 1949. godine. Član je Sekretarijata od maja 1949. g. U N. vlastima nema nikakve funkcije, zaposlena u Gr. N. O. povereništva za narodno zdravlje kao upravnik uprave za zaštitu majke i deteta. Druge društvene funkcije nema.

Gal Vera rođena 15. 5. 1920. u u Subotici, srez Subotički, NRS, državljanstvo FNRJ, Mađarica, bez dece, završila četiri razreda osnovne škole, govori srpskohrvatski i mađarski. U N.O.P. nije učestvovala. Sa ženama radi od maja 1949. godine. U N. vlastima nije imala nikakve funkcije. Zaposlena je kao zamenik upravnika, član je plenuma Crvenog krsta i plenuma Mesnog sindikalnog veća.

Peić Fana rođena je 29. 3. 1907. u Subotici, srez Subotički, NRS, državljanstvo FNRJ, Hrvatica, bez dece, završila četiri razreda osnovne škole, govori srpskohrvatski i mađarski. U N.O.P. nije učestvovala. Sa ženama radi od 1945. godine. U Sekretarijat je stupila 1. januara 1949. godine. Zaposlena je ?? savezu Subotica, po zvanju instruktor za obdaništa. Druge društvene funkcije nema.

Hegediš Margita rođena je 29. 3. 1915. g. u Somboru, srez Somborski, NRS, FNRJ, Mađarica. Završila četiri razreda osnovne škole, govori srpskohrvatski i mađarski. Ima sina od devet godina. Pri Mesnom sindikalnom veću je rukovodilac ?? i štampe. Funkcije u društvenim aparatima, član Sekretarijata od maja 1949. g.

s.f. – s. n.
Za Gradski odbor AFŽ-a:
Sofija Spahić

Prilog 15: Spisak fotografija i skeniranih dokumenta

1. Zgrada nekadašnjeg Radničkog doma, Tolstojeva 18, dokumentacija ŽSI.
2. Zgrada Doma sindikata na početku Zagrebačke ulice, koja je srušena, IAS F: 180.
3. „Žene protiv rata”, *Stvaranje*, 25. maj 1936, IAS F 176: 61.
4. Zgrada nekadašnjeg Pravnog faulteta, danas Hemijsko-tehnološka škola, Maksima Gorkog 53, dokumentacija ŽSI.
5. Zgrada nekadašnje Ženske gimnazije, danas O.Š. „Ivan Goran Kovačić”, Maksima Gorkog 29, dokumentacija ŽSI.
6. Demonstracije 27. marta 1941. u Subotici, izvor: Njegovan, Drago (prir.) (2012). *Ulazak mađarske vojske u Bačku i Baranju 1941. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. I grupa masovnih zločina*. Novi Sad: Prometej.
7. Demonstracije 27. marta 1941. u Subotici, izvor: Njegovan, Drago (prir.) (2012). *Ulazak mađarske vojske u Bačku i Baranju 1941. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. I grupa masovnih zločina*. Novi Sad: Prometej.
8. Streljani ispred Gradske kuće, IAS F: 180.
9. Neobeleženi tragovi metaka na ulazu u Gradsku kuću, dokumentacija ŽSI.
10. Žuta kuća u Subotici, Štrosmajerova 11, dokumentacija ŽSI.
11. Spomen-ploča na Žutoj kući, dokumentacija ŽSI.
12. Vešanje u Žutoj kući, dokumentacija ŽSI.
13. Vešanje u Žutoj kući, dokumentacija ŽSI.
14. *Balada vešanih* (mađ. *Akasztottak balladaja*) Nandora Glida, dokumentacija ŽSI.
15. Dvojezična spomen-ploča sa imenima obešenih, dokumentacija ŽSI.
16. Subotički partizani i partizanke, IAS F: 180.
17. Miloš Lisulov i drugarice, april 1945, IAS F: 176, 265.
18. Nepoznata partizanka iz Subotice, IAS F: 176.
19. Naslovna stranica časopisa *Dolgozó Né*, AV F: 338.6.3.10.
20. Subotičke afežeovke, IAS F 180, autor Karolj Jančo.
21. Afežeovke ispred Sokolskog doma u Subotici, dokumentacija ŽSI.
22. Subotiče afežeovke okopavaju grobove, IAS F: 176, 743.
23. Afežeovke u povorci kod Gradske kuće u Subotici, IAS F: 180.
24. Višejezični plakati AFŽ-a Vojvodine, AV F: 338.6.3.10.
25. Parole AFŽ-a Vojvodine, AV F: 338.6.3.9.
26. Emblem subotičkog AFŽ-a, IAS F: 78.
27. Diploma subotičkom AFŽ-u, IAS F: 78
28. Magda Bošan Simin, dokumentacija ŽSI.
29. Nevena Simin, dokumentacija ŽSI.
30. Dopis Sreskom odboru AFŽ-a sa potpisom Klare Lendvai 19. 12. 1946, IAS F: 78.3.
31. Dopis Sreskom odboru AFŽ-a sa potpisom Klare Lendvai 18. 12. 1945, IAS F: 78.3.
32. Spomen-ploča na župnoj zgradi, Beogradski put 52, dokumentacija ŽSI.

33. Rukom pisana biografija Ruže Čimzek Dudašev 21. 11. 1946, IAS F: 176. 84.
34. Porodica Kizur 1936, <https://suistorija.wordpress.com/subotica-mozaike-istorije-xx-vek/galerija-likova/licnosti-poznate-i-manje-poznate/kizur-istvan/>. Pristupljeno 24. 10. 2021.
35. Prvi list zapisnika subotičkog AFŽ-a 4. 2. 1946, IAS F: 78.
36. Anka Kmezić Dugajić, izvor Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit, 836
37. Dopis Anke Kmezić o *Almanahu*, AV F: 338. 3.
38. Orden zasluga za narod sa srebrnom zvezdom, dokumentacija ŽSI.
39. Kuća Bose Milićević u Novom Žedniku u Ulici Bose Milićević, dokumentacija ŽSI.
40. Spomen-ploča na kući, dokumentacija ŽSI.
41. Grobnica Bose Milićević u Novom Žedniku, dokumentacija ŽSI.
42. Spomenik Bosi Milićević u dvorištu O.Š. „Bosa Milićević” u Novom Žedniku, dokumentacija ŽSI.
43. Ida Sabo, 2014, autor Branko Lučić.
44. Ida Sabo u Skupštini AP Vojvodine 1973, autor Branko Lučić.
45. Reklama za zanatsko-krznarsku radnju Špicer, IAS F: 180.
46. Grob Lole Vol na jevrejskom groblju u Subotici, <http://groblje.josu.rs/sektor-5-red-32-grobnost-3/>. Pristupljeno 12. 8. 2021.
47. Lola Vol, izvor: Cvetić, Bosa (ur.) (1975). *Žene Srbije u NOB*. Beograd: Nolit, 803.
48. Biografija Lole Vol Draginje Lendvai, AV F: 338.10.

SAŽETAK

Margareta Bašaragin, *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke, afežeovke*

Knjiga ima za cilj da otrgne od zaborava mirovno i antifašističko delovanje Subotičanki i njihovu borbu za prava žena u prvoj polovini 20 veka.

Danas svedočimo da se borba protiv fašizma zloupotrebljava za dnevno-političke svrhe i svodi na pojavu, za koju sve više nismo sigurni ni da se dogodila. Činjenica je da je fašizam bio i ostao prisutan, pa je uvek iznova neophodno ukazivati na borbu protiv njega. U ovom tekstu ističe se doprinos zaslužnih žena iz različitih nacionalnih zajednica na prostoru Vojvodine, koje su delovale u duhu antifašističke borbe, a ostale nedovoljno poznate široj javnosti. One su primer kako je potrebno i moguće nadilaziti nacionalne, verske, kulturne i jezičke razlike kada je cilj sloboda svih ljudi.

Mirovno i antifašističko delovanje Subotičanki možemo istraživati paralelno sa naporima ženskog pokreta za dostizanje punih političkih, radnih i drugih prava žena kao ravnopravnih članica sa muškarcima u društvu.

Vremenski rast žena u Subotici posmatra autorka kroz hronološki sled promena političke (državne) pripadnosti od Autrougarske monarhije, Kraljevine SHS/Jugoslavije do SFRJ tokom tri vremenska perioda:

1. 1918–1941: od osnivanja zajedničke države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do izbijanja Drugog svetskog rata;
2. 1941–1945: period okupacije i borbe u Drugom svetskom ratu;
3. 1944–1953: od organizovanja Antifašističkog fronta žena u Subotici do ukidanja Antifašističkog fronta žena u SFRJ.

Ukupno je dvanaest životnih priča antifašistkinja Subotice od kojih su deset preživele ratna stradanja i u miru nastavile nakon 1945. svoj antifašistički i feministički rad:

Lili Bek Krmpotić (Lili Beck Krmpotic), Magda Bošan Simin (Magda Boschan Simin), Klara Buljovčić Lendvai, Ruža Čizme(i)k Dudašev, Eta (Etela) Hedrih Kizur (Etela Hedrich Kizur), Anka Kmezić Dubajić, Draginja Lendvai, Sofija Malušev Spahić, Bosiljka Bosa Milićević, Ida Sabo (Szabó Ida), Edita Špicer Hajzler (Edita Spitzer Heisler), Laura Lola Vol Vinkler (Laura Lola Wohl Winckler).

Ovo pilot-istraživanje u višejezičnom, višekulturnom i višekonfesio-

nalnom gradu je pokazalo da postoje rasuti podaci u raznim arhivima i bogata memoarska građa koju treba ponovo vrednovati, danas sa vremenske dinstance od gotovo jednog veka. Edukativni program ženskih i rodnih studija kod nas danas treba da obuhvati i životne priče zaslužnih antifašistkinja i njihove doprinose i ulogu koje su imale u antifašističkom i ženskom pokretu. Tako stvaramo žensku istoriju, istoriju razvoja feminizma i ženskog pokreta kod nas. Bez kontinuiteta sa prošlošću zamučena je vizija budućnosti.

ÖSSZEGZÉS

Basaragin Margareta, A szabadkai antifasisztanők: a partizán nők, a Jugoszláv Nők Antifasiszta Frontjának tagjai, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség nőtagjai

Könyv megírásának célja az volt, hogy ne merüljön feledésbe a szabadkai nők békebeli és antifasiszta tevékenysége, valamint a nőjogaikért folytatott harcuk a múlt század elején. Ma annak vagyunk tanúi, hogy a fasiszmus elleni harccal visszaél a napi politika, és csak mint jelenséget érzékel, melyről nem is vagyunk biztosak, hogy valóban megtörtént-e. Tény az, hogy a fasiszmus létezett és létezik ma is, ezért fontos folyamatosan rámutatni. Különösen fontos kiemelni az azoknak nőknek a szerepét, akik az antifasiszta harc szellemében tevékenykedtek a többnemzetiségű Vajdaságban, akiknek sikerült túllépniük minden nemzeti, vallási, kulturális és nyelvi különbséget, a nagyközönség körében azonban ismeretlenek.

A szabadkai nők békebeli és antifasiszta tevékenységét kutathatjuk párhuzamosan a nőmozgalomnak a teljes politikai, munka- és más jogokért folytatott harcával is, melynek célja a nők egyenrangúsága a társadalomban.

A szabadkai nőmozgalom munkáját és fejlődését az állami (politikai) berendezések időrendi sorrendjén keresztül kell szemlélünk, az Osztrák Magyar Monarchiától a Szerb Horvát Szlovén királyságon/Jugoszlávián keresztül a JSZSZK-ig.

Ez három időszak:

1. 1918-1941: a közös állam, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttétől a II. világháború kitöréséig;
2. 1941-1945: a megszállás időszaka és a II. világháborús harc;
3. 1944-1953: a szabadkai Jugoszláv Nők Antifasiszta Frontjának megalakulásától és annak megszűnéséig tartó időszak.

A kövezkező szabadkai antifasiszta nő élettörténetét jegyeztem le:

Beck Krmptic Lili, Boschan Simin Magda, Bulyovcsics Lendvai Klára, Ruža Čizme(i)k Dudašev, Hedrich Kizur Etela (eta), Kmezić Dubajić Anka, Lendvai Draginja, Malušev Spahić Sofia, Milićević Bosiljka Bosa, Szabó Ida, Spitzer Heisler Edit, Wohl Winckler Laura Lola,

tízen közülük túléltek a háború borzalmait, és 1945 után folytatták antifasiszta és feminist munkásságukat.

Az elsődleges kutatások kimutatták, hogy különböző levéltárak jelentős és gazdag archív anyaggal rendelkeznek, melyeket ma 90, 80 és 70 év idő távlatából kell értékelni.

A kiemelkedő antifasiszta nők élettörténetének, hozzájárulásának és szerepének a tanulmányozásakor a feminista nézőpont a jellemző, mely a női tanulmányok szerves részét képezi. Csak így módon teremthetünk, női történelmet, a femnizmus történetét. A múlttal való kontinuitás nélkül nincs határozott jövőképünk.

ABSTRACT

Margareta Basaragin, *Anti-Fascist Women from Subotica: Women Partisans, SKOJ, AFG, Novi Sad, 2021*"

The book has the goal to extract from the memory of peaceful anti-Fascist activities of women from Subotica and their struggle for the rights of women in the first part 20th century.

Today we are witnessing the fact that the fight against Fascism is misinterpreted for daily political purposes and is reduced to a phenomenon which we are no longer sure it actually happened. The fact is that Fascism has happened and remains to be present, therefore it is critical to point to the fight against it. This text emphasizes the deserving contribution of women from various national communities on the territory of Vojvodina, who acted in the spirit of anti-fascist fight, but nevertheless, they remained not well known to a wider audience. They are an example how it is necessary and possible to go beyond national, religious, cultural and linguistic differences when the freedom of all people is at stake.

Peaceful and anti-fascist activities of women from Subotica we can research in parallel with the efforts of women's movement for the achieve-

ment of full political, work and other rights of women as equal members with men in society.

The author chronologically observes the sequence of changes of political (state) affiliation of women's activities in Subotica, from Austro-Hungarian monarchy, Monarchy of SHS/Yugoslavia to SFRJ during the period of three years, as follows:

1. 1918–1941: from the foundation of the state of Serbians, Croats and Slovenians Monarchy until a break out of the second world war;
2. 1941–1945: the period of the occupation and the fight during the second world war;
3. 1944–1953: from organizing Anti-fascist front of women in Subotica until the termination of Anti-fascist front of women in SFRJ.

There are 12 total women's anti-fascist life stories from Subotica of whom 10 survived war atrocities and in peaceful times continued their anti-fascist and feminist work after 1945:

Lili Bek Krmpotić (Lili Beck Krmpotic), Magda Bošan Simin (Magda Boschan Simin), Klara Buljovčić Lendvai, Ruža Čizme(i)k Dudašev, Eta (Etela) Hedrih Kizur (Etela Hedrich Kizur), Anka Kmezić Dubajić, Draginja Lendvai, Sofija Malušev Spahić, Bosiljka Bosa Milićević, Ida Sabo (Szabó Ida), Edita Špicer Hajzler (Edita Spitzer Heisler), Laura Lola Vol Vinkler (Laura Lola Wohl Winckler).

This pilot study in a multi-lingual, multi-cultural and multi-confessional city has shown that there exist scattered data in various archives and rich memoir material which need to be re-evaluated today from a time distance of almost one century. Educational program of gender studies in our region needs to include life stories of deserving anti-fascist women and their contribution, as well as the role they played in the anti-fascist and women's movement. As a result, we create women's history, the history of the development of feminism and women's movement in this region. Without the continuity with the past the vision of the future becomes blurry.

Zusammenfassung

Margareta Bašaragin, *Antifaschistinnen von Subotica: SKOJ-Frauen¹, Partisaninnen, AFŽ-Frauen²*

Das Buch hat zum Ziel, die friedlichen und antifaschistischen Tätigkeiten der Frauen von Subotica und ihren Kampf um Frauenrechte in der ersten Hälfte des letzten Jahrhunderts aus der Vergessenheit zu reißen.

Heutzutage erleben wir wie der Kampf gegen den Faschismus für alltägliche politische Zwecke missbraucht und auf ein Phänomen so reduziert wird, dass wir nicht mehr sicher sind, ob er je existiert hat. Die Tatsache ist, dass der Faschismus ständig anwesend war und ist, daher ist es notwendig, immer wieder auf den Kampf gegen ihn hinzuweisen. Es ist besonders wichtig, die Beiträge der verdienstvollen Frauen aus verschiedenen nationalen Gemeinschaften in der Vojvodina hervorzuheben, die im Geiste des antifaschistischen Kampfes gehandelt haben. Sie sind heute der breiten Öffentlichkeit unbekannt, obwohl sie alle nationalen, religiösen, kulturellen und sprachlichen Unterschiede übertroffen haben.

Wir können die friedlichen und antifaschistischen Aktivitäten der Frauen von Subotica parallel zu den Bemühungen der Frauenbewegung um das Erreichen voller politischer, Arbeits- und anderer Rechte der Frauen als gleichberechtigter GesellschaftsmitgliederInnen erforschen.

Die Arbeit und das Wachstum von Frauen in Subitica sollen wir anhand der chronologischen Abfolge der Veränderungen der politischen (Staats-)Zugehörigkeit von der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, über das Königreich SKS/Jugoslawien bis zum SFRJ beobachten.

Dabei unterscheiden wir drei Zeiträume:

1. 1918–1941: von der Gründung des gemeinsamen Staates, des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkriegs;
2. 1941–1945: die Besatzungs- und Kampfzeit im Zweiten Weltkrieg;
3. 1944–1953: von der Organisation der Antifaschistischen Frauenfront in Subotica bis zur Abschaffung der Antifaschistischen Frauenfront in der SFRJ.

.....
¹ Aktivistinnen der Liga der Kommunistischen Jugend Jugoslawiens, serb. Savez komunističke omladine Jugoslavije –SKOJ.

² Aktivistinnen der Antifaschistischen Frauenfront, serb. Antifašistički front žena – AFŽ.

Ich habe die Lebensgeschichten von zwölf Antifaschistinnen aus Subotica aufgezeichnet, von denen zehn den Krieg überlebt und im Frieden nach 1945 ihre antifaschistische und feministische Arbeit fortgesetzt haben:

Lili Beck Krmpotic, Magda Boschan Simin, Klara Buljovčić Ledvai, Ruža Čizme (s) k Dudašev, Eta (Etela) Hedrich Kizur, Anka Kmezić Dubajić, Draginja Lendvai, Sofija Malušev Spahić, Bosiljka Bosa Milićević, Szabó Ida, Edita Spitzer Heisler, Laura Lola Wohl WinDiese Pilotforschung in der mehrsprachigen, multikulturellen und multikonfessionellen Stadt Subotica hat gezeigt, dass verschiedene Archiven und reichhaltige Erinnerungen verstreute Daten enthalten, die wir heute mit einem Zeitabstand von fast einem Jahrhundert seit Ereignissen neu bewerten müssen. Der integrale Bestandteil der frauenwissenschaftlichen Forschung ist die feministische Perspektive auf die Lebensgeschichten der verdienstvollen Antifaschistinnen in der Vergangenheit und auf deren Beitrag und Rolle in der AntifaschistInnen- und Frauenbewegung. Nur so können wir die Frauengeschichte, die Geschichte der Entwicklung des Feminismus und der Frauenbewegung in unserem Land gestalten. Ohne die Kontinuität mit der Vergangenheit verschwimmt eine klare Vision der Zukunft.

Imenski registar

A

Adam Bokroš, Verona (Ádám Bokros Verona) 23
Almuri, Ela 46
Apro, Eržebet (Apró Erzsébet) 73
Apro, Roži (Apró Rózsa) 107

B

Babić, Vlatka 79
Babić, Zvonimir 90
Babović, Spasenija Cana 92
Bačić, Lazar 58
Balažević, Viktorija 44, 53, 54, 89, 144
Baranji, Mihalj (Baranyi Mihály) 44
Bartuš, Terezija Terika (Bartus Terézia) 44, 144
Baš, Ana Marija 33, 42
Baš Adam, Kata 63, 87, 91
Batinić, Jelena 70, 71, 72
Bek Krmpotić, Lili (Lili Beck Krmpotić) 13, 54, 55, 57, 82–85, 188, 199, 124, 125, 145, 156, 157, 158
Bem, Livija Lili 53
Ber, Ica (Ica Beer) 58
Blagojević, Desanka 36, 37, 139, 140
Blagojević, Zora 64
Blau Francetić, Ruža 61, 145
Bogdanović, Katarina 26
Bošan Simin, Magda (Magda Boschan Simin) 13, 31, 51, 54, 56, 66, 85, 86–88, 97, 124, 125, 145, 156, 157, 158
Božinović, Neda 20, 25, 26, 63, 67, 69, 70
Brear Hedrih, Kata (Kata Brear Hedrich) 43, 44, 98, 145
Brkić, Mila 53
Budanović, Mara 43

Budinčević, Kata 74, 75, 151
Bujčić, Mira 45, 144
Buljovčić, Lozika Seka 79
Buljovčić Lendvai, Klara 13, 43, 44, 54, 76, 89–90, 125, 145, 151, 152, 156, 157, 158

C

Cvetković, Dragiša 46
Cvetković Kadaš, dr Agnes 42

Č

Čebi, Beba (Csébi) 98
Čeh, Karolj (Cseh Károly) 43
Čehić, Slavka 37, 140
Čilag, Nora (Csilág Nóra) 54, 188, 145
Čizme(i)k Dudašev, Ruža 13, 61, 63, 74, 75, 91–96, 125, 145, 151, 156, 157, 158

Ć

Ćaković, Savka 32, 34

D

Dejanović, Draga 23
Deretić Katalinić, Jelena 64
Dragnev, Stojanka Canka 26
Drljević, Mara Nacev 64
Dubajić, Milan 31, 32, 43, 46, 62, 73, 75, 79

DŽ

Džanić, Milan 62, 91, 92
Džavić, Krista 62, 145
Džavić, Mariška 62
Džigurski Pančić, Spasenija 61, 62, 74

Đ

Đelmeš, Julka 46, 62
Đerđ, Jelisaveta (György) 43

Derđ, Margita (György Márgit) 43, 44, 98

Đorđević, Bojana 64

Đorđević, Dušan 34

Đorđević Malagurski, Mara 23, 24

Đukić Plavšić, Vera 64

F

First, dr Klara (Klara Fürst) 42, 54

Frank, dr Irena 54

G

Gal, Vera (Gál Vera) 77, 153

Gerson, Milkoš (Gerson Miklós) 58, 119

Glid, Nandor (Nándor Glied) 59, 60

Gotesman, Tibor (Tibor Gotesmann) 87

Gros, Ester (Ester Gross) 43

Gros, Ladislav (Ladislav Gross) 93

Gros, Marica (Gross Marica) 54, 65, 104

Gros, Zoltan (Zoltán Gross) 89

Gros Klauber, Ruža (Rosa Gross Klauber) 42, 55, 106, 145

H

Haas, Herta 64

Hajzler, Đorđe (Đorđe Heisler) 53, 117, 119

Hedrih, Karolj (Károly Hedrich) 97

Hedrih Kizur, Eta (Etela) (Etela Hedrich Kizur) 13, 36, 44, 52, 97–100, 124, 125, 140, 156, 167, 158

Hegediš, Margita (Hegedűs Margita) 77

Hegediš, Tereza (Hegedűs Terézia) 54, 83, 145, 153

Hercl, dr Margita (Margit Herczl) 66

Hercog, Livia (Livia Herzog) 66

Hirš, dr Klara (Klara Hirsch) 84

Hojman, dr Jolanka (Jolán Heumann)

84, 85, 120, 145

Horti, Mikloš (Horthy Miklós) 51

I

Ilić, Ljubinka 74

Ilić, Negoslav 34

Ilijć, Julka 23

Ivanić, Delfa 27

Ivković, Natalija 36, 37, 139, 140

J

Jakšić, Ivan 49

Jakšić Jovanović, Ivanka 44, 49, 55

Janković, Zorka 23

Jaramazović, Matija 66, 78

Jenei Nemet, Giza (Jénei Németh Gize-lla) 49, 82, 83, 84, 145

Jorgić Stepanović, Kristina 40

Jovanović, Marija 23

Jovanović, Nada 107

Jovanović, Stevica Bata 86

Jovanović, Vera 26

Jovelić, Jagoda 45, 54, 73, 74, 84, 118, 145, 151

Jovelić, Ksenija 45, 49, 84, 118, 145

Jovelić, Ruža 74, 151

K

Karadorđević, Aleksandar 29

Karakašević, Kajka 139, 140

Karanović, Mladen 37

Kardelj, Edvard 114

Kardoš, Marija (Kardos Mária) 43

Kasnar Karadžić, Zorka 26

Kecman, Jovanka 20

Kidrič, Boris 54, 114

Kizur, Andraš (Kizur András) 44

Kizur, Istvan (Kizur István) 97, 98, 99

Kmezić Dubajić, Anka 13, 52, 66, 78, 101–103, 111, 124, 125, 156, 157, 158

Kolarić, Ana 22

Kolontaj, Aleksandra Mihajlovna
(rus. Алекса́ндра Миха́йловна
Коллонта́й) 37, 38
Kornštajn, Oden (Ódön Kornstein) 58
Kuntić, Ana 104

L

Lakenbah, Konstantin (Konstantin
Lackenbach) 58, 118
Lazić, dr Branka 23
Lebl Albala, Katarina 26
Lendvai, Draginja 13, 54, 74, 77, 90,
104-105, 122, 124, 125, 145, 151,
153, 156, 157, 158
Lendvai, Lajčo (Lajcso Lendvai) 44, 54,
104, 105
Lendvai, Vinko 89
Leskovšek, Franc 114
Levai, Erzžika Bežika (Lévai Erzsebet)
54, 118
Liht, Josip (Josip Licht) 55, 86, 119
Lukač, Bela (Lukacs Béla) 85
Lukač, Ištvan (Lukacs István) 58
Lulić, Grgo 93
LJ
Ljočić, Draga 27

M

Mačković, Titus 56
Magazinović, Maga 26
Majer, dr Kalman (Kalmán Meier) 58
Majer, Mikloš (Miklós Meier) 58
Majer, Otmar (Mayer Ottmár) 43, 55,
58, 120
Majer-Rubčić, Viktor (Jakab Mayer-
Rubcsics), pseudonim Viktor Kilfel-
di (Külföldi Viktor) 36
Malušev, Cvetko 106
Malušev Spahić, Sofija 13, 33, 44, 52,
77, 106-108, 124, 125, 152, 153,
156, 157, 158
Malušev Nador, Pava (Nádor Malusev
Pava) 42, 44, 106

Manojlović, Anastazija Taza 23, 24
Marić Ajnštajn, Mileva (Mileva Maric
Einstein) 23
Marinković Lengloval, Katarina 23
Marinković, Sofija Sonja 53
Marković, Svetozar Toza 78, 99
Marks, Marija Mara (rođ. Hornung) 12
Martinov, Vojislav 41
Matijević, Zora 33, 36, 144
Merković, Lazar 31, 33, 35, 42, 43, 61,
62, 65, 74
Mičat, Eržika 23
Mihajlović, Tereska 54, 77, 153
Mijatović, Sofija 107
Mikić, Jovan Spartak 66, 91
Milićević, Bosiljka Bosa 13, 44, 101,
109-112, 124, 156, 157, 158
Milojević, Mileva 26
Milosavljević, Dana 64
Milošević, Mira 78
Milovuk, Katarina 23, 27
Mitrović, Mitra 92
Mirković (?), Marica 104
Morača, Mira 44

N

Nađ, Marija (Nagy Mária) 98
Nemešenji, Adel (Nemessányi Adél) 23
Nešić, Lazar 98
Nežić, Višnja 41
Nikolić, Olga 63, 91
Nimčević, Marija 61
Nimčević, Roza 61
Ninčić Humo, Olga 64
Ninkov, Erika 63
Ninkov, Ljuba 91
Ninkov, Tereza 63, 91
Ninković, Milica i Anka 23

NJ

Njegovan, Stanka 73, 74
Sabo, Gizela (Szábo Gizella) 99

O

Ocepek, Angelc 114
Ognjanov, Zagorka 61
Ognjenov, Jelena Baki 55

P

Pantelić, Ivana 26, 30, 63, 64, 69, 70, 71
Pap, Pavle (Pavle Papp) 43
Paunović, Mila Gazepov 64
Pavluković, Kata 73, 74, 151
Peić, Fana 77, 153
Perl, Gelert (Gellért Perl) 58
Perović Nešković, Brana 64
Pete, Ilonka (Pető Ilonka) 79
Petrić Lalić, Nevenka 64
Petrović, Dragoljub 34
Petrović, Konstantin Kosta 20, 30
Petrović, Kristina 46, 144
Petrović Popović, Razumenka 64
Polit, Vladislava Beba 23
Poljaković, dr Kata 36–39, 44, 99, 139–143
Poljaković, Paulina 73, 74, 91, 151
Prčić, Giza 103, 145
Prčić, Marija 62, 74
Prokeš, dr Mihalj (Prokes Mihály) 93
Pucar, Đuro 97,98

R

Rac, Magda 53, 54, 58, 60, 83, 125, 145
Rajačić Čapaković, Jelica 23
Rajčić, Katica 23, 24
Rakecki, Jelisaveta 78
Rakić, Bojana 55
Rakoši, Galja (Rákosi Galya) 44, 54, 145
Rakoši, Zora (Rákosi Zora) 55
Rapajić, Soka 78
Rajić, Blaško Stipan 37, 38, 40, 93, 94, 141
Rudinski, Ruža 104, 145
Ruski, Slavko 93

S

Sabo, Agnesa (Szábo Ágnes) 49
Sabo, Ida (Szabó Ida) 13, 23, 40–44, 52, 73, 81, 113–116, 124, 125, 156, 157, 158
Segedčev, Nevenka 62
Segedinčev, Persida 74
Sekelj, Barbara (Székely Barbara) 63
Sekulić, Isidora 26
Sekulić Evetović, Anka 65
Seneš Rudić, Magda 49, 145
Sič Kopunović, Kristina 49, 145
Simin, Nevena 87, 88
Singer, dr Adolf 58, 83, 98
Skaljar, Ivka 36
Skenderović, Grgo 93
Spahić, Svetozar 106, 107
Stanković, Olga 23, 24
Stevanov, Dobra 61, 91
Stilinović, Marija 63, 87, 91, 105, 146
Stojanović, Darinka 26
Subotić, Savka 23, 27
Sudarević, Manda 23, 24

Š

Šehter Ruža (Rosa Schechter) 48, 145
Šešević, Jelica 66
Šimoković, Margita 43, 146
Šimoković, Roko 53, 58, 89
Špicer Hajzler, Edita (Edita Spitzer Heisler) 13, 49, 53–55, 84, 117–119, 124, 125, 145, 156, 157, 158
Štebi, Alojzija 26, 36
Šuturovića, Antun (Antun Suturoviá) 58
Švalb, Mikloš (Miklós Schwalb) 58

T

Tikvicki, Cila Cilika 44, 89
Tikvicki, Margita 98, 99
Tikvicki, Šime 58

Tikvicki Gotesman, Magda (Magda Tikvicki Gotesmann) 52
Tomić, Milica 22, 23
Tomšić, Vida 70

V

Vajs, dr Irena (Irena Weiss) 54
Vakanjac, Mira 73, 74
Varga, Đula (Váruga Gyula) 82
Varjški, Marija 98
Varnju, dr Bela (Béla Varnyú) 85
Vitolović Srzentić, Dragica 64
Vojnić, Anica 74, 151
Vojnić, Viktorija 74, 151
Vojnić Hajduk, Blaško 34
Vol Vinkler, Laura Lola (Laura Lola Wohl Winckler) 13, 43, 53, 54, 58, 83, 104, 105, 120, 122, 124, 125, 146, 156, 157, 158
Vujkov, Balint 34
Vukov, Marko 84
Vuković, Lujza 104, 146
Vuković, Petar 34

Z

Zastavniković, Nedeljka 62

Ž

Živković, Olga 64

Margareta Bašaragin

Osnovne i masterske studije završila na Odsjeku za nemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Doktorirala 2017. u Centru za rodne studije ACIMSI UNS. Doktorska disertacija: *Interakcija roda, jezika i kulture u formiranju identiteta učenica osmog razreda osnovne škole u procesu dvojezične nastave u Vojvodini* (Novi Sad: Fondacija Bogumil Hrabak i VANU, 2019). Usavršavala se (u okviru EM Sigma Agile projekta školske 2015/16.) u Centru za transdisciplinarnu studiju roda na Humboltovom univerzitetu u Berlinu, Nemačka. Poverenica je ogranka novosadskog Udruženja „Ženske studije i istraživanja” u Subotici od 2020. godine.

margareta.basaragain@gmail.com